

Tarixi Araşdırınalar

R.Bahar SONAM
Tarixi Araşdırınalar

Azərbaycan – ABŞ Diplomatik əlaqələri

Tarixi Araşdirmalar

R.Bahar SONAM. Azərbaycan ABŞ Diplomatik əlaqələri
Bakı, "Adiloglu nəşriyyatı" MMC, 2023, 236 səh.

Redaktor: Güzar Şemkirli
Dizayner: Tünzalə Tağıyeva

Amerika tarixi və xalqının həyat tərzi hər zaman R.Bahar SONAM üçün maraqlı olub. Xüsusilə, təcavüzkar Ermənistan tərəfindən Azərbaycanın Qarabağ torpaqları işğal edildikdən sonra. Ona görə ki, dünyani idarə edən və xalqların müqəddəratını həll edən güc dövlətləri və onların başında duran hökmürənlərdir.

Kitabda Amerikanın qədim dövründən bu günə qədər bütün dövlət başçılarından bəhs edilir. Bu olduqca maraqlı aftobioqrafik sənədli kitab bütün oxuculara təqdim edilir.

R.Bahar SONAM

AZƏRBAYCAN ABŞ Diplomatik əlaqələri

ISBN 978-9952-37-363-9

©B.Məmmədova, 2023

ABS TARİXİ

Amerika Birləşmiş Ştatları (ing. United States of America), ABŞ (ing. USA), Birləşmiş Ştatlar (ing. United States) və ya sadəcə Amerika (ing. America) — 50 ştatdan, bir federal dairədən, beş böyük özünüidarə edən ərazidən və müxtəlif mülklərdən ibarət ölkə. 3,8 milyon mil² (9,8 milyon km²) əraziyə malik ABŞ dünyanın ərazisinə görə 3-cü və ya 4-cü ölkəsidir və bütün Avropa qıtəsindən təxminən 3,9 milyon mil² (10,1 milyon km²) kiçikdir. 327 milyon nəfərdən çox əhalisi olan ABŞ dünyanın ən çox əhaliyə malik üçüncü ölkəsidir. Paytaxtı Vaşinqton, ən çox əhaliyə malik şəhəri Nyu-Yorkdur. Qırıq səkkiz ştat və federal ərazi kontinentaldır və Şimali Amerikada Kanada və Meksika arasında yerləşir. Alyaska ştatı Şimali Amerikanın şimal-qərbində, şərqdə Kanada və qərbdə Bering boğazı boyunca Rusiya ilə həmsərhəddir. Havay ştatı orta Sakit okeanda arxipelaqındadır. ABŞ-in əraziləri Sakit okean və Karib dənizi boyunca səpənlənmişdir; doqquz rəsmi saat qurşağında uzanır. ABŞ-in olduqca müxtəlif coğrafiyası, iqlim və heyvanat aləmi onu dünyanın 17 meqamüxtəlif ölkəsindən biri edir.

Paleohindilər ən azı 12 min il əvvəl Sibirdən Şimali Amerika materialının köçməşdülərlər. Avropalıların kolonizasiyası XVI əsrдə başlamışdır. ABŞ şərq sahili boyunca qurulan On üç ingilis koloniyasından yarandı. Fransız-hindu müharibəsinədn sonra Böyük Britaniya ilə koloniyalar arasında çoxsaylı mübahisələr 1775-ci ildə başlanmış ABŞ istiqlalına və ardından 1776-ci ildə ABŞ istiqlal bəyannaməsi ilə nəticələndi. Müharibə ABŞ-ın Avropa hakimiyyətindən müstəqillik əldə edən ilk ölkə olmasası ilə 1783-cü ildə başa çatdı. Mövcud konstitusiya 1788-ci ildə qəbul edilmiş və bir çox fundamental vətəndaş azadlıqlarını təmin etmək üçün ümumilikdə hüquqlar haqqında Bill adlanan ilk on dəyişikliklə 1791-ci ildə ratifikasiya edilmişdir. ABŞ XIX əsrдə Şimali Amerikada güclü bir genişlənməyə başladı, yeni torpaqlar aldı, yerli amerika qəbilələrini köçürdü və 1848-ci ildə qitəyə yayılanadək tədricən ştatları qəbul etdi.

XIX əsrin ikinci yarısında ABŞ-da vətəndaş müharibəsi ölkədə hüquqi köləliyin sona çatmasına səbəb oldu. Əsrin sonunda ABŞ Səkit okeana qədər genişləndi və Sənaye inqilabı tərəfindən böyük ölçüdə idarə olunan iqtisadiyyatı yüksəlməyə başladı. İspan-ABŞ müharibəsi və Birinci Dünya Müharibəsi ölkənin qlobal hərbi güc statusunu təsdiqlədi. ABŞ İkinci dünya müharibəsindən qlobal bir supergüt, nüvə silahı inkişaf etdirən ilk ölkə, müharibədə istifadə edən yeganə ölkə və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvü olaraq çıxdı. Mülkiyyət hüquqları qanunvericiliyinin, xüsusən 1964-cü il Vətəndaş hüquqları aktı, 1965-ci il Səsvermə hüquqları aktı və 1968-ci il Ədalətli mənzil aktının qəbulu irqi və ya rəngə əsaslanan ayrı-seçkililiyi qadağan etmişdir. Soyuq müharibə zamanı ABŞ və Sovet İttifaqı 1969-cu ildə ABŞ-ın Aya enisi ilə pik nöqtəsinə çatan Kosmik yarışda mübarizə apardı. Soyuq müharibənin sona çatması və 1991-ci ildə Sovet İttifaqının dağılması ABŞ-ı dönyanın yeganə supergütü etdi.

ABŞ dünyanın mövcud ən qədim federasiyasıdır. O, federativ respublika və nümayəndəlik demokratiyasıdır. ABŞ Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, Dünya Bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun, Amerika Dövlətləri Təşkilatının (ADT) və digər beynəlxalq təşkilatların təsisçi üzvüdür. Qlobal ÜDM-in təxminən dörddə birini təşkil edən nominal ÜDM üzrə dünyanın ən iri iqtisadiyyatı və AQP üzrə ikinci ən iri iqtisadiyyatına malik ABŞ yüksək inkişaf etmiş ölkədir. ABŞ iqtisadiyyatı xidmətlərin və biliyə əsaslanan fəaliyyətlərin dominantlığı ilə xarakterizə edilən geniş postsənaye iqtisadiyyatdır, buna baxmayraq istehsalat sektorunu dünyada ən böyük ikincidir. ABŞ dünyada dəyərinə görə məhsulların ən böyük idxal-

çısı və ikinci ən böyük ixracatçıdır. Əhalisi dünya cəminin yalnız 4,3%-i olmasına baxmayaraq ABŞ dünyada ümumi sərvətin 31%-ni təşkil edir, qlobal sərvətin ən böyük payı tək bir ölkədə cəmlənmişdir.

Geniş gəlir və sərvət bərabərsizliyinə baxmayaraq, ABŞ orta əmək haqqı, insan inkişafı, adambaşına düşən ÜDM və işçi məhsuldarlığı da daxil olmaqla sosial-iqtisadi göstəricilərdə çox yüksək sıradə qalmağa davam edir. Qlobal hərbi xərclərinin üçdə birini təşkil edən ABŞ dünyasının ən qabaqcıl hərbi qüvvəsidir və beynəlxalq səviyyədə aparıcı siyasi, mədəni və elmi gücdür.

1507-ci ildə alman kartografi Martin Valdzmyller qərb yarımkürəsi torpaqlarını italiyalı səyyah və kartografi Ameriqo Vespuçinin (lat. *Americanus Vespuccius*) şərəfinə Amerika adlandırdığı dünya xəritəsi hazırladı. "Amerika Birləşmiş Ştatları" ifadəsinin ilk sənədli sübutu Vaşinqtonun adyutanti və Kontinental Ordunun şəxsi heyət generalı polkovnik-leytenant Cozef Ridə eskvayar Stiven Moylan tərəfindən yazılmış 2 yanvar 1776-ci il tarixli məktubdur. Moylan istiqlal müharibəsi səylərinə kömək istəmək məqsədi ilə "Amerika Birləşmiş Ştatlarından İspaniyaya tam və geniş səlahiyyətlər ilə" getmək istədiyini ifadə etdi. "Amerika Birləşmiş Ştatlarının" ifadəsinin ilk məlum nəşri Virciniya ştatının Uilyamsberq şəhərindəki The Virginia Gazette qəzetində 6 aprel 1776-ci ildə yazılmış anonim bir esse idi.

Con Dikinson tərəfindən hazırlanın və 17 iyun 1776-ci ilə qədər tamamlanan Konfederasiya Maddələrinin ikinci layihəsi "Konfederasiyanın adı 'Amerika Birləşmiş Ştatları' olacağını" elan etdi. 1777-ci ilin sonunda ratifikasiyası üçün ştatlara göndərilən Maddələrin yekun variənti "Konfederasiyanın müraciət forması 'Amerika Birləşmiş Ştatları' olacaq" cümləsini ehtiva edir. 1776-ci il iyun ayında Tomas Cefferson özünün hazırladığı istiqlal bəyannaməsinin "orijinal kobud layihəsinin" sərlövhəsində "AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI" ifadəsini böyük hərflərlə yazmışdı. Sənədin bu layihəsi 21 iyun 1776-ci ilə qədər üzə çıxmayıb və ifadəni Dikinsonun 17 iyun tarixli Konfederasiya Maddələri layihəsində istifadə etdikdən əvvəl və ya sonra yazıldığı naməlumdur.

Qısa formada "Birləşmiş Ştatlar" da standartdır. Digər ümumi formalar "B.Ş.", "ABŞ" və "Amerika"dır. Danışiq adları "A-nın B.Ş.-i" və və beynəlxalq səviyyədə "Ştatlar"dır. XVIII əsrin sonlarında şeir və mahnilarda məşhur olan "Kolumbiya" adı öz mənşeyini Xristofor Kolumbdan götürür; bu Kolumbiya ölkəsi daxil olmaqla "Kolumbiya dağı", Qərb yarımkürəsinin bir çox yeri və quruluşunun adında özünü bürüzə verir.

"Birləşmiş Ştatlar" ifadəsi müstəqil ştatlar toplusunun təsviri olaraq orijinal formasında cəm halında idi, məsələn "Birləşmiş Ştatlardır" (ing. "the United States are") ifadəsini ehtiva edən ABŞ Konstitusiyasına on üçüncü dəyişiklik 1865-ci ildə ratifikasiya edilmişdi.[48] Tək forması, məsələn "Birləşmiş Ştatlardır" (ing. "the United States is") Amerika Vətəndaş müharibəsi başa çatdıqdan sonra məşhur oldu. İndi tək hali standart formadır; cəm hali "bu Birləşmiş Ştatlar" (ing. "these United States") deyimində saxlanılır. Fərq istifadədən daha əhəmiyyətlidir; bu ştatların toplusu və bir vahid arasındakı fərqdir.

ABŞ vətəndaşı "Amerikalıdır". "Birləşmiş Ştatlar", "Amerika" və "B.Ş." ölkəyə sifət olaraq istinad edilir ("Amerika dəyərləri", "ABŞ qüvvələri"). İngilis dilində "Amerikan" sözü nadir hallarda Amerika Birləşmiş Ştatları ilə bir-başa bağlı olmayan mövzulara aididir.

Ümumi olaraq qəbul olunmuşdur ki, Şimali Amerikanın ilk sakinləri Berinq torpaq körpüsü vasitəsi ilə Sibirdən köçmüş və ən azı 12 min il əvvəl gəlib çatmışdır, baxmayaraq ki, artan sübutlar daha əvvəl gəlmələrini göstərir. Torpaq körpüsündən keçdikdən sonra ilk amerikalılar Sakit Okean sahili boyunca və Kordilyer və Lavrentid buz örtükləri arasında daxili buzsusuz dəhliz vasitəsilə cənuba hərəkət etdilər. Klovis mədəniyyəti e.ə. 11,000-də meydana çıxdı və bu, Amerikanın sonrakı yerli mədəniyyətlərinin əksəriyyətini əcdadi hesab olunur. Klovis mədəniyyətinin Amerikanın ilk insan məskənini təmsil etdiyinə inanılırdı. İllər keçdikcə 15.550 il bundan əvvələ aid alətlərin də daxil olduğu daha çox sübutlar "pre-Klovis" mədəniyyətləri ideyasını inkişaf etdirmişdi. Bu, ehtimal ki, Şimali Amerikaya immiqrasyianın üç böyük dalğasının ilkini təmsil edir.

Vaxt keçdikcə Şimali Amerikadakı yerli mədəniyyətlər getdikcə daha mürəkkəbləşdi, cənub-şərqdə mövcud olmuş Kolumba qədərki dövr Missisipi mədəniyyəti kimi bəziləri qabaqcıl kənd təsərrüfatı, möhtəşəm memarlıq və dövlət səviyyəsində cəmiyyətlər inkişaf etdirdi. Cənubda Missisipi mədəniyyəti eramızın 800-1600-cü illər arasında Meksika sərhədindən Floridayə qədər genişlənərək çıxıkləndi. Şəhər dövləti Kahokiya müasir ABŞ-ın ən böyük, ən mürəkkəb Kolumba qədərki dövr arxeoloji sahəsi sayılır. Dörd Künc bölgəsində isə Anasazilər mədəniyyəti əkinçilikdən daha çox asılılıq yaranan yüzilərlə davam edən kənd təsərrüfatı təcrübəsinin ən yüksək nöqtəsi kimi inkişaf etdi. ABŞ-da mövcud olan UNESCO-nun ümumdünya ırsının üçü Pueblo aid edilir: Mesa-Verde Milli Parkı, Çako Mədəniyyəti Milli Tarix Parkı və Taos-Pueblo. Həmçinin Luiziananın şimal-şərqindəki Poverty-Poyn-

mədəniyyətinə aid yerli amerikalılar tərəfindən inşa edilən torpaq işləri də UNESCO-nun ümumdünya irsinə daxil edilib. Böyük Göllər bölgəsinin cənubunda İrokezlər İttifaqı (Haudenosuni) XII və XV əsrlər arasında bir vaxtda yaradılmışdı.

Havay adalarının ilk yaşayış məntəqələri tarixi müzakirə mövzusu olmağa davam edir. Arxeoloji dəlillər eramızın 124-cü ilində yaşayış məntəqəsinin mövcudluğunu göstərir.

Avropa ilə temas zamanı Şimali Amerikanın orijinal əhalisinin sayını təxmin etmək çətin olsa da, XX əsrin əvvəllərində Ceyms Muni tərəfindən tarixi qeydlərdən istifadə edərək 1600-cü ildə Meksikanın şimalındaki yerli əhalinin sayını təxmin etmək üçün cəhd edildi. Daha sonrakı illərdə Smitsonian İnstitutundan Duqlas Yubleykr bu rəqəmləri yeniləyib. Yubleykr cənub Atlantik ştatlarında əhalinin sayını 92.916 və Körfəz ştatlarında əhalinin sayını 473.616 olduğunu təxmin etsə də, alimlərin əksəriyyəti rəqəmi çox aşağı hesab edir. Antropoloq Henri Dobins əhalinin çox daha yüksək, Meksika körfəzinin sahillərində 1.100.000, Florida və Massaçusets arasında yaşayan 2.211.000 adam, Mississipi vadisində və qollarında 5.250.000 və Florida yarımadasında 697.000 nəfər olduğunu inanırı.

Avropalılar və yerli amerikalılar arasında ilk qarşılıqlı əlaqə skandinalar tərəfindən edilmişdir. İndiyədək qalan bir sıra skandinav saqası Dənizkənarı əyalətlər və onun yerli əhalisi ilə əlaqəli məlumatlar verir. Skandinavlar Kolumbdan təxminən 500 il əvvəl Şimali Amerikada məskunlaşmağa cəhd etdilər.

Kolonizasiyanın ilk günlərində bir çox avropalı qida çatışmazlığına, xəstəliklərə və yerli amerikalıların hücumlarına məruz qalmışdır. Yerli amerikalılar tez-tez qonşu tayfalarla müharibə etmiş və Avropalılarla onların koloniya müharibələrində müttəfiq olmuşdular. Ancaq eyni zamanda bir çox yerli və kolonist bir-birindən asılı hala gəldi. Kolonistlər qida və heyvan dərisi, yerlilər isə silah, sursat və digər Avropa malları üçün ticarət edirdi. Yerlilər bir çox kolonistə qarğıdalı, paxla və balqabağın harada, nə vaxt və necə becərilməli olduğunu öyrətdi. Avropalı misyonerlər və digərləri yerli amerikalıların "mədəniləşdirilməsinin" əhəmiyyətli olduğuna hiss edir və onları Avropa kənd təsərrüfatı metodlarına və həyat tərzinə uyğunlaşmağa çağırırlar.

İndiki ABŞ-in ərazisində Avropa kolonizasiyasının inkişafı ilə, yerli amerikalılar tez-tez işgal edilmiş və yerlərindən qovulmuşdular. Müasir ABŞ ərazisinə çatan ilk avropalılar 1513-cü ildə Floridaya ilk səfərini edən Xuan Ponse de Leon kimi ispan konkistadorları olmuşdu, lakin

qeydiyyata alınmamış ərazilər də nəzərə alınsa 1493-cü il ekspedisiyada Puerto-Rikoya çıxan Xristofor Kolumb bu şərəfə nail olub. İspanlar Florida və Nyu-Meksikoda Sent-Oqastin və Santa-Fe kimi ilk yaşayış məntəqələrini saldılar. Fransızlar özlərininkini Mississipi çayı boyunca qurdular. Şimali Amerikanın şərqi sahillərində İngilislərin müvəffəqiyyətli məskunlaşması 1607-ci ildə Ceymstaunda Virciniya koloniyası və 1620-ci ildə Pilqremlərin Pilmut koloniyası ilə başladı. Mühcirciləri çoxu dini azadlıq axtaran müxalifətçi xristian qrupları idi. Qitənin ilk seçilmiş qanunvericilik məclisi olan Virciniyanın Berjesslərin Evi 1619-cu ildə yaradıldı, sahilə çıxmazdan əvvəl Pilqremlər ilə Meyflauer sazişi bağlandı və Konnektikutun Əsas Sərəncamları Amerika koloniyaları boyunca inkişaf edəcək nümayəndəliklərin özünüidarəetmə və konstitusionalizm nümunəsi üçün presidentlər yaratdı.

Hər koloniydakı mühacirlərin böyük hissəsi kiçik fermerlər idi, ancaq bir neçə on il ərzində koloniyaların müxtəlifliyi kimi digər sənaye sahələri də inkişaf etdi. Əmtəə bitkilərinə tütün, düyü və bugda daxil idi. Hasılat sənayesində xəz, balıqçılıq və taxta-şalban üstünlük təşkil edirdi. İstehsalçılar rom və gəmi hazırlayırdılar və kolonizasiya dövrünün sonunda amerikalılar dönyanın dəmir təchizatının yeddi də birini istehsal edirdilər. Nəticədə şəhərlər yerli iqtisadiyyatları dəstəkləmək və ticarət mərkəzləri kimi xidmət etmək üçün sahillərə səpələndilər. İngilis kolonistlər Şotland-İrland və digər qrupların dalğaları ilə tamamlandı. Sahilyanı torpaqlar daha da bahalaşdırıqca azad edilmiş muzdlu nökərlər daha qərbə sıxışdırıldılar.

İngilis kaperləri ilə geniş miqyaslı bir kölə ticarətinə başlanıldı. Xəstəliklərin az olması və daha yaxşı qida və müalicə səbəbi ilə Şimali Amerikada kölələrin orta ömür uzunluğu cənuba nisbətən daha çox olması kölə sayının sürətlə artmasına səbəb oldu. Kolonist cəmiyyət əsasən köləliyin dini və mənəvi yönü baxımından bölünmüdü və koloniyalar bu praktikanın lehinə və əleyhinə qanun aktları qəbul etdilər. Amma XVIII əsrin başlaması ilə xüsusiələ cənub bölgələrində əmtəə bitkilərinin əkilməsində afrikalı kölələrin yerini muzdlu nökərlər aldı.

1732-ci ildə Corciyanın Britaniyalılar tərəfindən kolonizasiyası ilə ABŞ-ı əmələ gətirəcək on üç koloniyanın əsası qoyuldu. Hamisində İngilislərin qədim hüquqlarına və respublikaçılığa dəstək verən, özü-nüidarə hissə sadiqliyi artan azad kişilərin bir çoxuna açıq seçkilərlə müəyyənləşdirilmiş yerli hökumətləri vardı. Son dərəcə yüksək doğum göstəriciləri, aşağı ölüm göstəriciləri və sabit məskunlaşma ilə koloniya əhalisi sürətlə böyüdü. Nisbətən daha az yerli amerikalı əhalisi tutu-

lurdu. Böyük Oyanış kimi tanınan 1730-cu və 1740-cı illərin Xristian dirçəliş hərəkatı həm dinə, həm də dini azadlığa marağın artırdı.

Yeddiillik müharibə (ABŞ-da Fransız-Hindi müharibəsi kimi tənir) dövründə ingilis orduları Kanadani fransızlardan aldılar, ancaq frankofon əhali cənub koloniyalarından siyasi cəhətdən təcrid olunmuş vəziyyətdə qaldı. Zəbt edilmiş və sürgün edilmiş yerli amerikalıları nəzərə almasaq, 1770-ci ildə 13 Britaniya koloniyasının 2,1 milyondan çox əhaliyəsi var idi, bu təxminən Britaniyanın üçda birinə bərabərdi. Yeni gələnlərin davam etməsinə baxmayaraq, 1770-ci illərdə təbii arım tempi xaricdə anadan olan amerikalıların az olduğu vəziyyətdə idi. Koloniyaların İngiltərədən olan məsafəsi özünüidarəetmənin inkışafına imkan verdi, lakin müvəffəqiyyətləri monarxları mütəmadi olaraq kralılıq hakimiyətini yenidən təsdiq etdirməyə sövq etdi.

1774-cü ildə İspaniya Hərbi Dəniz Qüvvələri gəmisi Santiago Xuan Xose Peres Ernandes başçılığı altında indiki Britaniya Kolumbiyasındaki Vankouver adasının Nutka boğazının girişinə daxil oldu və lövbər saldı. İspanların gəmidən enməməsinə baxmayaraq yerlilər xəz ilə Kaliforniyadan gətirilmiş balıq qulağı qabığı mübadiləsi etmək üçün gəmiyə tərəf üzdülər. O vaxtlar İspaniya Portuqaliyaya məhdud lisenziya verməklə Asiya və Şimali Amerika arasında ticarəti inhisara almağa müvəffəq olmuşdu. Ruslar Alyaskada böyüyən xəz ticarət sistemini qurmağa başladıqdə ispanlar Peresin pasifik şimal-qərbdə bir çoxu ilə ilkə imza atan səyahətləri ilə ruslara meydan oxudu.

Üçüncü və son ekspedisiyası zamanı kapitan Ceyms Kuk Havay ilə rəsmi təmasda olmuş ilk avropalıdır. 1778-ci il yanvar ayında Kauai adasının Vaimea limanına ilk dəfə çıxdıqda Kuk arxipelaqı Britaniya Krallıq donanması Admirallığının baş lordu 4-cü Sendviç qrafi şərəfinə "Sendviç adaları" adlandırmışdı. Kapitan Ceyms Kukun son ekspedisiyası Şimal-Qərb keçidinin axtarışı məqsədi ilə Şimali Amerika və Alyaska sahillərində üzməsi daxil olmaqla təxminən doqquz ay çəkdi. 1778-ci ildə Havay adalarına gəldikdən sonra kapitan Kuk Yuxarı Kaliforniyada yerləşən ispan yaşayış məntəqələrindən şimaldakı Şimali Amerikanın qərb sahilərini tədqiq etmək üçün şimala və sonra şimal-şərqə doğru yola çıxdı. O, Oregon sahilində təxminən $44^{\circ}30'$ şimal en dairəsində sahilə çıxdı, öz çıxış nöqtəsini Faulvedr burnu adlandırdı. Əlverişsiz hava şəraiti onun gəmilərini sahili şimala doğru tədqiq etməyə başlamadan əvvəl 43° şimal en dairəsində cənuba hərəkət etməyə məcbur etdi. 1778-ci il mart ayında Kuk Blay adasına çıxdı və körfəzə "Kinç-Corc boğazı" adını verdi. Görünür, o Yukvotdakı danişqları səhv anlayaraq

yerli adın Nutka və ya Nootka olduğunu qeyd etdi; onun müxbiri bir adada (itchme nutka, "ətrafında" gedə biləcəyiniz bir yer) olduğunu izah etmiş ola bilərdi. Yerlilərin özlərinə verdikləri Nuu-ça-nult ilə də qarışdırılmış ola bilər. Bu həmçinin ərazinin yerli dildəki adı olan Yukvotun sadəcə Kuk tərəfindən səhv tələffüzündə də əsaslanı bilər. O, təchizatı yeniləmək üçün Havaya geri qayıtmazdan əvvəl Maui və böyük adanın sahillərini tədqiq etmiş, yerlilərlə ticarət etmiş və sonra 1779-cu il yanva ayında Kealakekua körfəzində lövbər salmışdı. Onun gəmiləri və komandası sahili tərk etdikdə əlverişsiz hava şəraiti səbəbi ilə bir gəminin dorağacı qırıllaraq fevralın ortalarında onları geri dönməyə məcbur etdi. Bir neçə gün sonra Kuk qətlə yetirildi.

ABŞ İstiqlal müharibəsi Avropa hakimiyyətinə qarşı müstəqillik uğrunda ilk uğurlu koloniya mübarizəsi idi. Amerikalılar hökumətin xalqın yerli qanunvericilikdə ifadə edilən iradəsinə uyğun olan bir "respublikaçılıq" ideologiyası hazırladılar. Onlar ingilis olmaq və "təmsilçiliyi olmayanlardan vergitutmama" hüquqlarını tələb etdilər. İngilislər imperiyani parlament vasitəsilə idarə etməkdə təkid edirdilər və münaqışə müharibəyə çevrildi.

İkinci Kontinental Konqres 4 iyulda İstiqlal bəyannaməsini yekdiliklə qəbul etdi, uzun preambulada bütünü kişilərin bərabər və Yaradıcıları tərəfindən onların ayrılmaz hüquqları ilə birlikdə yaradıldığı və bu hüquqların Büyük Britaniya tərəfindən mühafizə edilmədiyini tanındı və qətnamənin sözlərinə görə on üç birləşmiş Koloniya müstəqil bir dövlət meydana gətirdi və daha Britaniya tacına sadıq qalmağa ehtiyac qalmadı. Hər il iyul ayının dördüncü günü Müstəqillik günü kimi qeyd olunur. 9 sentyabrda İkinci Kontinental Konqres bəyan etdi ki, "burada bu vaxta qədər 'Birləşmiş Koloniyalar' sözləri istifadə edilir, bu müraaciət forması gələcəkdə 'Birləşmiş Ştatlar' kimi dəyişdirilə bilər". 1777-ci ildə Konfederasiyanın Maddələri 1789-cu ilə qədər fəaliyyət göstərən zəif bir hökumət qurdu.

ABŞ ərazilərinin satın alınması—XVII əsrən bəri hər bir əraziyə ştat statusu verildi.

1781-ci ildə Yorktaun məglubiyyətindən sonra Britaniya 1783-cü il sülh müqaviləsini imzaladı və Atlantikin qərb sahilində Missisipi çayına qədər Amerikanın suverenliyi tanındı. Milliyətçilər ABŞ Konstitusiyasının yazılılığı 1787-ci il Filadelfiya qurultayına rəhbərlik etdilər, 1788-ci ildə ştat qurultaylarında ratifikasiya edildi. 1789-cu ildə federal hökumət əlverişli nəzarət və balans yaratma prinsipi ilə üç şöbə olmaqla yenidən təşkil edildi. İnqilab ordusuna rəhbərlik edən Corc Vaşington

yeni konstitusiya ilə seçilən ilk prezident oldu. 1791-ci ildə fərdi azadlıqların məhdudlaşdırılmasını federal səviyyədə qadağan edən və bir sıra hüququ müdafiəni təmin edən hüquqlar haqqında Bill qəbul edildi.

1808-ci ildə federal hökumət beynəlxalq qul ticarətinin cinayət olduğunu qəbul etməsinə baxmayaraq, 1820-ci ildən sonra Dərin Cənubda yüksək gəlirli pambıq əkinin və buna bağlı olaraq qul sayı kəskin artdı. İkinci Böyük Oyanış, xüsusən 1800-1840-ci illər milyonları yevangel protestantına çevirdi. Bu, şimalda abolisionizm daxil olmaqla bir çox ictimai islahat hərəkatlarını gücləndirdi; cənubda metodistlər və baptistlər qul əhalisi arasında yayılırdı.

Amerikalıların qərbə genişlənmək istəyi uzun müddət davam edən Hindi mühəribələrinə səbəb oldu. 1803-cü ildə Fransanın torpaq iddiasında olduğu Luiziananın satın alınması demək olar ki ölkə ərazisinə iki dəfə artırdı. Müxtəlif narazılıqlara görə Ingiltərəyə qarşı 1812-ci il mühəribəsi elan edildi və birlikdə mübarizə edildi, ABŞ millətçiliyi gücləndi. Floridaya bir sıra hərbi müdaxilələr 1819-cu ildə İspaniyanın burdan və digər Körfəz sahili əraziləridən imtina etməsinə səbəb oldu. Genişlənmə paraxodlarının Eri və I&M kimi yeni kanallar ilə bağlanan böyük su nəqliyyatı vasitəsilə Amerika boyunca hərəkət etməyə, daha sonra sürətli dəmiryollarının ölkə ərazisi boyunca yayılmasına başlamasından sonra buxar gücündə asılı oldu.

1820-ci ildən 1850-ci illərə qədər Cekson demokratiyası daha çox ağdərili kişilərin seçki hüququnu əhatə edən bir sıra islahatlara başladı, bu 1828-ci ildən 1854-cü illərə qədər Demokratlar və Viqlərin hakim partiyalar olduğu İkinci Partiya Sisteminin yüksəlməsinə səbəb oldu. 1830-cu illərdə Gözyası yolu hindı rezervlərindən hindiləri qərbə köçürməklə hindilərin sürgün siyasetinə nümunə oldu. Ekspansionist tale manifesti ərzində Texas Respublikası 1845-ci ildə ABŞ-a birləşdi. 1846-ci ildə Britaniya ilə imzalanan Oregon müqaviləsi indiki şimal-qərbi Amerikanın ABŞ nəzarətinə keçməsinə gətirib çıxardı. Meksika-ABŞ mühəribəsində qələbə Kaliforniya və indiki cənub-qərbi Amerikanın böyük qisminin Meksikanın güzəştə getməsi ilə nəticələndi.

1848-1849-cu illər Kaliforniya qızıl hərisliyi qərbə miqrasiyaya, Kaliforniya soyqırımına və əlavə qərb ştatlarının yaranmasına sövq verdi. ABŞ-da vətəndaş mühəribəsindən sonra yeni transkontinental dəmiryolları məskunların yerdəyişməsini asanlaşdırıldı, daxili ticarət genişləndi və yerli amerikalılarla qarşıdurmalar artdı. Yarım əsr ərzində Amerika bizonunun (bəzən "bufallo" adlanır) məhvi bir çox düzənlik hindilərinin mədəniyyətlərinə ekzistensial zərbə vurdu. 1869-cu ildə

yeni sülh siyaseti yerli amerikalıları sui-istifadədən qorumaq, daha çox mühəribədən yayınmaq və onların sonrakı ABŞ vətəndaşlığını təmin etmək üçün çalışırdı. Bununla belə, geniş miqyaslı münaqişələr Qərbdə 1900-cü illərə qədər davam etdi.

Afrikalıların və afroamerikalıların köləliyinə dair fikir ayrılığı nəticədə ABŞ-da vətəndaş mühəribəsinə gətirib çıxardı. Əvvəlcə, İttifaqa daxil olan ştatlar kölə və azad ştatlar olmaqla dəyişiliyə yol açaraq, Senatda balans saxlanılmışdır, amma əhali arasında və Nümayəndələr Palatasında azad ştatlar kölə ştatlara nəzərən üstünlük təşkil edirdilər. Amma əlavə qərb ərazisi və daha çox boş torpaqlar ilə kölə və azad ştatlar arasındaki gərginlik köləliyi genişləndirmək və ya məhdudlaşdırmaq üçün federalizm və ərazilərin yerləşdirilməsinə dair müzakirələrə səbəb oldu.

1860-ci ildə köləliyə qarşı Respublika Partiyasından olan ilk president Avraam Linkolnun seçilməsi ilə on üç kölə ştatı qurultay nəticəsində ayrıldığını elan etdi və Amerika Konfederativ Ştatlarını ("Cənub"u) qurdu, baxmayaraq ki federal hökumət ("İttifaq") ayrılmadan qanunsuz olduğunu müdafiə etdi. Bu ayrılmayı təmin etmək üçün separatçılar hərbi əməliyyatlara başladı və İttifaq da eyni cavabı verdi. Bunun nəticəsi olan mühəribə təxminən 618.000 əsgərin və bir çox vətəndaşın ölümüne səbəb oldu. Bu münaqişə Amerika tarixində ən ölümcül hərbi münaqişə oldu. Cənub qulların azadlığına qarşı mübarizə aparındı, İttifaq isə ilk növbədə ölkəni bir bütün halda saxlamaq üçün mübarizə aparındı. Bunu belə 1863-cü ildən sonra meydana gələn itkilər və Linkolnun öz Azadlıq Bəyannaməsini elan etməsi İttifaq baxımından mühəribənin əsas məqsədini köləliyin ləğvinə çevirdi. Həqiqətən də İttifaq 1865-ci il aprel ayında mühəribəni tamamilə qazandıqda məğlub olan Cənubda ştatların hər birini köləliyi qadağan edən on üçüncü dəyişikliyi ratifikasiya etməyə məcbur etdi.

Mühəribədən sonrakı illərdə ABŞ Konstitusiyasına üç dəyişiklik əlavə edildi: yuxarıda adı çəkilən on üçüncü dəyişiklik ilə yanaşı kölə olmuş təxminən dörd milyon afroamerikalıya vətəndaşlığı təmin edən on dördüncü dəyişiklik və afroamerikalıların nəzəriyyədə səs vermə hüququnu təmin edən on beşinci dəyişiklik. Mühəribə və onun nəticəsi reinteqrasiya və yeni azad olunan qulların hüquqlarını təmin etməklə Cənubun yenidən bərpası məqsədi daşıyan federal gücün əhəmiyyətli dərəcədə artımına səbəb oldu.

Mühəribədən sonra ciddi şəkildə yenidənqurma başladı. Prezident Linkoln İttifaq və keçmiş Konfederasiya arasında dostluq və əfvi təşviq etməyə təşəbbüs göstərərkən, 14 aprel 1865-ci ildə bir sui-qəsdçi

gülləsi Şimal ilə Cənub arasında təkrar bir sərhəd çəkdi. Federal hökumətdə Respublikaçılardan Cənubun yenidən qurulmasını və afroamerikalıların hüquqlarının təmin edilməsini öz amallarına çevirdilər. Onlar Demokratların 1876-ci prezident seçkilərini güzəştə getmək münqabilində Respublikaçılardan afroamerikalıların hüquqlarının qorunması barədə razılaşdı. 1877-ci il Kompromisinə qədər israr etdilər.

Özlərini "Xilaskarlar" adlandıran Cənublu ağ Demokratlar Yenidənqurmadan sonra Cənubu öz nəzarətlərinə aldılar. 1890-ci ildən 1910-cu illərə qədər qondarma Jim Krou qanunları bölgənin bir çox qara və bəzi kasib ağlarını hüquqlarından məhrum etdi. Qaralar xüsusilə Cənubda irqi seqresiya ilə üzləşdilər. Onlar həmçinin vaxtaşırı linç daxil olmaqla qeyri-qanuni zorakılığa məruz qaldılar.

Şimalda urbanizasiya və Cənubi və Şərqi Avropadan imigrantların görünməmiş axını ölkəni sənayeləşmə üçün izafə içi qüvvəsi ilə təmin etdi və onun mədəniyyətinə çevrildi. Telegraf və transkontinental dəmir yolları daxil olmaqla milli infrastruktur iqtisadi artımı və Vəhşi Qərbin yaşayış məntəqələrinin böyüməsinə və inkişafına səbəb oldu. Daha sonra elektrik lampasının və telefonun ixtirası kommunikasiya və şəhər həyatına da təsir edəcəkdir.

ABŞ, 1810-cu ildən ən az 1890-ci ilədək Mississippi çayının qərbindəki Hindi mühəribələrində vuruşdu. Bu münaqişələrin əksəriyyəti yerli hindi ərzilərinin güzəştə gedilməsi və sonuncuların Hindi rezervlərinə məhkum olması ilə nəticələndi. Bu, mexaniki becərilən əkin sahələrini daha da genişləndirdi, beynəlxalq bazarlar üçün əlavə dəyərləri artırdı. Materik genişlənməsi 1867-ci ildə Rusiyadan Alyaskanın satın alınmasını da əhatə etmişdi. 1893-cü ildə Havayda Amerikayönümlü qüvvələr monarxiyanı devirdi və 1898-ci ildə ABŞ-a qoşulacaq Havay Respublikasını yaratdı. Eyni il İspan-ABŞ mühəribəsi nəticəsində Puerto-Riko, Quam və Filippin İspaniya tərəfindən güzəştə gedildi. 1900-cü ildə İkinci Samoa Vətəndaş mühəribəsi başa çatıldıqdan sonra Amerika Samoası ABŞ tərəfindən əldə edildi. ABŞ 1917-ci ildə ABŞ Vircin adalarını Danimarkadan satın aldı.

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində sürətli iqtisadi inkişaf bir çox görkəmli sənayeçilərin yüksəlməsinə səbəb oldu. Cornelius Vanderbilt, Con Rokfeller və Endrū Karnegi kimi maqnatlar dəmir yolu, neft və polad sənayesində milli irəliləyişə rəhbərlik etmişdi. Bankçılıq C.P. Morganın əhəmiyyətli rolü ilə birləşdə iqtisadiyyatın mühüm hissəsinə çevrildi. Edison və Tesla elektrik enerjisinin sənayeyə, evlərə və küçələrin işıqlandırılması üçün geniş yayılmasını öz öhdələrinə götür-

dülər. Henri Ford avtomobil sənayesində inqilab etdi. Amerika iqtisadiyyatı bum yaşayaraq dünyanın ən nəhənginə çevrildi və ABŞ böyük güc statusu əldə etdi. Bu dramatik dəyişikliklər ictimai iğtişaşlar və populist, sosialist və anarxist hərəkatların yüksəlməsi ilə müşayiət olundu. Bu dövr sonunda qadınlara seçki hüququnun verilməsi, spirtli içki qadağası, istehlak mallarının tənzimlənməsi, işçi vəziyyətinə rəqabət və diqqətin təmin edilməsi üçün daha çox antiinhisar tədbirləri daxil olmaqla, bir çox ictimai sahələrdə ciddi islahatlar keçirən Proqressiv dövrünün inkişafi ilə sona çatdı.

Böyük böhran dövründə, 1931-ci ildə Empayr Steyt Bildinq tamamlandığında dünyanın ən hündür binası idi.

ABŞ Birinci Dünya müharibəsinin başladığı 1914-cü ildən Mərkəzi qüvvələrin axınına qarşı Müttəfiq dövlətləri ilə formal olaraq yanaşı "dəstək qüvvə" qismində mühəribəyə qoşulduğu 1917-ci ildə qədər bitərəf qaldı. 1919-cu ildə prezident Vudro Vilson Paris Sülh Konfransında aparıcı diplomatik rol oynadı və ABŞ-in Millətlər Liqasına qoşulmasını güclü şəkildə müdafiə etdi. Buna baxmayaraq, Senat bunu təsdiqləməkdən imtina etdi və Millətlər Liqasını təsis edən Versal müqaviləsini ratifikasiya etmədi.

1920-ci ildə qadın hüquqları hərəkatı qadınlara seçki hüququ verən konstitusiya dəyişikliyinin qəbulunu təmin etmişdi. 1920-ci və 1930-cu illərdə kütləvi kommunikasiya üçün radioların artışı və erkən televiziyanın ixtirası müşahidə edildi. Kükrəyən iyirmilərin tərəqqisi 1929-cu il Uoll-Strit iflası və Böyük böhranın başlanğıcı ilə sona çatdı. 1932-ci ildə prezident seçildikdən sonra Franklin D. Ruzvelt Sosial Təminatın yaradılmasını da əhatə edən Yeni xətt ilə cavab verdi. Amerikanın cənubundan milyonlarla afroamerikalının böyük köçü Birinci Dünya müharibəsindən əvvəl başlamış və 1960-ci illərə qədər davam etmişdir; halbuki, 1930-cu illərin ortalarında Toz kasası bir çox kənd təsərrüfatı icmalarını yoxsullaşdırıb və qərbə yeni köç dalğasını gücləndirdi.

İkinci Dünya müharibəsi dövründə əvvəlcə bitərəf olan ABŞ Almanianın Avropa qıtəsinin böyük hissəsini işgal etməsi ilə 1941-ci il mart ayında Lend-Liz programı vasitəsilə Müttəfiqlərə material tədarük etməyə başladı. 7 dekabr 1941-ci ildə Yaponiya imperiyasının gözlənilmədən başladığı Pörl-Harbor hücumu ABŞ-ı Ox qüvvələrinə qarşı Müttəfiqlərə qoşulmağa təşviq etdi. Mühəribə dövründə ABŞ Britaniya, Sovet İttifaqı və Çin ilə yanaşı müharibədən sonrakı dünya planını razılaşdırıran Müttəfiq qüvvələrinin "Dörd polisindən" biri hesab olunurdu.

Ölkə təxminən 400.000 hərbi personalını itirməsinə baxmayaraq müharibədən iqtisadi və hərbi nüfuzunu daha da artıraraq nisbətən zərər görmədən çıxdı.

Böyük Britaniya, Sovet İttifaqı və digər müttəfiqlər ilə yeni beynəlxalq maliyyə institutları və Avropanın müharibədən sonra yenidən qurulması haqqında müqavilələrin imzalandığı Bretton-Wuds və Yalta konfranslarında ABŞ-in aparıcı rolu olmuşdur. Müttəfiqlər Avropada qələbə qazandıqda 1945-ci ildə San-Fransiskoda keçirilən beynəlxalq konfransda müharibədən sonra fəaliyyətə başlayacaq BMT Nizamnaməsi hazırlandı. ABŞ ilk nüvə bombasını inkişaf etdirdi və Yaponiyanın Hiroshima və Naqasaki şəhərlərində istifadə etməsi yaponların təslim olmasına səbəb olaraq 2 sentyabrda İkinci Dünya müharibəsinə sonlandırdı. Qələbə Günü olaraq bilinən parad və bayramlar başladı.

İkinci Dünya müharibəsindən sonra Soyuq müharibə kimi tanınan dövrə ideoloji olaraq kapitalizm və kommunizm və geosiyasi baxımdan Atlantik və Avrasiya düşərgələrinə bölmüş ABŞ və Sovet İttifaqı güc yarışına başladı. Bir tərəfdə ABŞ və onun NATO müttəfiqləri, digər tərəfdə isə SSRİ və onun Varşava Paktı müttəfiqləri ilə Avropanın hərbi əlaqələrində hökmranlıq edirdilər. ABŞ kommunist nüfuzunun genişlənməsinə qarşı çəkindirmə siyasəti hazırladı. ABŞ və Sovet İttifaqı vasitəciliyik müharibələri etsələr və güclü nüvə silahları inkişaf etdirənlər də iki ölkə birbaşa hərbi münaqişədən çəkinirdi.

ABŞ bir çox hallarda Sovet himayəsində olduğunu düşündüyü Üçüncü dünya hərəkatına qarşı çıxdı və bəzən sağçı hökumətlərə qarşı rejim dəyişikliyi üçün birbaşa müdaxilə etdirdi. 1950-53-cü illərdə Koreya müharibəsində Amerika əsgərləri kommunist Çin və Şimali Koreya qüvvələri ilə döyüdürlər. Sovet İttifaqının 1957-ci ildə ilk sünə peyki buraxması və 1961-ci ildə ilk insanlı kosmik uçuşu başlatmasına qarşı 1969-cu ildə ABŞ-in Aya insanın ayaq basdığı ilk ölkəyə çevriləməsi "Kosmik yarış"-in başlangıcını qoydu. Cənub-Şərqi Asiyada vasitəciliyik müharibəsi sonda Vyetnam müharibəsində ABŞ-in tam iştirak etməsi ilə nəticələndi.

Öz ölkəsində ABŞ davamlı iqtisadi inkişafaya və əhalisinin və orta sinifin sürətlə artımına nail oldu. Ştatlararası avtomagistral sisteminin tikintisi növbəti on illər ərzində ölkənin infrastrukturuna böyük təsir göstərdi. Milyonlarla insan fermalardan və daxili şəhərlərdən böyük şəhərtrafi mənzillərə köcdü. 1959-cu ildə Havay ölkəyə qoşulan 50-ci və sonuncu ABŞ ştatı oldu. Artan mülki hüquqlar hərəkatı Martin Lüter Kinqin görkəmli liderliyi və öndərliyində seqreqasıya və diskri-

minasiyaya qarşı dinc mübarizədən istifadə edirdi. Məhkəmə qərarları və qanunvericiliyin birləşməsi irqçi ayrı-seçkiliyi dayandırmağa çalışan 1968-ci il Mülki Hüquqlar aktı ilə başa çatmışdı. Bu arada, Vyetnam müharibəsinə, qara millətciliyinə və seksual inqilaba qarşı alovlanan kontur-mədəniyyət hərəkatı genişləndirdi.

Medikeyr və Medikeydin yaradılması, eləcə də yaşlılara və yoxsullara tibbi səhiyyə xidməti təmin edən müfəvif olaraq qida talonu və himayəsində uşaqlar olan ailələrə yardım adlı iki program daxil olmaqla "Yoxsulluğa qarşı müharibə"nin başlaması sosial təminat hüquqlarını və xərclərini genişləndirdi.

1970-ci illər və 1980-ci illərin əvvəlləri staqflyasiyanın başlangıcı oldu. 1980-ci ildə prezident seçildikdən sonra Ronald Reyqan iqtisadi durgunluğa azad bazar yönümlü islahatlarla cavab verdi. Yumşalmanın çöküşündən sonra o, "çəkindirmə"dən imtina etdi və SSRİ-yə qarşı daha təcavüzkar "geriyə qaytarma" strategiyasına başladı. Keçən on il ərzində qadınların əmək fəaliyyətində iştirakının artmasından sonra 1985-ci ilədək yaşı 16 və daha çox olan qadınların əksəriyyəti işlə təmin olundu.

1980-ci illərin sonları Sovet İttifaqı ilə münasibətlərə "yumşalma" gətirdi və 1991-ci ildə onun dağılması Soyuq Müharibəni sonlandırdı. Bu, ABŞ-in dünyadakı dominant supergücü kimi tək qütblü[196] olmasına gətirib çıxardı. İkinci Dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə ortaya çıxan Pax Americana konsepsiyası Soyuq müharibədən sonra yeni dünənə nizami termini olaraq geniş populyarlıq qazanmışdı.

Soyuq müharibədən sonra 1990-ci ildə Səddam Hüseynin rəhbərliyində İraqın ABŞ-in müttəfiqi olan Küveyti işgal və birləşdirməyə cəhd etdiyi vaxt Yaxın Şərqdə yaranan münaqişə 1990-ci ildə böhrana səbəb oldu. Qeyri-sabitliyin digər bölgələrə yayılacağından qorxan prezident Corc H. U. Buş Səudiyyə Ərəbistanı müdafiə məqsədi ilə Səhra qalxanı əməliyyatı və Səhra firtinası əməliyyatına başladı, İraqa qarşı ABŞ liderliyindəki 34 ölkədən olan koalisiya qüvvələri İraq qüvvələrini Küveytdən müvəffəqiyyətlə çıxartdı və keçmiş monarxiyanı bərpa etdi.

ABŞ-in müdafiə şəbəkələrində yaranan Internet beynəlxalq akademik şəbəkələrə, sonra isə 1990-ci illərdə ictimaiyyətə yayılır, bu da qlobal iqtisadiyyata, cəmiyyətə və mədəniyyətə böyük təsir göstərir.

Dot-kom bumu, Alan Qrinşpen rəhbərliyində sabit pul siyaseti və sosial təminat xərclərinin azaldılması səbəbiylə, 1990-ci illər 2001-ci ildə sona çatan müasir ABŞ tarixində ən uzun iqtisadi böyüməyə şahid oldu. 1994-cü ilin əvvəllərində ABŞ 450 milyon insanların 17 trilyon \$ dəyərində məhsul və xidmət istehsal etdiyi Şimali Amerika Azad Ticarət

Assosiasiyanı (NAFTA) daxil oldu. Müqavilənin məqsədi 1 yanvar 2008-ci ilədək ABŞ, Kanada və Meksika arasında ticarət və investisiya maneələrini aradan qaldırmaq idi. Üç tərəfdaş arasında ticarət NAFTA qüvvəyə mindikdən sonra artmışdır.

2001-ci il sentyabrın 11-də Əl-Qaidə terrorçuları Nyu-York şəhərindəki Dünya Ticarət Mərkəzinə və Vaşinqtonda yerləşən Pentaqona zərbə vurdu, təxminən 3,000 nəfər həlak oldu. Buna cavab olaraq ABŞ, Əfqanistanda müharibə və İraq müharibəsini əhatə edən Terrorizmlə Mübarizə başlatdı. 2007-ci ildə Buş administrasiyası İraq müharibəsində böyük hərbi birlikləri artırılmış, bu da şiddetin müvəffəqiyyətlə azalmasına və regionda daha çox sabitliyə gətirib çıxarmışdır.

Əlverişli mənzillərin təşviq edilməsi üçün hökumət siyaseti, korporativ və təzimləyici idarəetmədə geniş yayılmış uğursuzluqlar və Federal Ehtiyat tərəfindən müəyyən edilmiş tarixən aşağı faiz dərəcələri Böyük böhrandan sonra ölkə tarixində ən böyük daralma olan 2008-ci il maliyyə böhrəni ilə nəticələnən 2000-ci illərin ortalarının mənzil bumuna səbəb oldu. İlk afroamerikalı və çoxırqlı prezident olan Barack Obama böhrənin ortasında 2008-ci ildə seçilmiş və böhrənin mənfi təsirlərini azaltmaq və təkrarlanmamasını təmin etmək üçün stimullaşdırıcı tədbirlər olan Dodd-Frank Uoll-Strit islahatları və istehlakçı qoruma aktının qəbuluna nail oldu. Bu stimul infrastrukturun təkmilləşdirilməsinə və işsizliyin nisbətən azalmasına şərait yaratdı. İqtisadiyyata təsirləri haqqında müzakirələr olmasına baxmayaraq Dodd-Frank maliyyə sabitliyi və istehlakçı qorumasını yaxşılaşdırıldı.

2010-cu ildə Obama administrasiyası təxminən beş on il ərzində ölkənin səhiyyə sistemini mandat, subsidiya və sığorta mübadiləsi daxil olmaqla ən geniş islahatları həyaya keçirən əlverişli qayğı aktını qəbul etdi. Qanun 2016-ci ildə 24 milyon nəfəri əhatə edərək, sağlamlıq sığortası olmayan insanların sayının və faizinin əhəmiyyətli dərəcədə azalmasına gətirib çıxardı, lakin səhiyyə xərcləri, sığorta haqları və iqtisadi göstəricilərə təsirləri səbəbindən mübahisəli qalır. 2009-cu il iyun ayında tənəzzülün minimuma çatmasına baxmayaraq, seçicilər iqtisadiyyatın bərpasının yavaş tempi qarşısında məyus qaldılar. Obamanın siyasetinə qarşı çıxan Respublikaçılar 2010-cu ildə səs çoxluğu ilə Nümayəndələr Palatasını və 2014-cü ildə Senati nəzarət altına aldılar.

2009 və 2010-cu illərdə İraqdakı ABŞ qoşunlarının böyük qismi geri çəkildi və bölgədəki müharibənin 2011-ci il dekabr ayında rəsmən bitdiyi elan edildi. Geri çəkilmə Əl-Qaidənin bölgədəki varisi olan İraq Şam İslam Dövlətinin yüksəlməsi nəticəsində məzhəb qiyamlarının artması-

na səbəb oldu. 2014-cü ildə Obama Kuba ilə tam diplomatik əlaqələrin bərpa ediləcəyini elan etdi. Növbəti il, ABŞ 5+1 qrupu ölkələrinin üzvü olaraq İranın nüvə programının inkişafını ləngitməyə yönəldilmiş saziş olan Hərtərəfli Birgə Fəaliyyət Planını imzaladı, baxmayaraq ki, ABŞ 2018-ci il may ayında sazişdən geri çəkildi. 2016-cı il ABŞ Prezident seçimlərində Respublikaçı Donald Tramp ABŞ-in 45-ci prezidenti seçildi. Tramp ABŞ tarixində ən yaşlı və ən varlı prezident seçilmişdir.

ABŞ-in bütün quru ərazisi təxminən 3,800,000 square mile (9,841,955 km²), bunun isə 2,959,064 square mile (7,663,940.6 km²) hissəsini kontinental ABŞ təşkil edir. Kontinental ABŞ-dan Kanada ilə ayrılmış Al-Yaska 663,268 square mile (1,717,856.2 km²) ərazi ilə ən böyük ştatdır. Sakit okeanın şimalında, Şimali Amerikanın cənub-qərbində yerləşən arxipelaqda olan Havay 10,931 square mile (28,311 km²) əraziyə malikdir. Puerto-Riko, Amerika Samoası, Quam, Şimali Mariana adaları və ABŞ Vircin adalarının əhaliyə malik əraziləri birlikdə 9,185 square mile (23,789 km²) ərazini əhatə edir. Yalnız quru ərazisi nəzərə alındıqda Rusiya və Çindən sonra üçüncü olan ABŞ Kanadanın önündədir.

ABŞ, Rusiya və Kanadadan sonra və Çindən əvvəl və ya sonra olmaqla, ümumi sahəsinə (torpaq və su) görə dünyanın üçüncü və ya dördüncü ən böyük ölkəsidir. Sıralama, Çin və Hindistan tərəfindən mübahisə edilən iki ərazinin necə hesablandığına və ABŞ-in ümumi ölçüsünün necə ölçüldüğünü bağlı olaraq dəyişir. Məsələn, Britannika Ensiklopediyası, ABŞ-in ölçüsünü 3,677,649 square mile (9,525,067 km²) olaraq göstərir, çünki onlar ölkənin sahil və ya məhəlli sularını sayır. Bu suları əhatə edən The World Factbook rəqəmi 3,796,742 square mile (9,833,517 km²) olaraq verir.

Atlantik boyu sahil düzənliliyinin daxilində daha çox yarpağını tökən meşələr və Pidmontun yastı təpələrinə rast gəlinir. Appalaç dağları şərq sahilini Böyük göllərə və Orta Qərbin otlaklılarına bölür. Dünyanın dördüncü ən uzun çay sistemi olan Mississipi-Missouri çayı, ölkənin mərkəzi ilə əsasən şimal-cənub istiqamətində hərəkət edir. Böyük düzənliliklərin yastı, münbit preriləri cənub-şərqdə dağlıq bir bölgə tərəfində bölnərək qərbə uzanır.

Böyük düzənliliklərin qərb sərhəddindəki Qayalı dağlar, ölkənin şimalından cənuba uzanır və Koloradoda 14,000 fut (4,300 m)-dən çox yüksəkliyinə çatır. Daha şərqdə qayalı Böyük hövzə və Çiuaua və Moxave kimi səhralar var. Syerra-Nevada və Kaskad dağ silsilələri Səkit okena sahilinə yaxın uzanır və hər ikisi də 14,000 fut (4,300 m)-dən artıq yüksəkliyə çatırlar. Kontinental ABŞ-in ən alçaq və ən yüksək nöqtələri Kaliforniya ştatındadır və aralarında sadəcə 84 mil (135 km)

məsafə vardır. 20,310 fut (6,190.5 m) hündürlüyü malik Alyaska Dənəlisи (Mak-Kinli dağı) ölkənin və Şimali Amerikanın ən yüksək nöqtəsidir. Aktiv vulkanlar Alyaskanın Aleksandr və Aleut adaları boyunca yayılmışdır və Havay vulkanik adalardan ibarətdir. Qayalarda yerləşən Yellowston Milli Parkında əsasını təşkil edən supervulkan qitənin ən böyük vulkanik xüsusiyyətidir. ABŞ dünyanın digər ölkələrinin hər birindən daha çox ekoregionə malikdir.

Böyük miqyaslı və coğrafi müxtəlifliyi ilə ABŞ, əksər iqlim növlərini əhatə edir. 100-cü meridianın şərqində iqlim şimalda rütubətli kontinentaldan cənubda rütubətli subtropikə qədər dəyişir. 100-cü meridianın qərbindəki Böyük düzənliliklər yarımsəhradır. Qərb dağlarının çox hissəsi dağ iqliminə malikdir. Böyük hövzədə və Cənub-qərbdəki səhralarda çöl, Kaliforniya sahilində Aralıq və Oreqon, Vaşinqton və cənubi Alyaskada dəniz iqlimi mövcuddur. Alyaskanın əksəriyyəti subarktik və ya arktikdir. Havay və Floridanın cənub kənarı Karib və Sakit okean ərazilərində olduğu kimi tropikdir. Ekstremal hava qeyri-adı deyil – Meksika körfəzini əhatəleyən ştatlar qasırgalara meyllidir və dünya tornadolarının əksəriyyəti ölkə daxilində, əsasən Orta Qərb və Cənubdakı Tornado xiyabanı adlı ərazilərdə baş verir.

ABŞ ekologiyası meqamüxtəlifdir: kontinental ABŞ və Alyaskada təxminən 17.000 damarlı bitki növü müşahidə edilir və Havayda 1.800-dən artıq çiçəkli bitki növü vardır, bunların bəziləri materikdə müşahidə edilir. ABŞ 428 məməli, 784 quş, 311 sürünen və 295 amfibiya növünə ev sahibliyi edir. Təxminən 91.000 həşərat növü təsvir edilmişdir. Ağbaş qartal ABŞ-in həm milli quşu, həm də milli heyvanıdır və ölkənin özünəməxsus simvoludur.

59 milli park və yüzlərlə digər federal idarəyə tabe park, meşə və vəhşi təbiət əraziləri var. Ümumiyyətlə, hökumət ölkənin torpaq sahəsinin 28%-nə sahibdir. Bunların əksəriyyəti mühafizə olunur, baxmayaraq ki, bunların bəziləri neft və qaz hasilatı, dağ-mədən, ağaç tədarükü və ya iribuyuzlu maldarlıq üçün icarəyə verilir; təxminən 0,86%-i hərbi məqsədlər üçün istifadə olunur.

Ekoloji problemlər 1970-ci ildən milli gündəlikdə olub. Ətraf mühit mübahisələrinə neft və nüvə enerjisi ilə bağlı müzakirələr, hava və suyun çirkənməsi, vəhşi təbiətin qorunmasının iqtisadi xərcləri, ağaç tədarükü və meşəsizləşmə və qlobal istiləşməyə qarşı beynəlxalq reaksiyalar daxildir. Bir çox federal və stat qurumları iştirak edir. Ən görkəmlisi olan Ətraf Mühitin Mühafizəsi Agentliyi (EPA) 1970-ci ildə prezidentin əmri ilə yaradılmışdır. Vəhşi təbiət ideyası 1964-cü ildən bəri Vəhşi təbiət aktı ilə ictimai torpaqların idarə edilməsini formalasdırmışdır.

1973-cü il nəslə kəsilməkdə olan növlər aktı, ABŞ Balıq və Vəhşi Təbiət Xidməti tərəfindən izlənilən təhlükə altında və nəslə kəsilməkdə olan növlər və onların yaşayış yerlərinə qorumaq üçün nəzərdə tutulmuşdur.

ABŞ Siyahıyaalma Bürosu, ölkənin əhalisini 1 iyul 2018-ci il tarixinə olan məlumatə əsasən 327.167.434 olaraq hesablamaş və buna hər 13 saniyədə bir nəfər (tam artım) və gündə təxminən 6.646 adam əlavə edilir. XX əsr ərzində demək olar ki, dörd dəfə artan ABŞ əhalisi 1900-cü ildə 76,2 milyondan 2000-ci ildə 281,4 milyon nəfərə çatmışdır. Çin və Hindistandan sonra ən çox əhaliyə malik ölkə olan ABŞ böyük əhali artımının proqnozlaşdırıldığı yeganə böyük sənaye ölkəsidir. 1800-cü illərdə orta hesabla bir qadına 7,04 uşaq düşürdü, 1900-cü illərdə isə bu rəqəm 3,56-ya endi. 1970-ci illərin əvvəlindən etibarən, doğum səviyyəsi 2017-ci ildə qadın başına düşən 1,76 uşaq ilə 2,1-ə bərabər əvəzetmə nisbətindən aşağı düşmüşdür. Xarici doğumluların immiqrasiyası xaricdə doğulan əhalinin sayını iki dəfə artıraraq 1990-ci ildə təxminən 20 milyondan 2015-ci ildə 45 milyona çatdıraraq ABŞ əhalisi sürətlə artımının davam etməsinə səbəb oldu, bu əhali artımının üçdə birini təşkil edirdi. 2018-ci ildə demək olar ki, 90 milyon immiqrant və onların ABŞ-da doğulmuş uşaqları (ABŞ-da ikinci nəsil immiqrantlar) ikinci nəsil) var idi, bu ümumi ABŞ əhalisinin 28%-inə bərabər idi. ABŞ bir çox müxtəlif millətlərə malikdir, 37 əcdad qrupunun 1 milyondan çox nümayənədəsi var. Amerika almanları ən böyük etnik qrupdur (50 milyondan çox), onları amerika irlandları (təxminən 37 milyon), amerika meksikalıları (təxminən 31 milyon) və amerika ingilisləri (təxminən 28 milyon) izləyir.

Ağ amerikalılar (əsasən Avropalı əcdada malik qruplar) ən böyük irqi qrupdur; Qara amerikalılar ölkənin ən böyük irqi azlığı (qeyd edək ki, ABŞ Siyahıyaalma Bürosu, Hispanik və Latin amerikalılarını "irqi" qrup kimi yox, etnik qrup kimi hesaba alır) və ən böyük üçüncü əcdad qrupudur. Amerika asiyalıları ölkənin ikinci ən böyük irqi azlığıdır; ən böyük üç amerika asiyalıları etnik qrupu amerika çinliləri, amerika flippinliləri və amerika hindililəridir. 2015-ci il sorğularının nəticələrinə görə, Avropa mənşəli ən böyük Amerika cəmiyyəti əhalinin 14%-dən çoxunu təşkil edən Amerika almanlarıdır. 2010-cu ildə ABŞ əhalisinə bəzi Amerika hindiləri və Alyaska yerlilərinin (sirf belə bir nəsildən 2,9 milyon) nəslindən təxminən 5,2 milyon nəfər və yerli havaylılar və okeaniyalıların (sirf 0,5 milyon) nəslindən 1,2 milyon nəfər daxil idi. Siyahıyaalma 2010-cu ildə rəsmi beş irq kateqoriyasının "hər hansı bir

ilə müəyyən edilə bilməyən" 19 milyondan çox adamı "Bəzi Digər İraq" kimi hesab etmişdi, bunlardan 18,5 milyondan çoxu (97%) Hispanik etnik mənsubiyyətinə aid idi.

Hispanik və ya Latin amerikalıların əhali artımı (şərtlər rəsmi olaraq əvəzləniləbilir) əsas demoqrafik tendensiyadır. 50,5 milyon Hispanik mənşəli amerikalı Siyahıyalma Bürosu tərəfindən ayrı-ayrı "etnik mənsubiyyəti" paylaşmış kimi tanınır; hispanik amerikalıların 64%-i Meksika mənşəlidir. 2000-2010-cu illərdə ölkənin hispanik əhalisi 43% artıb, qeyri-hispan əhalisi isə yalnız 4,9% artıb. Bu artımın çox hissəsi immiqrasiyadır; 2007-ci ildə ABŞ əhalisinin 12,6%-i xaricdə doğulub, bu rəqəmin 54%-i Latin Amerikasında doğulmuşdur.

ABŞ-da fertilliyyin 2007-ci ildə 2,08-dən 2017-ci ildə 1,76-a düşməsi, əsasən yaşlı qadınların 2,1 olan əvəzətmə nisbətindən az olan doğum nisbətinin yüksəlməsinə baxmayaraq Hispaniklərin, yeniyetmələrin və gənc qadınların doğum nisbətinin azalması ilə əlaqədardır. 2018-ci ildə ABŞ əhalisinin orta yaşı 38,1 il olmuşdu.

2012-ci ildə azlıqlar (Siyahıyalma Bürosu tərəfindən qeyri-Hispanik və çoxırqli olmayan ağlarla yanaşı tərif edilən) əhalinin 37,2%-ni və bir yaşdan aşağı uşaqların 50%-ni təşkil etmişdi və 2044-cü ilə qədər nisbi əksəriyyəti təşkil edəcəyi proqnozlaşdırılır.

ABŞ-da doğum nisbəti əhalinin hər 1000 nəfərinə 13-dür ki, bu da dünya ortalamasından 5 doğuş azdır. Əhalinin artım tempi müsbət 0,7 faizdir, bu da bir çox inkişaf etmiş ölkələrdən daha yüksəkdir. 2017-ci maliyyə ili üçün bir milyondan çox immiqrant (onların əksəriyyəti ailə birləşməsi yolu ilə daxil olmuşdur) üçün yaşayış hüququ verilmişdir. Meksika 1965-ci il İmmiqrasiya aktından bəri yeni sakinlərin başlıca mənbəyi olmuşdur. Çin, Hindistan və Flippin 1990-ci illərdən bəri hər il donor ölkələr arasında ilk dördlükdə olmuşdur. 2012-ci il tarixinə olan məlumatə əsasən, təxminən 11,4 milyon sakin qanunsuz immiqrantdır. 2015-ci il tarixinə olan məlumatə əsasən, bütün immiqrantların 47%-i Hispanik, 26%-i asiyalı, 18%-i ağ və 8%-i qaradır. Asiyadan olan immiqrantların faizi artarkən, Hispaniklərin faizi isə azalır. Qeyri-qanuni immiqrantların təxminini sayı 2007-ci ildəki 12,2 milyonluq pik nöqtədən 2017-ci ildə 10,7 milyona enmişdir. 2017-ci ildə ABŞ-da 33.000 mühabir köçürüldü. Bu on illər ərzində ilk dəfə dünyanın digər hissələrindən az idi. 2017-ci il Qellap sorğusu yetkin amerikalıların 4,5%-nin (qadınlar 5,1%-i və kişilərin 3,9%-i) LGBT olduğunu müəyyənləşdirdi. Ən yüksək faiz Kolumbiya dairəsində (10%) əldə edilmiş, ən aşağı faizə malik ştat isə 1,7% ilə Şimali Dakota olmuşdur.

Amerikalıların təxminən 82%-i urban ərazilərdə (şəhərətrafi daxil olmaqla) yaşayır; onların da təxminən yarısı əhalisi 50.000-dən çox olan şəhərlərin sakinidirlər. ABŞ meqaregion kimi tanınan bir çox şəhər birləşmələrinə malikdir, ən böyükü olan Böyük Göllər meqapolisindən sonra Şimal-şərqi meqapolisi və Cənubi Kaliforniya gəlir. 2008-ci ildə 273 birləşmiş bələdiyyənin 100.000-dən çox əhalisi var idi, 9 şəhərdə bir milyondan çox və dörd qlobal şəhərdə iki milyondan çox (Nyu-York, Los-Anceles, Çikaqo və Hyuston) əhali olmuşdur. Bir milyondan çox əhalisi olan 52 metropolitan ərazisi var. Ən sürətli inkişaf edən 50 metro ərazisinin 47-i Qərbə və ya Cənubdadır. San-Bernardino, Dallas, Hyuston, Atlanta və Finiks metro ərazilərində 2000 və 2008-ci illər arasında əhali artımı bir milyondan çox olmuşdur.

İngilis dili (Amerikan ingiliscəsi) de-faktı milli dildir. Federal səviyyədə rəsmi bir dil olmasa da, ABŞ vətəndaşlığının qəbul şərtləri kimi bəzi qanunlar ingilis dilini tələb edir. 2010-cu ildə beş və daha çox yaşı olan əhalinin təxminən 230 milyonu və ya 80%-i evdə yalnız ingilis dilində danışır. Əhlinin 12%-i tərəfindən evdə danışılan ispan dili ikinci ən ümumi dil və ən çox tədris edilən ikinci dildir. Bəzi amerikalılar 32 ştatda olduğu kimi, ölkənin rəsmi dilini ingilis dili olmasına tərəfdardırlar.

Havayda ştat qanunlarına görə havay və ingilis dilinin hər ikisi rəsmi dildir. Alyaska ingilis dili ilə yanaşı iyirmi yerli dili tanır. Rəsmi dil olmasına baxmayaraq Nyu-Meksiko qaydaları ingilis və ispan dilinin, Luiziana qaydaları isə ingilis və fransız dilinin istifadəsini nəzərdə tutur. Kaliforniya kimi digər ştatlar məhkəmə formaları daxil olmaqla, bəzi hökumət sənədlərinin ispanca versiyalarının dərc edilməsini tövsiyə edirlər.

Bir neçə federal torpaq ingilis dili ilə yanaşı öz yerli dillərini dərəsmi tanınmasını təmin etmişlər: samoа dili rəsmi olaraq Amerika Samoası tərəfindən tanınır. Çamorro dili Quamin rəsmi dilidir. Karolin və çamorro dilinin hər ikisi Şimali Marian adalarında rəsmi tanınır. İspan dili Puerto-Rikonun rəsmi dilidir və orada ingilis dilindən daha çox danışılır. ABŞ-da uşaq baxcasından universitetlərin bakalavr səviyyəsinə qədər qeydiyyat sayı baxımından ən çox tədris edilən xarici dillər ispan (təxminən 7,2 milyon tələbə), fransız (1,5 milyon) və alman (500.000) dilidir. Digər çox tədris edilən dillərə latin, yapon dili, AİD, italyan və çin dili daxildir. Bütün amerikalıların 18%-i ingilis dilindən əlavə ən az bir dil danışdığını iddia edir.

ABŞ Konstitusiyasına edilən birinci dəyişiklik dinin azad həyatə keçirilməsinə zəmanət verir və qurulmasına uyğun olaraq Konqresi qanunlarının qəbul edilməsinə qadağa qoyur.

2013-cü ildəki sorğuda amerikalılar 56%-i dinin "onların həyatında çox önemli rol" oynadığını demişdilər, bu rəqəm də digər inkişaf etmiş ölkələrdən çox daha yüksəkdir. 2009-cu il Qellap sorğusunda amerikalıların 42%-i həftəlik və ya demək olar ki, həftəlik kilsədə iştirak etdiyini söylədilər, bu rəqəm ən az Vermontda olmaqla 23% və ən çox Mississipi olmaqla 63% dəyişir.

Digər Qərb ölkələrində olduğu kimi, ABŞ daha az dindar hala gəlir. 30 yaşdan gənc amerikalılar arasında dinsizlik sürətlə genişlənir. Sorgular göstərir ki, 1980-ci ilin ortalarından etibarən bütün Amerikada mütəşəkkil dina olan inam azalıb, xüsusən də gənc amerikalılar getdikcə dinsiz olurlar. 2012-ci il tədqiqatına əsasən, ABŞ əhalisi arasında protestantlığın çəkisi 48%-ə enmişdir, bu da ilk dəfə onun əksəriyyətin dini kateqoriyası statusunu əlindən almışdır. 2,2 usaqşa malik xristianlarla müqayisədə dinsiz amerikalıların 1,7 uşağı var. Xristianların 52%-nin evliliyi ilə müqayisədə dinsizlərin 37% evlilik ilə evlənməyə daha az həvəslidirlər.

2014-ci il sorğusuna əsasən, ABŞ-dakı yetkinlərin 70,6%-i özlərini xristian hesab edirlər. Protestantlıq 46,5%-ə malik olsa da, 20,8% ilə Roma-Katolik kilsəsi ən geniş tək məzhəbi formalaşdırır. 2014-cü ildə ABŞ yetkinlərinin 5,9%-i qeyri-xristian dina inandıqlarını dedilər. Bunlara İudaizm (1,9%), Hinduizm (1,2%), Buddizm (0,9%) və İslam (0,9%) aiddir. Tədqiqatda amerikalıların 22,8%-i özlərini aqnostik, ateist və ya sadəcə dini olmayan kimi təsvir etdilər, bu 1990-ci ildən 8,2 % artıq idi. Burada həmçinin Uniteryan Universalizm, Sayentologiya, Bəhailik, Sıqhizm, Caynizm, Şintoizm, Konfutsiçilik, Satanizm, Daosizm, Druidizm, Yerli amerikalıların dini, Vikka, Dini humanizm və Deizm icmaları vardır.

Protestantlıq təxminən bütün amerikalıların yarısı hesabına ən böyük xristian dini qruplaşmasıdır. Baptistlər ümumi şəkildə 15,4% ilə protestantlığın ən böyük məzhəbini təşkil edirlər və ABŞ əhalisinin 5,3%-nin mənsub olduğu Cənubi Baptist Konvensiyası ən geniş fərdi protestant məzhəbidir. Baptistlərdən başqa digər protestant kateqoriyalarına məzhəbsiz protestantlıq, Metodizm, Əllincilər, müəyyənləşdirilməmiş Protestanlar, Lüteranlıq, Presbiterianizm, Konqregasional kilsə, digər Kalvinizm, Episkopalianizm/Anqlikanizm, Kvakerlər, Adventistsizm, Müqəddəslik hərəkatı, Xristian fundamentalizm, Anabaptistlər, Pietizm və başqaları daxildir. Amerikalı protestantların üçdə ikisi yenidən doğulacaqlarını düşünürərlər. ABŞ-da Roma-Katolizmi amerikadakı ispan və fransız koloniyalarında, eləcə də ingilis koloniyası olan

Merilend koloniyasında yaranmışdır. Daha sonra irland, italyan, polyak, alman və hispanik immiqrasiya nöticəsində inkişaf etdi. Rod-Aylend ən böyük Katolik nisbətə malikdir, ümumi əhalinin 40%-i. Yuta Mormonzmin əhalisinin əksəriyyətinin dini olduğu yeganə statdır. Mormon koridoru həmçinin Arizona, Kaliforniya, Aydaho, Nevada və Vayominq ərazilərinə qədər genişlənib. Şərqi pravoslav kilsəsi keçmiş Rusiya koloniyası olan Alyaskada əhalinin 5%-i tərəfindən qəbul edilib və Şərqi Avropanın gələn son immiqrasiya səbəbiylə kontinental ABŞ-da varlığını təmin edir. Nəhayət Birlik pentekostalizmi, Yehovanın Şahidləri, Restavrasiyonizm, Məsihin kilsələri, Xristian elm, Unitarianizm və başqaları daxil olmaqla bir sıra digər xristian qrupları ölkədə fəaldırlar.

İncil kəməri Cənubi ABŞ-dakı sosial mühafizəkar evangelist protestantlığın mədəniyyətin əhəmiyyətli bir hissəsi və məzəhbələr arasında xristian kilsəsinə iştiraka əsasən ölkə ortalamasından yüksək olduğu bölgə üçün qeyri-rəsmi ifadədir. Əksinə, din Yeni İngiltərə və Qərbi ABŞda daha az əhəmiyyətə malik rol oynayır.

2007-ci il tarixinə olan məlumatə əsasən, 18 yaşında və böyük amerikalıların 58%-i evli, 6%-i dul, 10%-i boşanmış, 25%-i isə heç bir vaxt evlənməmişdi. Qadınlar əsasən evdən kənardə çalışırlar və əksəriyyəti bakalavr dərəcələri almışdır.

ABŞ-da yeniyetmələrin hamiləlik əmsalı hər 1000 qadına 26,5-dir. Bu əmsal 1991-ci ildən bəri 57% azalmışdır. 2013-ci ildə ən yüksək yeniyetmə doğuş nisbəti Alabamada, ən aşağı isə Vayominqdə oldu. ABŞ-da abort ABŞ Ali Məhkəməsinin Rou Uoyda qarşı iddiasında 1973-cü il tarixli əmsal qərarına əsasən qanunidir. Abort nisbəti düşsə də, 1000 canlı doğuma 241 abort nisbəti və 15-44 yaşlı hər 1000 qadına 15 abort nisbəti bir çox Qərb ölkələrindən daha yüksək olaraq qalmaqdadır. 2013-ci ildə ilk doğumda orta yaşı 26 idi, doğuşların 40,6%-i evlənməmiş qadınların payına düşündü.

2016-ci ildə ümumi fertillik əmsalı (ÜFƏ) hər 1000 qadına 1,82 doğuş idi. ABŞ-da övladlığa götürmə geniş yayılıb və hüquqi cəhətdən nisbətən asandır (digər Qərb ölkələri ilə müqayisədə). 2001-ci ildə 127.000-dən çox övladlığa götürmə ilə ABŞ bütün dünyadakı övladlığa götürmə rəqəminin təxminən yarısını təşkil etdi. Ali məhkəmənin Oberqefell Hocesə qarşı işi üzrə 2015-ci il qərarına əsasən eynicinsililərin nigahı bütün ölkədə qanunidir və eynicinsli cütlüklerin övladlığa götürməsi də qanunidir. Poliqamiya bütün ABŞ-da qeyri-qanunidir.

On illərlə davam edən artımın ardından gözlənilən ömrə uzunluğu azalmasının üçüncü ili olan 2017-ci ildə ABŞ-da orta ömrə uzunluğu

78,6 idi. Son zamanlardakı azalmaya əsasən narkotik vasitələrdən istifadə və intiharın kəskin artımı səbəb olur. Orta ömür uzunluğu ən çox Asiyalılar və Hispaniklərdə, ən az qaradərililərdə idi. XNM və Siyahiyaaalma Bürosu məlumatına əsasən, intihar, alkoqol və narkotik vasitələrdən istifadə ilə bağlı ölümlər 2017-ci ildə rekord səviyyəyə çatıb.

ABŞ-da köklüyün artması və dünyanın digər yerlərində səhiyyənin inkişafı ölkənin orta ömür uzunluğuna görə 1987-ci ildəki 11-ci yerdən 2007-ci ildə 42-ci yerə qədər düşməsinə səbəb oldu. Köklük nisbəti son 30 ildə iki dəfədən artıq artaraq sənayeləşmiş dünyada və digər yerlərdən ən yüksək səviyyəyə çatdı. Yetkinlərin təxminən hər üç nəfərindən biri kökdür və bundan əlavə biri isə normadan artıq çəkiyə malikdir. Köklük ilə əlaqəli 2-ci tip diabet səhiyyə mütəxəssisləri tərəfindən epidemiya olaraq qəbul edilir.

2010-cu ildə ürəyin işemicik xəstəliyi, ağıciyər xərçəngi, insult, ağıciyərlərin xroniki obstruktiv xəstəliyi və yol qəzaları ABŞ-da il ərzində ən çox ölüm səbəbi olmuşdur. Bel ağrısı, depressiya, sümük-əzələ xəstəlikləri, servikalgiya və həyəcan pozğunluqları il ərzində ən çox əllilik səbəbi olmuşdur. Ən zərərli risk faktorları yetərsiz qidalanma, tüntünçəkmə, köklük, yüksək qan təzyiqi, yüksək qan şəkəri, fiziki hərəkətsizlik və spirt istifadəsi idi. Altsheymer xəstəliyi, narkotik vasitələrdən istifadə, böyrək xəstəlikləri, xərçəng və yixilmalar 1990-ci illərdə adam başında düşən yaşa görə sıralanmış ölüm səbəbi oldu. ABŞ-da yeniyetmə hamiləliyi və abort dərəcələri digər Qərb ölkələrinə nisbətən daha yüksəkdir, xüsusən də qaraların və hispaniklərin arasında.

ABŞ tibbi innovasiyada qlobal liderdir. 2001-ci ildə həkimlər arasında aparılıa sorğuya görə, ABŞ 1975-ci ildən etibarən ən əhəmiyyətli ilk on mühüm tibbi innovasiyaların 9-unu inkişaf etdirmişdir, halbuki Avropa İttifaqı və İsvəçrə birlikdə beş töhfə vermişdir. 1966-ci ildən etibarən ümumilikdə dünyanın qalan hissələrinə nisbətən daha çox amerikalılar tibb üzrə Nobel mükafatı almışlar. 1989-cu ildən 2002-ci ilə qədər Amerikada özəl biotexnologiya şirkətlərinə Avropadan 4 dəfə artıq investisiya qoyulmuşdur. ABŞ səhiyyə sistemi adambaşına düşən xərc-lər və ÜDM-in faizləri ilə rəqəmlərin hər ikisinə görə digər dövlətlərdən çox-çox üstündür.

ABŞ-da səhiyyə xidmətinin əhatə dairəsi dövlət və özəl səylərin birləşməsidir və universal deyil. 2017-ci ildə əhalinin 12,2%-i tibbi sığortanamamışdır. Sığortanamamış və qeyri-kafi sığortalanmış amerikalılar mövzusu böyük siyasi məsələdir. 2006-ci ildə Massachusetts universal tibbi sığorta səlahiyyətini həyata keçirən ilk ştat oldu. 2010-cu ilin əvvəlində qəbul edilən federal qanunvericilik, 2014-cü ilə qədər ölkə

ərazisində universal tibbi sığortaya yaxın sisteminin yaranmasına səbəb olacaqdır, buna baxmayaraq, qanun layihəsi və onun yekun təsiri mübahisəlidir.

1819-ci ildə Tomas Jefferson tərəfindən əsası qoyulmuş Virciniya Universiteti ABŞ-da çoxsaylı dövlət universitetlərindən biridir. ABŞ-da hökumət tərəfindən universal maliyyələşdirilən təhsil mövcuddur, bununla yanaşı bir çox özəl maliyyələşdirilən qurumlar da var.

ABŞ-da ictimai təhsili dövlət və yerli hökumətlər tərəfindən idarə olunur, federal qrantlar üzrə məhdudiyyətlər vasitəsilə ABŞ Təhsil Nazirliyi tərəfindən tənzimlənir. Ştatların əksəriyyətində uşaqlar altı ya da yeddi yaşından (əsasən, uşaq bağçası və ya birinci sinifdən) 18 yaşına qədər (əsasən on ikinci sinifə çataraq orta məktəbi bitirənədək) məktəbə gəlməlidirlər; bəzi ştatlar tələbələrə 16 və ya 17 yaşlarında məktəbləri tərk etməyə imkan verir.

Uşaqların təxminən 12%-i paroxial və ya qeyri-təriqətçi özəl məktəblərə qeyd olunur. Uşaqların yalnız 2%-i evdə təhsil alır. ABŞ hər bir şagirdə dünyadan digər dövlətlərindən daha çox pul xərcləyir, 2010-cu ildə hər bir ibtidai təhsil şagirdi üçün 11.000 \$-dan artıq və hər bir orta təhsil şagirdi üçün isə 12.000 \$-dan çox xərclənib. ABŞ-in kollec tələbələrinin təxminən 80%-i dövlət universitetlərinə qəbul olunur.

25 və daha yaşı amerikalıların 84,6%-ni orta məktəb, 52,6%-i kollec, 27,2%-i bakalavr, 9,6%-i isə magistr dərəcəsi alıb. Əsas savadlılıq səviyyəsi təxminən 99% təşkil edir. BMT-nin ABŞ-a verdiyi 0,97 təhsil indeksi onu dünyada 12-ci yerə qoyur.

ABŞ-da bir çox rəqabət aparan xüsusi və dövlət ali təhsil müəssisələri var. Müxtalif qiymətləndirmə təşkilatları tərəfindən siyahılanan dünyadan ən yaxşı universitetlərinin əksəriyyəti ABŞ-dadır. Həmçinin əsasən daha çox açıq qəbul siyaseti, daha qısa akademik proqramlar və aşağı təhsil haqqı olan yerli icma kollecləri də var.

2018-ci ildə tədqiqat yönümlü universitetlərin şəbəkəsi olan U21 ABŞ-ı ali təhsilin genişliyi və keyfiyyətinə görə dünyada birinci, ÜDM nəzərə alındıqda isə 15-ci yerdə qərarlaşdırıldı.

Ali təhsilə dövlət xərclərinə gəldikdə ABŞ bəzi digər İƏİT ölkələrindən geri qalsa da, lakin tələbə başına digər İƏİT ortalamasından və bütün ölkələrin dövlət və özəl xərclərinin cəmindən daha çox xərcləyir. 2018-ci il tarixinə olan məlumatə əsasən, tələbə kredit borcu 1,5 trilyon \$-dan çoxdur, bu amerikalıların kredit kartları borcundan daha çoxdur.

ABŞ dünyadan mövcud ən qədim federasiyasıdır. Bu "qanunla qorunan azlıqların hüquqlarına riayət edilən çoxluq qaydasında" nümayəndəlik demokratiyasıdır. Hökumət ölkənin ali qanuni sənədi olan

ABŞ Konstitusiyası ilə müəyyən edilmiş bir yoxlamalar və tarazlıqlar sistemi ilə tənzimlənir. 2018-ci ildə ABŞ Demokratiya İndeksində 25-ci və Korrupsiya Qavrama İndeksində 22-ci sırada olmuşdur.

Amerika federal sistemində vətəndaşlar əsasən hökumətin üç səviyyəsinin subyektidir: federal, ştat və yerli. Yerli hökumətin vəzifələri əsasən qraflıq və bələdiyyə orqanları arasında bölünür. Demək olar ki, bütün hallarda icra və qanunvericilik nümayəndələri dairələrə görə vətəndaşların səs çoxluğu ilə seçilirlər. Proporsional seçki sistemi federal səviyyədə yoxdur və aşağı səviyyələrdə nadirdir.

Qanunverici: Senat və Nümayəndələr Palatasından ibarət ikipalatalı Konqres federal qanunlar hazırlayırlar, müharibə elan edir, müqavilələri təsdiqləyir, xəzinə gücünə malikdir və hökumətin nümayəndələrini vəzifədən kənarlaşdırmaq üçün impiçment gücünə malikdir.

İcraedici: Prezident ordunun Ali Baş Komandanıdır, qanuna çevriləndən əvvəl qanun təkliflərini (Konqresin təsdiqinə tabe olanlar) veto edə bilər və federal qanun və siyaseti idarə edən və tətbiq edən Konqres üzvlərini (Senatin təsdiqinə tabe olanlar) və digər vəzifəli şəxsləri təyin edir.

Məhkəmə: Hakimləri Prezident tərəfindən Senatın razılığı ilə təyin edilən Ali Məhkəmə və aşağı federal məhkəmələr qanunları şərh edir və konstitusiyaya zidd olan qərarı ləğv edirlər.

Nümayəndələr Palatasında 435 səsvermə hüququna malik üzv var, hər biri iki il müddətinə bir konqres dairəsini təmsil edir. Palatadakı mandatlar hər on ildə bir əhali sayına görə ştatlar arasında bölüşdürürlər. 2010-cu il əhalinin siyahıya alınmasında, yeddi ştat ən azı bir nümayəndəyə malik idi, halbuki ən çox əhaliyə malik Kaliforniya ştatı isə 53 nümayəndəyə malik idi. Kolumbiya dairəsi və beş böyük ABŞ ərazisinin hər birinin bir Konqres üzvü var – bu üzvlərə səs verməyə icazə verilmir.

Senatda altı illik müddətə seçilmiş hər ştatdan 2 senator olmaqla 100 üzv var; hər iki ildən bir Senatdakı mandatların üçdə biri yenidən seçilir. Kolumbiya dairəsi və beş böyük ABŞ ərazisinin senatorları yoxdur. Prezident dörd il müddətinə səlahiyyətlərini yerinə yetirir və iki dəfədən artıq vəzifəyə seçilə bilməz. Prezident birbaşa səsvermə yolu ilə deyil, ştatlar və Kolumbiya dairəsi arasında bölüşdürülmüş səslərin müəyyənləşdiridiyi Seçicilər Kollegiyası sistemi tərəfindən seçilir. ABŞ Ali Məhkəməsinin sədrinin başçılıq etdiyi Ali Məhkəmənin ömürlük xidmət edən doqquz üzvü var.

Ştat hökumətləri təxminən oxşar şəkildə qurulmuşdur; Nebraska özünəməxsus birpalatalı qanunvericiliyə malikdir. Hər bir ştatın quber-

natoru (icraçı direktoru) birbaşa seçilir. Bəzi ştatlarda hakimlər və kabinet işçilər müvafiq ştatların qubernatorları tərəfindən, bəzilərində isə səsvermə ilə seçilir.

Konstitusiyanın ilkin mətni federal hökumətin strukturunu və vəzifələrini və fərdi ştatlarla əlaqələrini qurur. Birinci maddə habeas korpusun "böyük yazı" hüququnu qoruyur. Konstitusiya 27 dəfə dəyişiklik edilib; hüquqlar haqqında Billi təşkil edən ilk on dəyişiklik və dördüncü dəyişiklik Amerikalıların fərdi hüquqlarının mərkəzi bazasını təşkil edir. Bütün qanunlar və hökumət prosedurları məhkəmə baxışına tabedir və məhkəmələr tərəfindən Konstitusiyaya zidd olduğuna hökm edilən hər bir qanun qüvvədən düşür. Konstitusiyada açıq şəkildə qeyd olunmayan məhkəmə baxışının prinsipi Merberi Medisona qarşı (1803-cü il) iddiasında Ali Məhkəmənin sədri Con Marsall tərəfindən verilmiş qərarla Ali Məhkəmə tərəfindən yaradılıb.

ABŞ 50 ştat, bir federal dairə, beş ərazi və bir neçə məskunlaşmış ada mülklərindən ibarət federal respublikadır. Ştatlar və ərazilər əlkənin əsas inzibati rayonlardır. Bunlar qraflıqlara və müstəqil şəhərlərə bölündürülər. Kolumbiya dairəsi ABŞ-in paytxatı olan Vaşinqtondan ibarət federal dairədir. Ştatlar və Kolumbiya dairəsi ABŞ Prezidentini seçirlər. Hər bir ştatın Konqresdə öz nümayəndə və senatorlarının sayına bərabər, Kolumbiya dairəsinin isə üç prezident seçicisi var (23-cü dəyişikliyə görə). Puerto-Riko kimi ABŞ-in əraziləri prezident seçicilərinə malik deyil və bu ərazilərdə olan insanlar prezidentə səs verə bilməzlər.

Konqres dairələri on ildə bir dəfə əhalinin siyahıya alınmasından sonra ştatlar arasında yenidən bölüşdürürlər. Hər bir ştat daha sonra siyahıya alma bölgüsürlərinə uyğun olaraq birmandaklı dairələr tərtib edir. Səsvermə hüququna malik nümayəndələrin ümumi sayı 435-dir. Həmçinin, Kolumbiya dairəsini və ABŞ-in beş böyük ərazisini təmsil edən 6 səsvermə hüququna malik olmayan nümayəndə var.

ABŞ həmçinin ştatların suverenliyi kimi Amerika hindı xalqlarının məhdud dərəcədə tayfa suverenliyini tanır. Amerika hindiləri ABŞ vətəndaşlığırlar və qabilə torpaqları ABŞ Konqresinin və federal məhkəmələrin səlahiyyətlərinə tabedir. Ştatlar kimi onların da böyük muxtarıyyəti var, lakin ştatlar kimi onlara da müharibə etməyə, öz xarici əlaqələrini qurmağa və ya valyuta çap etməyə və buraxmağa icazə verilmir.

Amerika Samoası istisna olmaqla bütün ştatlar, Kolumbiya dairəsi və bütün böyük ABŞ ərazilərində doğulanlara vətandaşlıq ilə təmin edilir.

ABŞ öz tarixinin böyük hissəsində iki partiyalı sistem əsasında idarə edilmişdir. Əksər səviyyələrdə seçkili vəzifələr üçün ştat tərəfindən idarə olunan ilkin seçkilərdə sonrakı ümumi seçkilər üçün əsas partiya namizədləri seçilirlər. 1856-ci il ümumi seçkilərindən bəri əsas partiyalar 1824-cü ildə qurulmuş Demokrat Partiya və 1854-cü ildə qurulmuş Respublikaçılar Partiyasıdır. Vətəndaş Müharibəsindən bəri, yalnız bir üçüncü partiya prezident namizədi – 1912-ci ildə Proqressiv kimi namizədliyini irəli sürən keçmiş prezident Teodor Ruzvelt xalq səslərinin 20 %-ini qazanmışdı. Prezident və vitse-prezident Seçicilər Kollegiyası sistemi vasitəsilə seçilir.

Amerika siyasi mədəniyyətinin içərisində sağ mərkəzçi Respublikaçılar Partiyası "mühafizəkar", sol mərkəzçi Demokrat Partiya isə "liberal" hesab olunur. "Mavi ştatlar" kimi tanınan Şimal Şərq, Qərbi sahili və bəzi Büyük Göllər ştatları nisbətən liberaldır. Cənubi ABŞ və Böyük Dövlətlər və Qayalı Dağların bəzi hissələrinin "qırmızı ştatları" nisbətən mühafizəkardır.

2016-ci il prezident seçkilərində qalib olan Respublikaçı Donald Tramp, 45-ci ABŞ prezidenti vəzifəsini icra edir. Senat rəhbərliyinə Respublikaçı Vitse-prezident Mayk Pens, Respublikaçı Prezident Pre Tempore Çak Qrassli, Coxluq rəhbəri Mitç Makkonnell və Azlıq rəhbəri Çak Şumer daxildir. Palata rəhbərliyinə Palata Spikeri Nensi Pelosi, Coxluq rəhbəri Steni Hoyer və Azlıq rəhbəri Kevin Makkarti daxildir.

ABŞ-in 115-ci Konqresində Nümayəndələr Palatasına Demokrat Partiya və Senata Respublikaçılar Partiyası nəzarət edir, bununla bölgünmüş Konqres yaranır. Senat 53 Respublikaçı və Demokratlarla birlikdə olan 2 partiyasız ilə 45 Demokratdan ibarətdir, Nümayəndələr Palatası 235 Demokrat və 199 Respublikaçıdan ibarətdir. Ştat qubernatorluğunda 27 Respublikaçı və 23 Demokrat var. KM məri və 5 ərazi qubernatoru arasında 2 Respublikaçı, 1 Demokrat, 1 Yeni Proqressiv və 2 partiyasız var.

ABŞ xarici əlaqələrin qurulmuş strukturuna malikdir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurasının daimi üzvüdür və Nyu-York şəhəri Birləşmiş Millətlər Təşkilatının baş qərargahına ev sahibliyi edir. G7, G20 və İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkışaf Təşkilatının üzvüdür. Demək olar ki, Vaşinqtonda bütün ölkələrin səfirlilikləri var və bir çoxlarının ölkə ərzisində konsulluqları xidmət göstərir. Eyni şəkildə demək olar ki, bütün ölkələr ABŞ diplomatik nümayəndəliklərinə malikdir. Buna baxmayaraq İran, Şimali Koreya, Butan və Çin Respublikası (Tay-

van) ABŞ ilə rəsmi diplomatik əlaqələrə malik deyildir (baxmayaraq ki, ABŞ hələ də Tayvan ilə qeyri-rəsmi münasibətləri saxlayır və onu hərbi təchizat ilə təmin edir).

ABŞ-in Böyük Britaniya ilə "Xüsusi münasibət"i və Kanada, Avstraliya, Yeni Zelandiya, Filippin, Yaponiya, Cənubi Koreya, İsrail və Fransa, İtaliya, Almaniya və İspaniya da daxil olmaqla bir çox Avropa İttifaqı ölkələri ilə six əlaqələri var. NATO-nun digər üzvləri ilə hərbi və təhlükəsizlik məsələləri, qonşuları ilə Amerika Dövlətləri Təşkilatı və Kanada və Meksika ilə üçtərəfli Şimali Amerika Azad Ticarət Assosiasiyyası kimi azad ticarət sazişləri ilə six əməkdaşlıq edir. 2008-ci ildə ABŞ rəsmi inkişaf yardımına 25,4 milyard \$ xərcləyib. Amerikanın Ümumi Milli Gəliri ən böyük olmasına baxmayaraq 0,18 %-lik iştirak ilə 22 donor ölkə arasında sonuncudur. Əksinə, Amerikalılar tərəfindən xariç xüsusi ianələr nisbətən daha səxavətlidir. Kolumbiya ənənəvi olaraq ABŞ tərəfindən onun Cənubi Amerikada ən sadiq müttəfiqi kimi qəbul edilir. Hər iki ölkədəki siyasətçilər Kolumbiya Planının ABŞ üçün xariç siyaset uğuru hesab edirlər.

ABŞ Azad assosiasiya sazişi vasitəsilə üç suveren dövlət (Mikroneziya, Marşal adaları və Palau) üçün tam beynəlxalq müdafiə etmə orqanı və məsuliyyətini həyata keçirir. Bunlar ABŞ tərəfindən idarə olunan Sakit okean adaları etimad ərazisinin bir hissəsi olmuş, daha sonra müstəqillik əldə etmiş Sakit okean adalarıdır.

2017-ci il oktyabrın 25-də vitse-prezident Mayk Pens Vaşinqtonda Xristianların Müdafiəsi illik şam ziyafətində ABŞ-in Yaxın Şərqi də Xristianların təqibinə qarşı mübarizə hallarının da daxil olduğu BMT-nin yardım səylərinin maliyyələşdirməsini dayandıracağını, lakin ABŞ-in xristianlara birbaşa Beynəlxalq İnkışaf Agentliyi vasitəsilə yardım və kömək edəcəklərini bəyan etdi. Pens dekabr ayında Yaxın Şərqi səfər edəcəyini və sülh müqavilələrini müzakirə etmək üçün İsrail Baş naziri Benyamin Netanyahu və Fələstin Prezidenti Mahmud Abbas ilə görüşəcəyini söylədi.

ABŞ-da vergilər federal, dövlət və yerli hökumət səviyyələrində qoyulur. Bunlara gəlir, əmək haqqı, əmlak satışı, idxlər, mülklər və hədiyyələr üzrə vergilər, habelə müxtəlif yiğimlər daxildir. ABŞ-da vergilər yaşamağa deyil, vətəndaşlığa əsaslanır. Xaricdə yaşayan qeyri-rezident vətəndaşlar və Qrin kard sahibləri yaşadıqları və ya gəlir əldə etdiklərin yerdən asılı olmayıaraq, gəlirləri üzrə vergiyə cəlb edilirlər. Eritreyadan başqa dünyada yeganə dövlədir ki, bu praktikaya malikdir.

2010-cu ildə federal, ştat və bələdiyyə hökumətləri tərəfindən top-lanan vergilər ÜDM-in 24,8% -ni təşkil edib. 2012-ci maliyyə ilində federal hökumət vergi gəlirlərindən təxminən 2,45 trilyon \$ əldə edib, bu 2,30 trilyon \$ əldə edilən 2011-ci maliyyə ilinin yekunundan 147 milyard \$ və ya 6% artıqdır. Başlıca gəlir kateqoriyalarına fərdi mənfəət vergiləri (1,132 milyard \$ və ya 47%), Sosial Müdafiə / Sosial Sığorta vergiləri (845 \$ milyard və ya 35%) və korporativ vergilər (242 milyard \$ və ya 10%) daxil olmuşdur. KBİ hesablamalarına əsasən, 2013-cü il vergi qanun ilə ilk 1%-lik hissə 1979-cu ildən bəri ən yüksək vergini ödəyəcək, amma digər gəlir qrupları isə indiyə qədərki ən aşağı səviyyəyə qalacaq.

ABŞ-in vergi sistemi, xüsusilə federal gəlir vergisi tarixən əsasən proqressiv olmuşdur, buna baxmayaraq, 1980-ci ildən sonra əksər tədbirlər nəzərəçarpacaq dərəcədə daha az proqressiv olmuşdur. Bu bəzən inkişaf etmiş dünyada ən proqressivlər arasında təsvir edilir, lakin bu xarakteristikalar mübahisəlidir. Gəlir əldə edənlərin ən yüksək 10%-i federal vergilərin əksəriyyətini və bütün vergilərin təxminən yarısını ödəyir. Sosial Müdafiə üçün əmək haqqı vergisi düz reqressiv vergidir, gəlirləri 118,500 \$ -dan az olanlar (2015 və 2016-cı il üçün) vergiyə cəlb olunmur və səhmlər və kapital mənfəətləri kimi qazanılmamış gəlirə heç bir vergi ödənilmir. Əmək haqqı vergisinin reqressiv xarakterinin tarixi mühakimələri ondan ibarətdir ki, hüquq programları rifah köçürmələri kimi qiymətləndirilməmişdir. Lakin, Konqresin Büdcə İdarəsinə görə, Sosial Müdafiənin bariz təsiri vergi rüsumunun fayda sistemi ən yüksək qazanc kvantili üçün təxminən 70%-dən ən aşağı qazanılmış kvantili üçün təxminən 170%-ə qədər artaraq sistemin mütərəqqi olmasını təmin edir.

2009-cu ildə ilk 10%-lik hissə ümumi federal vergilərin 51,8%-ni ödəyib və ilk 1%-lik hissə vergidən əvvəlki milli gəlirlərin 13,4% ilə birlikdə federal vergilərin 22,3%-ini ödəyib. 2013-cü ildə Vergi Siyasəti Mərkəzi ümumilikdə federal effektiv vergi dərəcələrinin ilk 1%-lik hissə üçün 35,5%, yuxarı kvantil üçün 27,2%, orta kvantil üçün 13,8% və aşağı kvantil üçün -2,7% səviyyəsində proqnozlaşdırılmışdır. Korporativ gəlir vergisinin yükü on illər boyu davam edən müzakirə mövzusudur. Ştat və yerli vergilər geniş şəkildə fərqlənir, lakin əsasən federal vergilərə nisbətən daha az proqressivdirlər, çünki gəlirlilik axını daha az olan geniş əhatəli reqressiv satış və əmlak vergilərinə əsaslanırlar, baxmayaraq ki, onların dəyərləndirilməsi ümumi vergitutmanın proqressiv xarakterini aradan qaldırmır.

2012-ci maliyyə ili ərzində federal hökumət büdcə və ya kassa əsasında 3,54 trilyon \$ xərclədi, bu da 2011-ci ildəki 3,60 trilyon \$ xərcdən 60 milyard \$ və ya 1,7% azdır. 2012-ci maliyyə ilinin xərclərinin əsas kateqoriyalarına daxildir: Medicare & Medicaid (802 milyard \$ və ya xərclərin 23%-i), sosial müdafiə (768 milyard \$ və ya 22%), Müdafiə Nazirliyi (670 milyard \$ və ya 19%), qeyri-müdafıə diskresion (615 milyard \$ və ya 17%), digər zəruri (461 milyard \$ və ya 13%) və faiz (223 milyard \$ və ya 6%).

2014-cü ildə ABŞ-in dövlət borcu 18,527 trilyon \$ (ÜDM-in 106%-i) təşkil etmişdir. ABŞ dünyada ən böyük xarici borca və dünyada ÜDM %-i nisbətinə görə ən böyük 14-cü dövlət borcuna malikdir.

Dəniz piyadaları, donanma və hərbi hava qüvvələrinə aid təyyarələr ilə Kitty Hawk, Ronald Reagan, and Abraham Lincolndan ibarət daşıyıcı zərbə qrupu.

Prezident, ölkənin silahlı qüvvələrinin Ali Baş Komandanıdır və Müdafiə Nazirini və Baş Qərargah Heyətinin rəisini təyin edir. ABŞ Müdafiə Nazirliyi ordu, dəniz piyadaları, donanma və hərbi hava qüvvələri daxil olmaqla silahlı qüvvələri idarə edir. Sahil Mühafizə Xidməti sülh dövründə Milli Təhlükəsizlik Nazirliyi və müharibə dövründə Dəniz Qüvvələri Nazirliyi tərəfindən idarə olunur. 2008-ci ildə silahlı qüvvələrin aktiv vəzifədə 1,4 milyon nəfər kadri vardı. Ehtiyat və Milli Qvardiya ümumi qoşun sayını 2,3 milyona çatdırıldı. Müdafiə Nazirliyi podratçılar istisna olmaqla 700.000 mülki şəxsi işə götürmüştür.

Hərbi xidmət könüllüdür, buna baxmayaraq, Seçici Xidmət Sistemi vasitəsilə müharibə dövründə səfərbərlik elan edilə bilər. Amerika qüvvələri hava qüvvələrinin geniş nəqliyyat təyyarələri donanması, donanmanın 11 aktiv aviadaşıyıcısı və Atlantik və Sakit Okean flotlarına malik dəniz piyadaları ekspedisiya bölmələri vasitəsi ilə sürətlə yerləşdirilə bilir. Ordunun xaricdə 865 bazası və qurğusu fəaliyyət göstərir və 25 xarici ölkədə 100-dən çox fəal kontingenti mövcuddur.

2011-ci ildə ABŞ-in hərbi büdcəsi 700 milyard \$-dan artıq idi, bu da qlobal hərbi xərclərin 41%-ini təşkil edirdi və sonrakı ən böyük 14 milli hərbi xərcin cəminə bərabər idi. ÜDM-in 4,7%-i dərəcəsi ilə 15 aparıcı hərbi xərclər arasında Səudiyyə Ərəbistanından sonra ikinci yerde idi. MKİ-yə görə 2012-ci ildə ABŞ-in müdafiə xərcləri ÜDM fazi nisbətində dünyada 23-cü yerdə dayanır. Müdafiə xərcləri ABŞ Müdafiə Nazirliyi tərəfindən maliyyələşdirilən federal tədqiqat və inkişafın təxminən yarısı ilə elm və texnologiya investisiyalarında böyük rol oynayır. Ümumilikdə ABŞ iqtisadiyyatında müdafiənin payı ümumilikdə son on

illərdə aşağı düşüb, Soyuq müharibə dövründəki pik zamanında, 1953-cü ildə ÜDM-in 14,2%-i və 1954-cü ildə federal xərclərin 69,5%-indən 2011-ci ildə ÜDM-in 4,7%-inə və federal xərclərin 18,8%-inə enmişdir.

2012-ci il üçün Müdafiə Nazirliyinin bütçesinin nəzərdə tutulan bazası, 553 milyard \$ olmuşdu, 2011-ci ildən 4,2% artmışdır; İraq və Əfqanistanda hərbi əməliyyatlar üçün əlavə 118 milyard \$ nəzərdə tutulmuşdu. İraqda xidmət edən son Amerikan əsgərləri 2011-ci il dekabr ayında ərazini tərk edib və İraq müharibəsi zamanı 4.484 xidmət üzvü ölüb. 2012-ci il aprel ayında təxminən 90 min ABŞ əsgəri Əfqanistanda xidmət edirdi[479] və 8 noyabr 2013-cü il tarixinə qədər Əfqanistandakı müharibə zamanı 2.285 nəfər ölüb.

ABŞ-da hüquq-mühafizə əsasən yerli polis departamentləri tərəfindən həyata keçirilir. Nyu-York Polis Departamenti (NYPD) ölkədə ən böyükdür.

ABŞ-da hüquq-mühafizə daha geniş xidmət göstərən ştat polisi ilə birlikdə əsasən yerli polis departamentlərinin və şerif idarələrinin səlahiyyətindədir. Nyu-York Polis Departamenti (NYPD) ölkədə ən böyündür. Federal Təhqiqat Bürosu (FBI) və ABŞ Marşal Xidməti kimi federal orqanlar, vətəndaş hüquqlarını, milli təhlükəsizliyi qoruyan və ABŞ federal məhkəmələrinin qərarlarını və federal qanunları tətbiq edən xüsusi vəzifələrə malikdir. Federal səviyyədə və demək olar ki, hər bir ştatda hüquq sistemi ortaq hüquq müstəvisində işləyir. Ştat məhkəmələri daha çox cinayət işlərinə baxırlar, federal məhkəmələr isə müəyyən edilmiş cinayət işləri ilə yanaşı ştat məhkəmələrindən edilən şikayət işlərinə baxırlar. Təqsirin etirafı geniş yayılmışdır, ölkədəki cinayət işlərinin əksəriyyəti andlılar məhkəməsindən daha çox təqsirin etirafı ilə həll edilir.

2015-ci ildə 15.696 qətl hadisəsi olmuşdur, bu 2014-cü ildən 1.532 hadisə artaraq 10,8% yüksək, 1971-ci ildən bəri isə ən yüksək səviyyəyə idi. 2015-ci ildə qətl nisbəti hər 100.000 nəfərə 4,9 idi. 2016-ci ildə 17.413 qətl hadisəsi ilə qətl nisbəti 8,6% faiz artmışdır. 2015-ci ildə adam öldürmə üçün milli klirens nisbəti 1965-ci ildəki 90% ilə müqayisədə 64,1% olmuşdu. 2012-ci ildə ABŞ-da hər 100.000 nəfərə qətl 1980-ci ildəki müasir pik olan 10,2-dən 54% azalaraq 4,7 olub. 2001-2002-ci illərdə ABŞ digər inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə zorakı cinayətlərdə ortalamadan yüksək və xüsusilə də silahlı zorakılıqlarda yüksək səviyyələrə malik idi. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının Ölüm Məlumat Bazasının 2010-cu ildən müqayisəli təhlili göstərmişdir ki, "digər yüksək gəlirli ölkələrə nisbətən qətl hadisələri 7,0 dəfə, silahlı qətl hadisələri isə 25,2 dəfə yüksəkdir." Silah əldə etmək hüququ müba-

hisəli siyasi müzakirə mövzusu olmağa davam edir. 2016-cı ildə ABŞ-in 100.000-ə 5,4 olan qətl nisbəti təxminən qlobal ortalama olan 100.000-ə 5,15 olan nisbəti ilə bənzər idi.

2017-ci ildə 17.264 qətl hadisəsi olmuşdur və qətl nisbəti 100.000-ə 5,3 idi. Silahla bağlı cinayətlərin 73%-i odlu silahla, 10%-i biçaqla, 17%-i digər vasitələrlə törədilib. Zorakı cinayət 1960-ci illərdən 1990-ci illərə qədər kəskin şəkildə artmış və 1990-ci illərin sonu və 2000-ci illərdə azalmışdır. 2014-cü ildə qətl nisbəti 1957-ci ildən (4,0) ən aşağı səviyyəyə (4,5) düşmüşdür. 2014-2017-ci illər arasında zorakı cinayətlər nisbəti 5,9% və qətl nisbəti 20,5% artmışdır. 2017-ci ildə ağır cinayətlərə görə həbs olunanların 58,5%-i ağlar, 37,5%-i qaralar, 2,1%-i amerika hindiləri və ya Alyaska yerliləri və 1,5% -i asiyalılar idi. Etnik olaraq, 23,5%-i Hispanik, 76,5%-i qeyri-Hispanik idi. Silah zaoraklılığı 1999-cu ildə 9.527-ə geriləmədən əvvəl 1993-cü ildə 17.125 silahlı qətl ilə zirvəyə çatdı və o vaxtdan bəri davamlı olaraq 12.772-yə yüksəlir. Silahsız cinayətlər 1980-ci ildə 8.340 pik səviyyəsinə çatdı və 2017-ci ildə 4.668 ilə 2010-cu illərin əvvəllərinə qədər bir çox ildə geriləmişdir. Oğurluq nisbəti 1990-2017-ci illər arasında 62% azalmışdır.

1980-ci ildən 2008-ci ilə qədər qətl qurbanlarının 77%-ini və cinayətkarların 90%-ini kişilər təşkil etmişdir. Qaradərililər bu müddət ərzindəki bütün qətllərin 52,5%-ində iştirak ediblər, bu nisbət ağlardan ("ağlar" hispaniklərin əksəriyyətini əhatə edir) demək olar ki, səkkiz dəfə çox idi və ağlardan altı dəfə artıq qurban olublar. Qətllərin əksəriyyəti irqlər daxilində idi, qaradərili qurbanların 93%-i qaradərililər tərəfindən, ağ qurbanların 84%-i ağlar tərəfindən öldürülüb. 2012-ci ildə ABŞ-da qətl və ehtiyatsızlıqdan adam öldürmə nisbəti ən yüksək Luizianada, ən aşağı Nyu-Hempşirdə idi. FTB-nin Vahid Cinayət Həsabatları hesablamalarına görə, 2012-ci ildə hər 100,000 min sakinə 3.246 zorakı və əmlak cinayəti faktı var idi, cinayətlərin ümumi cəmi 9 milyondan artıq idi.

ABŞ-da ölüm hökmü müəyyən federal və hərbi cinayətlər üçün və həmçinin, ştat səviyyəsində 30 ştatda tətbiq olunur. Ölüm hökmünün ixtiyarı tətbiq edilməsi ilə bağlı ABŞ Ali məhkəməsinin qərarına görə 1967-ci ildən 1977-ci ilə qədər icra edilməyib. 1976-ci ildə Məhkəmə müvafiq hallarda ölüm cəzasının tətbiqinin konstitusional olduğuna hökm verdi. Qərarın qəbulundan bəri 1.300-dən artıq edam icra edilib, onların böyük əksəriyyəti üç ştatın payına düşür: Texas, Virciniya və Oklahoma. Eyni zamanda, bir neçə ştat edam hökmü qanunlarını

ləğv edib ya da dayandırıb. 2015-ci ildə ölüm hökmünün icra sayında görə ölkə Çin, İran, Pakistan və Səudiyyə Ərəbistanından sonra beşinci yerdə idi.

ABŞ dünyada sənədləşdirilmiş ən yüksək həbs dərəcəsinə və ən böyük həbsxana sakininə malikdir. 2008-ci ilin əvvəlində 2,3 milyondan artıq şəxs həbs edilmişdi, bu hər 100 yetkin şəxsə birdən artıq idi. 2012-ci il dekabr ayında müştərək ABŞ islah müəssisələri sistemi təxminən 6.937.600 cinayətkarə nəzarət edirdi. 2012-ci il dekabr ayında hər 35 yetkin ABŞ sakinindən təxminən 1-i müəyyən formada islah altında idi, bu 1997-ci ildən bəri ən aşağı göstərici idi. Həbsxana sakinlərinin sayı 1980-ci ildən bəri 4 dəfə artmış və bu müddət ərzində həbsxana və nəzarətxanalara ayrılmış ştat və yerli xərcələr ictimai təhsilə ayrılan xərc-lərdən üç dəfə artıq böyümüşdü. Buna baxmayaraq, 2013-cü ildə ştat və federal müəssisələrdə bir ildən artıq həbs cəzası verilmiş bütün məhbuslar üçün azadlıqdan məhrumetmə nisbəti 100.000-ə 478 olmuş və 2012-ci ildə məhkəməyə qədər və nəzarətdə olan məhkum hər 100.000 nəfərə 153 olmuşdur. Ölkənin yüksək səviyyəli həbs nisbəti əsasən məhkumluq təlimatları və narkotik siyaseti ilə bağlıdır. Federal Cəzaçəkmə Bürosunun məlumatına görə, federal həbsxanalarda saxlanılan məhkumların əksəriyyəti narkotik cinayətlərdə ittihəm olunublar. Həbsxanaların və həbsxana xidmətlərinin özəlləşdirilməsi 1980-ci illərin əvvələrindən başlayan müzakirənin mövzusu olmuşdur. 2018-ci ildə ən yüksək həbs dərəcəsinə Oklahoma (hər 100.000 nəfərə 1.079) və ən aşağı Massaçusets (hər 100.000 nəfərə 324) sahib olmuşdur. ABŞ-in əraziləri arasında həbs dərəcəsi ən yüksək ABŞ Vircin adalarında (hər 100.000 nəfərə 542) və ən aşağı Puerto-Rikoda (hər 100.000 nəfərə 313) olmuşdu.

ABŞ bol təbii ehtiyatlar və yüksək məhsuldarlıq ilə təmin olunan kapitalist qarşıq iqtisadiyyata malikdir. Beynəlxalq Valyuta Fonduñun məlumatına əsasən, ABŞ-in 16,8 trilyon \$-lıq ÜDM-si dünya valyuta məzənnələri bazarındaki ümumi dünya məhsulunun 24%-ni və ümumi dünya məhsulunun alıcılıq qabiliyyəti paritetinin (AQP) 19%-dən çoxunu təşkil edir.

2014-ci il tarixinə olan məlumatə əsasən, ABŞ-in nominal ÜDM-si 17,528 trilyon \$ səviyyəsində qiymətləndirilir. 1983-cü ildən 2008-ci ilədək real mürəkkəb illik ÜDM artımı G7-nin qalan hissəsi üçün 2,3% ağırlıqlı ortalama ilə müqayisədə 3,3% idi. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının məlumatına əsasən, ölkə adambaşına düşən nominal ÜDM-ə görə dünyada doqquzuncu (Amerikada birinci) və adambaşına düşən ÜDM (AQP)-yə görə altıncı yeri tutur. ABŞ dolları dünyanın əsas ehtiyat valyutasıdır.

Adambaşına düşən ixracat nisbətən aşağı olsa da, ABŞ ən böyük mal idxlacısı və ikinci ən böyük ixracatçısıdır. 2010-cu ildə ABŞ-in ümumi ticarət kəsiri \$635 milyard idi. Kanada, Çin, Meksika, Yaponiya və Almaniya onun ən böyük ticarət tərəfdalarıdır. 2010-cu ildə ölkənin ən böyük idxlə məhsulu neft, ixrac məhsulu isə nəqliyyat vasitələri olmuşdu. Yaponiya, ABŞ dövlət borcunun ən böyük xarici sahibidir. ABŞ borcunun ən böyük sahibi, borcun əksəriyyətini təşkil edən federal hökumət hesabları və Federal Ehtiyat Sistemi də daxil olmaqla, Amerika orqanlarıdır.

2009-cu ildə iqtisadiyyatın 86,4%-ni özəl sektor, 4,3%-ini federal hökumət fəaliyyəti, qalan 9,3%-ini dövlət və yerli idarəetmə fəaliyyətləri (federal köçürmələr daxil olmaqla) təşkil edirdi. Hökumətin bütün səviyyələrində işçilərin sayı istehsalatda olanlardan 1:1,7 nisbətində çoxdur. İqtisadiyyatının postsənaye səviyyəsinə çatmasına və xidmət sahəsinin ÜDM-nin 67,8%-ini təşkil etməsinə baxmayraq, ABŞ sənaye gücү olaraq qalır. Xalis gəlirlə istehsala görə ümumi biznes gəlirləri üzrə aparıcı biznes sahələri topdan və pərakəndə ticarətdir. Françayzinq biznes modelində McDonald's və Subway dünyanın ən tanınmış iki markasıdır. Coca-Cola dünyanın ən tanınmış sərinxədirici içki şirkətidir.

Kimya sənayesi məhsulları aparıcı istehsalat sahəsidir. ABŞ dünyasının ən böyük neft istehsalçısı və ikinci böyük idxlacısıdır. O, dünyanın nüvə enerjisi nin bir nömrəli, eləcə də maye təbii qaz, kükürd, fosfat və duz istehsalçısıdır. Milli Mədənçilik Assosayıyası kömür və berillium, mis, qurğunun, maqnezium, sink, titan və digərlərini ehtiva edən minerallərə aid məlumatları təqdim edir.

ÜDM-də kənd təsərrüfatının payı 1%-dən azdır, lakin ABŞ hələ də qarğıdalı və soyanın dünyada ən böyük istehsalçısıdır. Milli Kənd Təsərrüfatı Statistika Xidməti yerfindi, yulaf, çovdar, bugda, düyü, pambıq, qarğıdalı, arpa, saman, günəbaxan və bitki yağı məhsulları üçün kənd təsərrüfatı statistikasını aparır. Bundan əlavə, ABŞ Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi (USDA) mal, quş, donuz və süd məhsulları ilə bağlı heyvanlıq statistikalarını təmin edir. Ölkə dünyanın biotexniki bitkilərinin yarısını təmsil edən geni dəyişdirilmiş qidalarının əsas inkişaf etdiricisi və yetişdiricisidir. Kontinental 48 ştatda otlaq kimi 35% torpaq istifadə edilir, 28%-i meşə ilə örtülmüşdür, 21%-i kənd təsərrüfatı torpaqlarıdır, 20%-dən azı digər məqsədlər ilə istifadə edilir.

2015-ci ildə istehlakçı xərcələri ABŞ iqtisadiyyatının 68%-ni təşkil edir. 2010-cu il avqust ayında Amerika işçi qüvvəsi 154,1 milyon nəfərdən ibarət idi. 21,2 milyon nəfər ilə hökumət məşğulluq sahəsində

liderdir. Ən böyük fərdi məşgulluq sektoru, 16,4 milyon adam ilə səhiyyə və sosial yardımındır. Qərbi Avropadakı 30% ilə müqayisədə işçilərin təxminən 12 %-i həmkarlar ittifaqına üzvdürlər. Dünya Bankı işçiləri işə götürmək və azad etməkdə asanlıqda ABŞ-da birinci sırada göstərir. ABŞ həmçinin Qlobal Rəqabətlilik Hesabatında da ilk üçlükdədir. Daha kiçik bir sosial dövləti var və Avropalı ölkələrinə nisbətən hökumət hərəkatı vasitəsilə gəlirlərin daha az hissəsi yenidən paylaşdırırlar.

ABŞ işçilərin ödənişli məzuniyyətinə təminat verməyən yeganə inkişaf etmiş iqtisadiyyatdır və dünyada ödənişli hamiləliyə və doğuşa görə məzuniyyətin qanuni hüquq olmadığı çox az ölkədən biridir, digərləri isə Papua-Yeni Qvineya, Surinam və Liberiyadır. Federal qanunvericiliyin xəstəliyə görə məzuniyyət tələb etməməsinə baxmayaraq, dövlət işçiləri və şirkətlərdə tam ştat işçilər bundan faydalana bilirlər. Əmək Statistikaları Bürosunun məlumatına görə, tam ştat amerikalı işçilərin 74%-i xəstəliyə görə məzuniyyətə malikdirlər, buna baxmayaraq, yarımtat işçilərin yalnız 24%-i eyni imtiyazlara malikdir. 2009-cu ildə ABŞ, Lüksemburq və Norveçdən sonra dünyada üçüncü ən yüksək adam başına əmək məhsuldarlığına sahib olmuşdu. Saat başına düşən məhsuldarlığa görə bu iki ölkə və Niderlanddan sonra dördüncü idi.

2008-2012-ci illərdə dünya maliyyə böhranı Konqresin Büdcə İdarəsinə görə hələ potensialın altında olan ABŞ-a əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdi. Bu, yüksək işsizlik (azalan, lakin böhrandan əvvəl nisbətən yüksək qalan) ilə birləşdə aşağı istehlakçı inamı, ev qiymətlərinin mütləkə azalması və girovların və şəxsi iflasların artması, artan federal borc böhranı, inflyasiya və neft və qida qiymətlərinin artması ilə nəticələndi.

ABŞ XIX əsrin sonlarından etibarən texnoloji innovasiyada və XX əsrin ortalarından etibarən elmi tədqiqatlarda liderdir. XIX əsrin birinci yarısında ABŞ Mühəribə Nazirliyinin Federal Arsenalı tərəfindən əvəzolunan hissələrin istehsal üsulları hazırlanmışdır. Bu texnologiya metalkəsən dəzgah sənayesinin yaradılması ilə yanaşı XIX əsrin sonlarında ABŞ-in tikiş maşınları, velosipedlər və digər məməlatların istehsalını genişləndirmişdir və Amerikan istehsalat sistemi olaraq tanınır. XX əsrin əvvəllərində zavodların elektrikləşdirməsi və montaj xəttinin və digər əməyə qənaət üsullarının tətbiqi kütləvi istehsal adlanan sistemi yaratdı.

1876-cı ildə Aleksandr Qrem Bell telefon üçün ilk ABŞ patentini almışdı. Növünün ilklerindən biri olan Tomas Edisonun tədqiqat laboratoriyası fonoqrafi, ilk uzunömürlü işq lampasını və ilk işləyən film

kamerasını inkişaf etdirdi. Sonuncusu dünya əyləncə sənayesinin ortaya çıxmamasına gətirib çıxardı. XX əsrin əvvəllərində Rensom Eli Olds və Henri Fordun avtomobil şirkətləri montaj xəttini populyarlaşdırıldılar. 1903-cü ildə Rayt qardaşları ilk sabit və idarəolunan havadan yüngül özügedən uçuş həyata keçirdilər.

1920-ci və 1930-cu illərdə faşizm və nasizmin yüksəlişi Albert Einsteyn, Enriko Fermi və Con fon Neyman da daxil olmaqla bir çox Avropalı alimin Amerikaya immiqrasiya etməsinə səbəb oldu. İkinci Dünya müharibəsi ərzində Manhattan layihəsi Atom dövrünü başladan nüvə silahları inkişaf etdirdiyi müddətdə Kosmik yarış roket hazırlama, materialşunaslıq və aeronavtika sahələrində sürətli irəliləyişlər etdi.

1950-ci illərdə praktik olaraq bütün müasir elektronikanın əsas aktiv komponenti olan tranzistorun ixtirası bir çox texnoloji inkişafaya və ABŞ texnologiya sənayesinin əhəmiyyətli dərəcədə genişlənməsinə gətirib çıxardı. Bu da öz növbəsində, bir çox yeni texnologiya şirkətləri və ölkədə Kaliforniyadakı Silikon Vadisi kimi regionların yaranmasına səbəb oldu. Advanced Micro Devices (AMD) və Intel kimi Amerika mikroprosessor şirkətləri ilə yanaşı Adobe Systems, Apple Inc., IBM, Microsoft və Sun Microsystems də daxil olmaqla program təminatı və aparat təminatı şirkətləri şəxsi kompüteri yaratdı və populyarlaşdırıldı. ARPANET 1960-ci illərdə Müdafiə Nazirliyinin tələblərinə cavab vermək üçün hazırlanmış və İnternetə çevrilən bir sıra şəbəkələrdən birincisi olmuşdur.

Bu irəliləyişlər daha sonra fərdi istifadə üçün texnologiyanın daha çox şəxsləşdirməsinə gətirib çıxartdı. 2013-cü il tarixinə olan məlumatə əsasən, Amerika ev təsərrüfatlarının 83,8%-i ən az bir kompüter və 73,3%-i yüksək sürətli internet xidmətinə malikdir. 2013-cü il may ayı tarixinə olan məlumatə əsasən, Amerikalıların 91%-i mobil telefonə sahibdir. ABŞ internetdən istifadə azadlığı ilə əlaqədar yüksək dərəcələrə sahibdir.

XXI əsrə tədqiqat və inkişafın maliyyələşdirməsinin təxminən üçdə ikisi özəl sektora düşür. ABŞ dünyasının elmi tədqiqat məqalələri və impakt faktorda liderlik edir.

Dünya əhalisinin 4,4%-ni təşkil edən amerikalılar ümumilikdə dünyanın ümumi sərvətinin 41,6%-nə sahibdirler və dünyadakı milyonerlərin təxminən yarısını amerikalılar təşkil edirlər. 2013-cü il mart ayında ABŞ Qlobal Qida Təhlükəsizliyi İndeksində qida imkanları və ümumi ərzaq təhlükəsizliyi üzrə birinci olmuşdu. Amerikalılar ortalama olaraq Avropa İttifaqı sakinlərindən iki dəfə daha artıq və hər bir Aİ ölkəsindən daha çox

mənzil və adam başına düşən yaşayış sahəsinə malikdirlər. ABŞ 2017-ci il üçün BMT-nin İnkışaf programının İnsan İnkışafı İndeksində 189 ölkə arasında 13-cü yerdə idi və Bərabərsizliyə uyğunlaşdırılmış İnsan İnkışafı İndeksində (BIIİ) 151 ölkə arasında 25-ci yerdə idi.

2016-cı ildəki sabit artımdan sonra, Siyahıyalma Bürosuna görə iki il ardıcıl rekord böyümədən sonra gəlir ən yüksək səviyyəyə çatdı, buna baxmayaraq, ən çox qazanan 5 şəxsin ümumi gəlirin yarısından çoxunu malik olması ilə gəlir bərabərsizliyi yüksək səviyyələrdə qalır. 1970-ci illərdən etibarən məhsuldarlıq və orta gəlirlər arasında genişlənən bir boşluq olmuşdur. Bununla birlikdə, tibbi sigorta kimi işçilərin artan imtiyazları sayəsində ümumi kompensasiya və məhsuldarlıq arasındaki fərq geniş deyil. İllik gəlirin paylaşıdırılmasında 1976-cı ildəki 9%-dən iki dəfədən çox artaraq 2011-ci ildə 20% olan ilk 1%-lik hissənin payının yüksəlişi gəlir bərabərsizliyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmiş, ABŞ-ı İƏİT ölkələri arasında ən geniş gəlir bölgülərindən birinə sahib etmişdir. 2018-ci ildə İƏİT tərəfindən aparılan araşdırmalara əsasən, ABŞ digər inkişaf etmiş ölkələrdən daha yüksək gəlir bərabərsizliyinə və aşağı gəlirli işçilər daha böyük faiz nisbatınə malikdir. Bunun başlıca səbəbi riskli işçilərin demək olar ki, heç bir dövlət dəstəyinə malik olmaması və çox zəif kollektiv müqavilə sisteminin qurulmasıdır. Gəlir əldə edənlərin ilk 1 faizi 2009-cu ildən 2015-ci ildək gəlir artımının 52 faizini təşkil edib ki, burada gəlir dövlət köçürmələri istisna olmaqla, bazar gəliri kimi müəyyən edilib. Gəlirin bərabərsizliyin həddi və uyğunluğu müzakirə mövzusudur.

Sərvət, gəlir və vergilər kimi yüksək mərkəzləşmiş səviyyədədir, yetkin əhalinin ən zəngin 10%-i ölkənin ev təsərrüfatlarının zənginliyinin 72%-inə, aşağı hissəsi isə yalnız 2%-inə malikdir. Federal Ehtiyat Sisteminin 2017-ci il sentyabr ayına olan hesabatına əsasən, ilk 1% 2016-ci ildə ölkə sərvətinin 38,6%-ini idarə edirdi. 2007-ci il iyun ayından 2008-ci il noyabr ayına qədər olan qlobal böhran dünyadakı aktiv qiymətlərinin düşməsinə gətirib çıxardı. Amerikalılara məxsus əmlaklar dəyərlərinin təxminən dörddə birini itirdi. Ev təsərrüfatlarının sərvəti 2007-ci ilin ikinci rübündə zirvəyə çıxandan bəri 14 trilyon \$ azalıb, lakin 2006-ci ildən bəri 14 trilyon \$ artmışdır. 2014-cü ilin sonunda ev təsərrüfatı borcu 2008-ci ilin sonundakı 13,8 trilyon \$-dan aşağı düşərək 11,8 trilyon \$ təşkil etmişdir.

2014-cü il yanvar ayında ABŞ-da sığınacağa malik və malik olmayan 578.424 nəfər evsiz insan olub və təxminən üçdə ikisi fövqəladə sığınacaqlarda və ya keçid mənzil programında qalır. 2011-ci ildə 2007-ci ildəkindən təxminən 35% artıq olmaqla 16,7 milyon uşaq ərzaq

təhlükəsizliyi olmayan evlərdə yaşayır, buna baxmayaraq ABŞ-dakı uşaqlarının yalnız 1,1%-i və ya 845.000-i il ərzində hər hansı bir müdətdə azaldılmış qida qəbulu və ya yemək normalarını pozulması ilə üzləşib və eksər hallar xroniki deyildi. Siyahıyalma Bürosunun 2014-cü il hesabatına görə, beş gənc yetkindən biri yoxsulluq şəraitində yaşayır, 1980-ci ildə isə bu rəqəm yeddi idi. 2017-ci il sentyabr ayı tarixinə olan məlumatə əsasən, ABŞ əhalisinin təxminən 12,7%-i olan 40 milyon insan yoxsulluq şəraitində yaşayır və bunun 18,5 milyonu dərin yoxsulluq (ailə gəliri yoxsulluq səviyyəsinin yarısından az olan) şəraitində yaşayır. 2016-cı ildə 13,3 milyon uşaq yoxsulluq şəraitində yaşayır, bu da yoxsul əhalinin 32,6% -ni təşkil edirdi.

2017-ci ildə ən aşağı yoxsulluq səviyyəsi olan bölgə Nyu-Hempşir (7,3%), ən yüksək yoxsulluq səviyyəsi olan bölgə isə Amerika Samoası (65%) idi. Ştatlar arasında ən yüksək yoxsulluq səviyyəsi Missisipidə (21,9 %) idi. BMT-nin məlumatına görə, ABŞ-da təxminən beş milyon insan "üçüncü dünya" şəraitində yaşayır.

Şəxsi nəqliyyatda 57,000 mil (91,700 km) uzunluğu ilə dünyanın ən uzun avtomagistral sistemlərindən birinin də daxil olduğu 4 million mil (6.4 million kilometer) uzunluğuna malik ictimai yollar şəbəkəsi ilə fəaliyyət göstərən avtomobilər üstünlük təşkil edir. Dünyanın ikinci ən böyük avtomobil bazarı olan ABŞ 1000 amerikalıya 765 nəqliyyat vasitəsi (1996-ci il) olmaqla dünyada ən yüksək adambaşına düşən nəqliyyat vasitə nisbatına malikdir. Şəxsi nəqliyyat vasitələrin təxminən 40%-i furqon, SUV və ya yüngül yük maşınlarıdır. Orta Amerikalı yetkinlər (bütün sürücülər və sərnişinlər daxil olmaqla) hər gün sürüşə 55 dəqiqə sərf edərək 29 mil (47 km) yol gedir. 2017-ci ildə minik avtomobiləri, avtobuslar və digər yük maşınları daxil olmaqla, lakin motosiklet və digər iki təkərlilər istisna olmaqla 255.009.283 ədəd motorlu nəqliyyat vasitəsi və ya hər 1.000 nəfərə 910 nəqliyyat vasitəsi var idi.

Kütləvi nəqliyyat bütün ABŞ iş səfərlərinin 9%-ni təşkil edir. Dəmir yolu ilə malların daşınması genişdir, baxmayaraq ki, qismən ABŞ-in daxili hissələrinin çoxunda əhalinin aşağı sıxlığı səbəbindən nisbətən az sayda sərnişin (təxminən ildə 31 milyon) şəhərlərarası dəmiryolundan istifadə edir. Bununla belə, 2000-ci ildən 2010-cu ildək milli şəhər arası sərnişin qatarı sistemi olan Amtrak təxminən 37% genişlənib. Son illərdə yüngül relsli dəmir yolu inkişafı da artmışdır. İşə gediş-gelişlərdə velosiped istifadəsi minimum səviyyədədir.

Mülki hava yolu sənayesi tamamilə özəl mülkiyyətə aiddir və 1978-ci ildən etibarən böyük ölçüdə nəzarət ləğv edilmişdir, buna baxmayaraq, ən böyük hava limanları isə ictimaiyyətə məxsusdur. Sərnişin daşımaya

görə dünyanın ən böyük üç aviaşirkəti ABŞ mənşəlidir, American Airlines 2013-cü ildə US Airways tərəfindən satın alındıqdan sonra birincidir. Dünyanın ən işlek 50 sərniş hava limanından 16-sı ABŞ-dadır, bura ən işlek olan Hartsfield-Cekson Atlanta Beynəlxalq Hava Limanı, dördüncü ən işlek olan Los-Anceles Beynəlxalq Hava Limanı və Çikaqoda yerləşən dördüncü ən işlek olan O'Hara Beynəlxalq Hava Limanı da daxildir. 2001-ci ildə baş verən 11 sentyabr terror aktlarından sonra hava limanları və kommersiya məqsədli aviaşirkətləri qorumaq məqsədi ilə Nəqliyyat Təhlükəsizliyi İdarəsi yaradıldı.

ABŞ-in enerji bazarı ildə təxminən 29,000 teravatt saatdır. Adam-başına düşən enerji istehlakı ildə 7,8 ton (7076 kq) neft ekvivalentidir, dünyada ən yüksək 10-cudur. 2005-ci ildə bu enerjinin 40%-i neftdən, 23%-i kömürdən, 22%-i isə təbii qazdan əldə edilib. Qalanı isə nüvə enerjisi və bərpa olunan enerji qaynaqları ilə təmin edilib. ABŞ dünyanın ən böyük neft istehlakçısıdır. ABŞ qlobal kömür ehtiyatlarının 27%-inə malikdir. Dünyanın ən böyük təbii qaz və xam neft istehsalçısıdır.

1979-cu il Tri-Mayl-Aylend qəzasından sonra əhalinin qavrayışı səbəbi ilə on illər ərzində nüvə enerjisi digər inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən məhdud rol oynadı. 2007-ci ildə yeni nüvə stansiyaları üçün bir neçə müraciət edilib.

2007-ci ildən etibarən ABŞ-in ümumi istixana qazları emmisiyası ölkə olaraq ikinci ən böyündür, yalnız Çindən geri qalır. ABŞ tarixən dünyanın ən böyük istixana qaz istehsalçısıdır və adambaşına düşən istixana qazı emissiyası yüksək olaraq qalmaqdadır.

ABŞ-da su təchizatını təsir edən məsələlər arasında Qərbdə quraqlıqlar, su qılıqlığı, çırklənmə, investisiya borcları, kasıblar üçün suyun əlçatanlığı ilə bağlı narahathlıqlar və işçi qüvvəsinin sürətə təqaüdə çıxması daxildir. İqlim dəyişikliyi nəticəsində yağışın dəyişkənliliyi və intensivliyinin artmasının birləşdirilmiş kanalizasiya daşqınlarından su təchizatı və çırklənmə üçün potensial ciddi nəticələrə səbəb olacaq daha çox quraqlıq və daşqın yaratması gözlənilir.

ABŞ bir çox mədəniyyətə, müxtəlif etnik qruplara, ənənələrə və dəyərlərin geniş müxtəlifliyinə ev sahibliyi edir. Yerli amerikalılar, havaylılar və alyaskalılardan başqa, demək olar ki, bütün amerikalılar və ya onların əcdadları son beş əsrə məskunlaşmış və ya immiqrasiya edib. Hakim Amerika mədəniyyəti əsasən Afrikalı kölələrin gətirdiyi ənənələr kimi digər mənbələrin təsirləri ilə Avropalı immiqrantların ənənələrindən törəmiş Qərb mədəniyyətidir. Asiyadan və xüsusiilə Latin Amerikasından olan ən son immiqrasiya həm homogen əritmə qazanı,

həm də immiqrantlar və onların nəsillərinin fərqli mədəni xüsusiyyətlərini qoruyub saxladığı heterogen salat kasası kimi təsvir edilən mədəni qarşıığa əlavə edilmişdi.

Əsas Amerika mədəniyyəti protestant Britaniya kolonistləri tərəfindən yaradılıb və əldə edilən xüsusiyyətlərin nəsillərə ötürülməsi və assimilasya ilə immiqrantlara köçürülməsi ilə sərhədyanı yaşayış məntəqəsi prosesi ilə formalılmışdır. Amerikalılar ənənəvi olaraq güclü iş etikası, rəqabət qabiliyyəti və fərdiyyətçiliyə, habelə azadlığın, bərabərliyin, xüsusi mülkiyyətin, demokratiyanın, qanunun alılıyinin və məhdud hökumətin üstünlünü vurgulayan bir "Amerika kredosu"na birləşən inanc ilə xarakterizə olunurlar. Amerikalılar qlobal standartlara görə son dərəcə xeyirxahırlar. 2006-ci ildə bir ingilis araşdırmasına əsasən, amerikalılar ÜDM-in 1,67-ini xeyriyyəcilik üçün xərcləyirlər, bu tədqiq edilən bütün dövlətlərdən artıq idi, ikinci yerdəki ingilislərin 0,73%-lik göstəricisindən iki dəfə və fransızların 0,14%-lik göstəricisindən təxminən on iki dəfə artıq idi.

Amerikan xəyalı və ya amerikalıların yüksək ictimai hərəkətlilikdən zövq aldığı ideyası immiqrantlar cəlb olunmasında əsas rol oynayır. Bu ideyanın gerçəkliliyi müzakirə mövzusu olmuşdur. Hakim mədəniyyət ABŞ-in sinifsiz cəmiyyət olduğunu düşünsə də, alımlar ölkənin ictimai sinifləri arasında sosializasiya, dil və dəyərlərə təsir göstərən əhəmiyyətli fərqləri müəyyən edirlər. Amerikalıların özünütənqid, sosial baxışları və mədəni ümidi ləri peşələri ilə qeyri-adi dərəcədə sıx bağlıdır. Amerikalılar sosial-iqtisadi uğurları qiymətləndirmək üçün böyük dərəcədə məcbur olsa da, adı və ya ortalama olmaq ümumiyyətlə müsbət bir xüsusiyyət olaraq görülür. Amerikalılar ictimai-iqtisadi uğurları böyük qiymətləndirməyə meyilli olsalar da, adı və ya ortalama olmaq ümumiyyətlə müsbət bir xüsusiyyət olaraq görülür.

Əsas Amerika mətbəxi digər Qərb ölkələrində olanlara bənzərdir. Taxıl məhsullarının təxminən dörrdə üçünün bugda unundan hazırlanması ilə bugda əsas dənli taxıl bitkisidir və bir çox yeməklərdə yerli amerikalılar və erkən Avropalı mühacirlər tərəfində yeyilən hinduşka, maral əti, kartof, şirin kartof, qarğıdalı, balqabaq və ağcaqayın şərbəti kimi yerli inqredientlərdən istifadə olunur. Bu yerli qidalar Amerikanın ən məşhur bayramlarından birində paylaşılan milli menyunun bir hissəsidir, Şükran gününü qeyd etmək münasibəti ilə bəzi amerikalılar ənənəvi yeməklər hazırlayırlar.

Qızardılmış hinduşka amerikan Şükran günü naharının ənənəvi menyusunun tərkib hissəsidir.

Alma piroqu, qızardılmış toyuq, pitsa, hamburger və hot-doq kimi xarakterik yeməklər müxtəlif immiqrantların reseptlərindən yaranır. Fransız kartof qızartması, burrito və takos kimi meksika yeməkləri və italyan mənbələrindən sərbəst şəkildə uyğunlaşdırılan makaron yeməkləri geniş şəkildə istehlak edilir. Amerikalılar çaydan üç dəfə artıq kofe içirlər. ABŞ sənayeləri üzrə marketinq portağal suyu və südü hər yerdə səhər yeməyi içkisi etmək üçün böyük məsuliyyət daşıyır.

Amerikan yemə vərdişləri müxtəlif variantları ilə özünün Britaniya mətbəxi köklərinə çox şey borcludur. Buna baxmayaraq, Amerika torpaqları Britaniyalıların yetişdirə bilməyədiyi yeni bitkiləri yetişdirə bilirdi, əksər kolonist Avropalılar tərəfindən mənimsənilənə qədər bu yeni qidaları yemədi. Vaxt keçidkə Amerika qidaları yemək tənqidçisi Con Hessim 1972-ci ildə bəyan etdiyi bir nöqtəyə gəldi: "Bizim qurucu atalarımız qidalarının keyfiyyətində olduğu kimi nəşr və zəkada da indiki siyasi liderlərdən daha üstün idi".

Dünyanın ən geniş olan amerikan fəstfud sənayesi 1940-ci illərdə drive-through formatına öncülük etmişdir. Fəstfud istehlakı səhiyyə problemlərinə səbəb oldu. 1980-ci və 1990-ci illər ərzində Amerikalıların kalori qəbulu 24% artdı; fəstfud yerlərində tez-tez yemək ictimai səhiyyə rəsmilərinin Amerikan "piylənmə epidemiyası" adlandırığı məfhumla əlaqələndirilir. Yüksək dərəcədə şirinləşdirilmiş sərinləşdirici içkilər geniş yayılmışdır və şəkərli içkilər Amerikan kalori qəbulunun doqquz faizini təşkil edir.

XVIII əsr və XIX əsrin əvvəllərində Amerika incəsənəti və ədəbiyyatı öz mənşəyini böyük hissəsini Avropadan aldı. Nataniel Hotorn, Edqar Allan Po və Henri Devid Toro kimi yazıçılar XIX əsrin ortalarına qədər səciyyəvi Amerikan ədəbi növünü yaratdılar. Mark Tven və şair Uolt Utmen əsrin ikinci yarısında başlıca simalar idi; həyatı boyu demək olar ki, heç tanınmayan Emili Dikinson indi əsas amerikalı şair kimi tanınır. German Melvillin Mobi Dik (1851-ci il), Tvenin Heklberri Finnin macəraları (1885-ci il), Frencis Skott Fitceraldın Büyük Getsbi (1925-ci il) və Harper Linin Bülbülü öldürmək (1960-ci il) kimi milli təcrübə və xarakterin əsas aspektlərinin əsası kimi görülən işlər "Böyük Amerika romanı" adlandırılara bilər.

On iki ABŞ vətəndaşı Ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatı alıb, ən sonuncusunu isə 2016-ci ildə Bob Dilan qazanıb. Uilyam Folkner, Ernest Hemingway və Con Steynbek XX əsrin ən nüfuzlu yazıçıları arasında sayılırlar. ABŞ-da Vestern uydurması və hardboiled cinayət uydurması

kimi məşhur ədəbi janrlar inkişaf etmişdir. Con Bart, Tomas Pinçon və Don DeLillo kimi postmodernist yazıçıların daxil olduğu bit cərəyanı yazıçıları yeni ədəbi yanaşmalar açıdlar.

Toro və Ralf Uold Emersonun rəhbərlik etdiyi transsəntentalistlər ilk böyük Amerika fəlsəfi cərəyanını qurdular. Vətəndaş müharibəsindən sonra, Çarlz Sanders, daha sonra isə Uilyam Ceyms və Con Dyui praqmatizmin inkişafında lider idi. Uillard van Orman Kuayn və Riçard Rotri, sonradan Noam Çomski analitik fəlsəfəni Amerika fəlsəfə məktəbində ön plana çıxarmışdır. Con Rolz və Robert Nozik siyasi fəlsəfənin canlanmasına rəhbərlik etdilər və Marta Nussbaum bugun bunun ən əhəmiyyətli simasıdır. Kornel Uest və Cudit Batler Amerika fəlsəfə məktəbində kontinental ənənəyə rəhbərlik etmişdir. Milton Fridmen, Ceyms Byukenen və Tomas Souell Çığaço məktəbi iqtisadiyyatçıları sosial və siyasi fəlsəfədə müxtəlif sahələrə təsir ediblər.

Təsviri incəsənətdə Hudzon çayı məktəbi Avropa naturalizm ənənələrində XIX əsr cərəyanı idi. Tomas İkinsin realist rəsmləri artıq geniş şəkildə tanınır. 1913-cü ildə Nyu-York şəhərində keçirilən Avropa modernist sənət sərgisi olan Arsenal şou ictimaiyyəti şok etdi və ABŞ-in incəsənət səhnəsini dəyişdirdi. Corciya O'Kiff, Marsden Hartli və və başqaları yeni, fərdi üslublarla təcrübələr apardılar. Cekson Pollok və Villem de Kuninqin abstrakt ekspressionizmi və Endi Uorhol və Roy Lixtensteynin pop-artı kimi başlıca bədii hərəkatlar ABŞ-da geniş inkişaf etmişdir. Modernizmin və sonra postmodernizmin qabarılmasına Frank Lloyd Rayt, Filip Conson və Frank Qeri kimi Amerika memarlarına şöhrət gətirdi. Alfred Stiqlitz, Edvard Stayxen və Ansel Adams da daxil olmaqla, böyük fotoqraflarla amerikalılar fotoqrafiyanın müasir sənət mühitində uzun müddət əhəmiyyətli olmuşdur.

ABŞ teatrının ilk böyük təşəbbüskarlarından biri olan F. T. Barnum 1841-ci ildə aşağı Manhattendə əyləncə kompleksini fəaliyyətə başlatdı. Herriqan və Hart komandası 1870-ci illərin sonlarından başlayaraq Nyu-Yorkda bir sıra populyar müzikl komedyaları çıxardı. XX əsrдə Brodveydə müasir müzikl forması ortaya çıxdı, İrvinq Berlin, Koul Porter və Stiven Sondhaym kimi musiqi teatr bəstəkarlarının mahnıları pop standartlarına çevrildi. Dramaturq Yucin O'Nil 1936-ci ildə ədəbiyyat üzrə Nobel mükafatını qazandı; aralarında Tennessee Uilyams, Edvard Olbi və August Uilson da olan digər tanınmış ABŞ dramaturqları Pulitzer mükafatına layiq görüldülər.

Xoreoqraflar Aysedora Dunkan və Marta Qrehem müasir rəqsi yaradmağa kömək edirdi, Corc Balançın və Cerom Robbins isə XX əsr baletində lider idi.

O vaxtlar az tanınsa da də Çarlz Ayvsın 1910-cu illərdə etdiyi işlər onu klassik ənənədə ilk böyük ABŞ bəstəkarı etdi, Henri Kouell və Con Keyc kimi eksperimentalistlər klassik bəstəkarlığa fərqli bir Amerikan yanaşması yaratdır. Aaron Koplend və Corc Gerşvin populyar və klassik musiqinin yeni bir sintezini inkişaf etdirdilər.

Afroamerikan musiqisinin ritmik və lirik üslubları ABŞ musiqisinə geniş şəkildə təsir edərək, onu Avropa və Afrika ənənələrindən fərqləndirir. Blüz kimi xalq yaradıcılığı elementləri və indiki qədim musiqi qəbul edilmiş və qlobal auditoriya malik populyar janrlara çevrilmişdir. Caz XX əsrin əvvəllərində Lui Armstrong və Duyk Ellington kimi yenilikçilər tərəfindən hazırlanmışdır. 1920-ci illərdə kantri musiqisi, 1940-ci illərdə ritm və blüz inkişaf etmişdir.

Elvis Presli və Çak Berri 1950-ci illerin ortalarında rock-n-rollun qabaqcılları arasında idi. Metallica, Eagles və Aerosmith kimi rock qrupları dünya satışlarında ən yüksək gəlirlilər arasındadır. 1960-ci illərdə Bob Dilan folk-rivayyədan Amerikanın ən məşhur yazıçılarından biri olaraq çıxdı və Ceyms Braun funkun inkişafına rəhbərlik etdi.

Daha yeni Amerikan yaradıcılığına hip-hop və haus musiqisi daxildir. Amerikan pol əlduzlarına Elvis Presli, Maykl Cekson və Madonna kimi dünyada məşhurları ilə yanaşı, Teylor Swift, Britni Spirs, Keti Perri, Beyons, Jay-Z, Eminem, Kanye Uest və Ariana Grande kimi müasir musiqiçilər də daxildir.

Kaliforniya ştatının Los-Anceles şəhərinin şimal məhəlləsi olan Hollivud kino istehsalında liderlərdən biridir. Dünyanın ilk kommersiya məqsədli kino sərgisi 1894-cü ildə Nyu-Yorkda Tomas Edisonun kinetoskopu ilə verilmişdir. Növbəti il layihəli filmin ilk kommersiya məqsədli nümayishi də Nyu-Yorkda oldu və ABŞ sonrakı illərdə səsli filmin inkişafında ön planda oldu. XX əsrin əvvəllərində etibarən ABŞ film sənayesi əsasən Hollivud və ətrafında cəmlənmişdir, buna baxma yaraq XXI əsrə burada çəkilməyən filmlərin sayı artmışdır və film şirkətləri qloballaşma qüvvələrinə tabedirlər.

Səssiz film dövründə Amerikanın ən yaxşı film rejissoru olan D. U. Griffit kino dilinin inkişafi üçün əsas idi və prodüser və sahibkar Uolt Disney həm animasiya filmi, həm də film mərcəndəzininqində lider idi. Con Ford kimi rejissorlar Amerikanın Vəhşi Qərb və tarixinin görünüşünü yenidən müəyyənləşdirdi və Con Hyuston kimi başqları yer çəkilisləri ilə kino imkanlarını daha da genişləndirərək, sonrakı rejissorlara böyük təsir göstərmişlər. Sənaye erkən səs dövründən 1960-ci illerin əvvəllərinə qədər, ikonik simvollar olmuş Con Ueyn və Merlin Mon-

ro kimi aktyorlarla adətən "Hollivud Qızıl İli" adlandırılan qızıl illərini yaşamışdı. 1970-ci illərdə Martin Skorzeze, Frencis Ford Koppola və Robert Oltmen kimi kinorejissorları "Yeni Hollivud" və ya "Hollivud İntibahı" kimi tanınanların vacib hissəsi idi, cəsur filmlərə müharibədən sonrakı dövr Fransız və İtalyan realist təsvirləri təsir edib. O vaxtdan bəri Stiven Spilberq, Corc Lukas və Ceyms Kemeran kimi rejissorlar əsasən yüksək istehsal xərcləri ilə xarakterizə olunan və kassada yüksək gəlir əldə edən blokbaster filmləri ilə məşhurlaşdır, Kameronun Avatarı (2009-cu il) 2 milyard \$-dan çox gəlir əldə etmişdir.

Amerika Film İnstitutunun AFİ 100 siyahısında yer alan əhəmiyyətli filmlərə tez-tez bütün zamanların ən böyük filmi kimi qiymətləndirilən Orson Uellsin Vətəndaş Keyn (1941-ci il), Kasablanka (1942-ci il), Xaç atası (1972-ci il), Künləklə sovrulanlar (1939-cu il), Ərəbistanlı Lourens (1962-ci il), Oz ölkəsinin sehrbazı (1939-cu il), Məzun (1967-ci il), Limanda (1954-cü il), Şindlerin siyahısı (1993-cü il), Yağışda mahnı oxumaq (1952-ci il), Bu gözəl həyatdır (1952-ci il) və Sanset bulvarı (1950-ci il) daxildir. Oskar kimi tanınan Akademiya mükafatı 1929-cu ildən bəri hər il Kinematoqrafiya Sənət və Elm Akademiyası tərəfindən və 1944-cü il yanvar ayından bəri hər il Qızıl qlobus mükafatı təqdim edilir.

Amerika futbolu bir çox göstəriciyə görə ən məşhur tamaşaçı idmandır, Milli Futbol Liqası (NFL) dünyada ən yüksək ortalama iştirakçıya malik idman liqasıdır və Super Bowl dünyada milyonlar tərəfindən izlənilir. Beysbol XIX əsrin sonundan ABŞ-ın milli idman növü olaraq qəbul edilib, Böyük Beysbol Liqası (MLB) üst liqadır. Basketbol və buzüstü xokkey ölkənin növbəti iki aparıcı peşəkar komanda idmandır, Milli Basketbol Assosiasiyyası (NBA) və Milli Xokkey Liqası (NHL) üst liqalardır. Bu dörd böyük idman peşəkarlıqla oynanıldıqda hər biri ilin fəqli, lakin üst-üstə düşən vaxtlarında bir mövsüm keçirirlər. Kollec futbolu və basketbolu böyük auditoriyani cəlb edir. Futbolda ölkə 1994 FİFA Dünya Kubokuna ev sahibliyi etdi, kişi milli futbol komandası on dəfə Dünya Kubokuna vəsiqə qazanıb və qadın milli futbol komandası üç dəfə FİFA Qadınlararası dünya çempionatı qalibi olub, MLS ABŞ-da bu idmanın ən yüksək liqasıdır (21 Amerika və 3 Kanada komandası çıxış edir). ABŞ-da professional idman bazarı təxminən 69 milyard \$ təşkil edir, bu bütün Avropa, Yaxın Şərqi və Afrika ölkələrinin cəmindən təxminən 50% böyükdür.

ABŞ-da səkkiz Olimpiya oyunları təşkil edilib (2028 Yay Olimpiya Oyunları doqquzuncu olacaq). 2017-ci il tarixinə olan məlumatata əsasən,

ABŞ, Yay Olimpiya Oyunlarında digər bütün ölkələrdən daha çox olmaqla 2.522 medal qazanıb və Qış Olimpiya Oyunlarında 305 medal qazanaraq Norveçdən sonra ikincidir. Beysbol və amerika futbolu kimi başlıca ABŞ idman növləri Avropa praktikasında inkişaf etməməsinə baxmayaraq basketbol, voleybol, skeytbordinq və snoubordinq Amerikanın ixtiralarıdır və bəziləri isə dünyada məşhurdur. Lakross və sörfinq Qərb təmasından əvvəlki yerli amerika və yerli havaylıların fəaliyyətlərindən yaranmışdır. Ən çox izlənilən fərdi idman növləri golf və avtomobil, xüsusilə NASCAR-dır. Reqbi birliyi 115.000+ qeydiyyatdan keçmiş oyunçu və ayrıca 1,2 milyon iştirakçı ilə ABŞ-da ən sürətlə böyüyən idman sayılır.

ABŞ-in dörd böyük yayımçı National Broadcasting Company (NBC), Columbia Broadcasting System (CBS), American Broadcasting Company (ABC) və Fox Broadcasting Company (FOX)-dur. Dörd böyük yayım televiziya şəbəkəsi hər biri kommersiya qurumudur. Kabel televiziyası müxtəlif mövqelərə xidmət edən yüzlərlə kanal təklif edir. Amerikalılar gündə orta hesabla iki saat yarım əsasən kommersiya məqsədli radio proqramlarını dinləyirlər.

1998-ci ildə ABŞ-in kommersiya məqsədli radiostansiyalarının sayı 4.793 AM stansiyası və 5.662 FM stansiyasına çatmışdır. Bununla yanaşı, 1.460 ictimai radiostansiya mövcuddur. Bu stansiyaların əksəriyyəti təhsil məqsədləri üçün universitetlər və dövlət orqanları tərəfindən idarə olunur və dövlət və ya özəl fondlar, abunəliklər və korporativ zəmanətlər vasitəsi ilə maliyyələşdirilir. Bir çox ictimai radio yayımı NPR (keçmiş Milli İctimai Radio) tərəfindən maliyyələşdirilir. NPR, 1967-ci il İctimai yayım aktı əsasında 1970-ci il fevral ayında təsis edilmişdir; televiziya həmkarı, PBS də eyni qanunla yaradılıb (NPR və PBS bir-birindən ayrı idarə edilir). 30 sentyabr 2014-cü il tarixinə olan məlumatə əsasən, ABŞ Federal Kommunikasiya Komissiyasına (FCC) görə ABŞ-da 15.433 lisenziyalı tam güclü radio stansiyası var.

Tanınmış qəzetlərə The Wall Street Journal, The New York Times və USA Today daxildir. Nəşriyyatın qiyməti illər ərzində artmasına baxmayaraq, qəzetlərin qiyməti ümumiyyətlə aşağı qaldı, qəzetləri reklam gəlirlərinə və milli və dünya əhatəsinə görə Associated Press və Reuters kimi böyük informasiya xidmətinin təqdim etdiyi məqalələrə daha çox arxalanmasına məcbur etdi. Çox az istisnalar olmaqla, ABŞ-da olan bütün qəzetlər özəldir, onlarla, hətta yüzlərlə qəzaetə sahib olan Gannett və McClatchy kimi böyük zəncirlər, bir neçə qəzata sahib kiçik zəncirlər və ya getdikcə nadir hal alsa da fərd və ailələr tərəfindən idarə

olunur. Büyük şəhərlərdə əsasən gündəlik qəzetlərdən əlavə "alternativ həftəliklər" var, məsələn ən tanınmış ikisi Nyu-Yorkda The Village Voice və ya Los-Ancelesdə LA Weekly-dir. Büyük şəhərlər həmçinin yerli biznes jurnalına, yerli sənayelərlə bağlı ticarət qəzetlərinə və yerli etnik və sosial qruplar üçün qəzetlərə dəstək ola bilir. XIX əsrə Amerika qəzetlərinin komiks stirpları və komiks kitablarının erkən versiyaları ortaya çıxmışdır. 1938-ci ildə DC Comicsin superqəhrəman komiks kitabı olan Supermen bir Amerika simvoluna çevrilmişdir. Veb portalları və axtarış motorlarından əlavə, ən məşhur saytlar Facebook, YouTube, Vikipediya, Yahoo!, eBay, Amazon və Twitterdir.

800-dən çox nəşr var AŞB-da ingilis dilindən sonra ən çox istifadə edilən dil olan ispan dilində hazırlanır.

1791-ci ildə prezident iqamətgahının ən yaxşı layihəsi üçün müsabiqə elan olunub. Bu müsabiqədə irland əsilli Amerika arxitektoru Ceyms Hoben qalib gəlib və Ağ ev onun layihəsi əsasında tikilib. Gələcək prezident iqamətgahının bünövrəsi 1792-ci ilin oktyabrında qoyulub və kölələr tərəfindən bina 8 ilə tikilib.

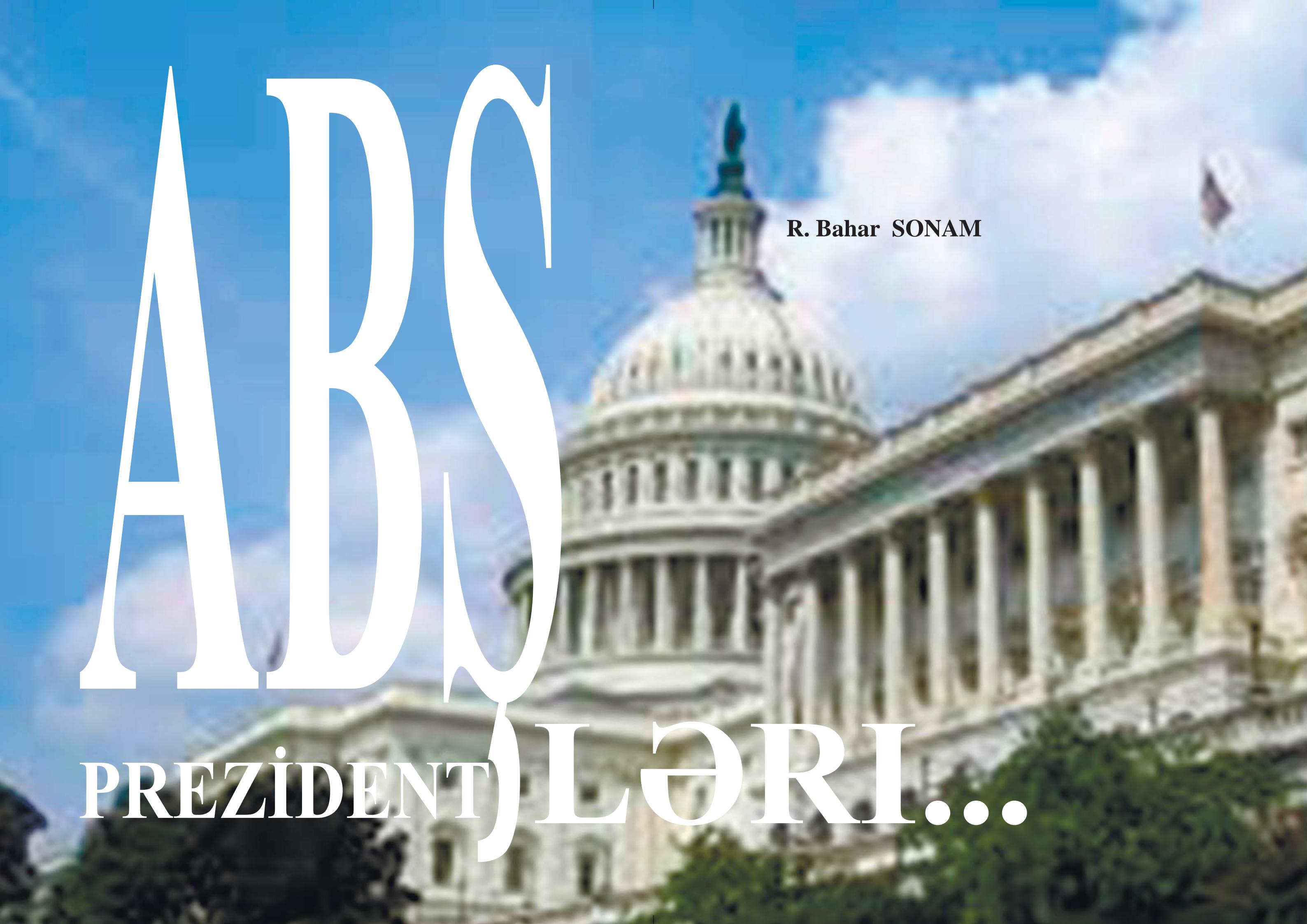
1800-cü ilin noyabrında Birləşmiş Ştatların 2-ci prezidenti Con Adams və ailəsi iqamətgahın ilk sakinləri olub. 1800-cü ildən başlayaraq, bu bina əhali arasında "Ağ ev" adlandırılıb: çünkü binanın üstünə çəkilən ağ üzlük materialı onu ətrafdakı qırmızı mərmər fasadlı binalardan kəskin şəkildə fərqləndirib.

Mətbuatda "Ağ ev" sözü ilk dəfə 1810-cu ildə Baltimor şəhərinin "Viq" qəzetində işlədilib. "Ağ ev" adının rəsmiləşdirilməsi isə XX əsrin əvvəllərinə təsadüf edir: 1902-ci ildə prezident Teodor Ruzvelt Vaşinqtondakı prezident iqamətgahının Ağ ev adlandırılması barədə sənəd imzalayıb. 1814-cü ildə Britaniya qoşunlarının Birləşmiş Şatlara hücumu zamanı Ağ ev tamamilə yandırılsa da, tezliklə bina təmir olunub. Sonralar da Ağ evdə vaxtaşırı təmir işləri aparılıb, amma onun arxitekturasında ciddi dəyişiklik edilməyib. Yalnız texniki nailiyyətlərlə əlaqədar binanın içərisində yeniliklər tətbiq olunub - elektrik və telefon xətləri çəkilib.

1948-ci ildə - prezident Harri Trumenin vaxtında Ağ ev yenidən tamamilə təmir olunub. Binanın içərisində təmir işləri 4 il davam etsə də, xarici görünüşünə toxunulmayıb. Hazırda Ağ ev 7 hektardan çox ərazini tutur. 6 mərtəbəli binada 132 otaq, 147 pəncərə, 142 qapı, 3 lift, 7 pilləkən var. Ağ evin bir hissəsi prezident ailəsinin yaşayış otaqlarından ibarətdir. Deyilənə görə, hər il Ağ evdə 215 mindən çox rəsmi nümayəndə heyəti, 18-20 mindən çox qonaq olur.

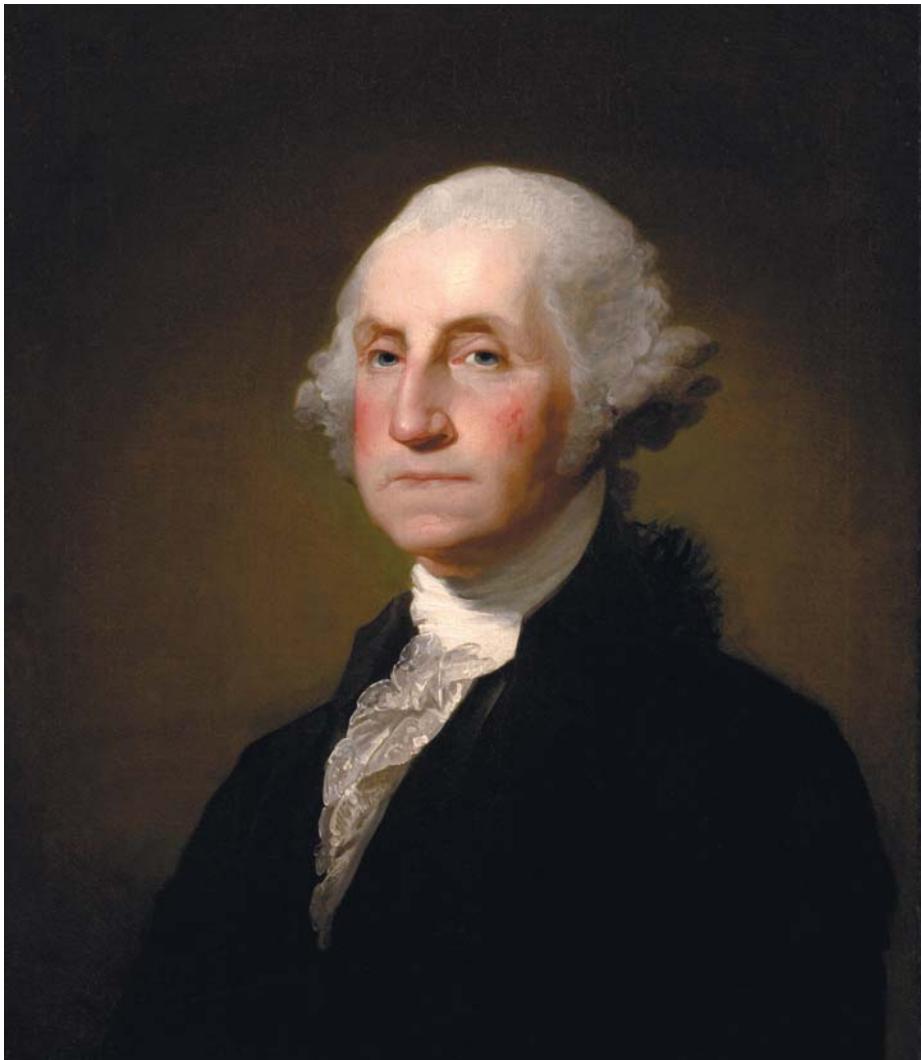
2001-ci ilin 11 sentyabr hadisələrinə qədər Ağ ev turistlərin üzünə açıq olub və hər gün bu binaya orta hesabla 6 minə qədər turist gəlib. 11 sentyabrdan sonra Ağ ev dəmir barmaqlıqlarla hasara alınıb. ABŞ-ın ilk prezidenti Corc Vaşinqton Ağ Evdə heç yaşamayıb. Vəzifə müddətinin sonuna qədər Filadelfiyada kirayə yaşayıb. Ağ Evdə yaşayan prezidentlər Ağ Evin bütün xərclərini ödəməlidirlər. Prezident yemək, alış-veriş və digər vəsaitlərin pulunu verməyə məcburdur. Ağ Evdə oturan prezident il ərzində 450-500 min dollar maaş alır. Demək olarki bu maaşın hamısı məişət xərclərinə ödənir. Ağ Evdəki şərait 5 ulduzlu oteldəki kimi olduğundan, oranın məsrəfidə bir o qədər bahadır. Prezident ailəsi xaric olmaqla xarici səfərlərə apardığı hər adam üçün pul ödəməlidir. Ağ Evdəki oval masa 120 milyon dollar qiymətidir. Ağ Evdə siqaret çəkmək olmaz. Ağ Evdə təxminən 456 işçi var və ilik 37 milyon dollar xərcləmələr edir, buraya prezident və köməkçilərin pulları daxil deyil. Vətəndaşlar Ağ Evdə icazə ilə şənlik keçirdə bilərlər və bu tam azaddır. Binanın əmlak satış dəyəri 287 milyon dollardır.

AR
AD
PREZIDENT LƏRİ...

R. Bahar SONAM

Corc Vaşinqton

Corc Vaşinqton (ing. George Washington; 22 fevral 1732, Brics-Krik, Virciniya – 14 dekabr 1799, Maunt-Vernon, ABŞ) — ABŞ-ın dövlət xadimi. ABŞ İstiqlal müharibəsi zamanı Kontinental Ordunun baş komandanı, ABŞ-in ilk Prezidenti (1789–1797).

1753-1754-cü illərdə Virciniyadakı könüllü hərbi birləşmələrdən birinə rəhbərlik etmişdir. 1759-cu ildə polkovnik rütbəsində istefaya çıxmış, 1759-1774-cü illərdə Virciniya qanunvericilik məclisinin deputati olmuşdur. 1787-ci ildə Vaşinqtonun sədrliyi ilə ABŞ Konstitusiyası hazırlanmış və yeni paytaxtin salınması üçün Potomak çayı sahilindəki yeri Corc Vaşinqton seçmişdir. Şəhər əvvəllər onun şərəfinə Corctaun, sonra isə Vaşinqton adlandırıldı.

Tarixdə 100 ən çox öyrənilmiş şəxsiyyətlər siyahısına daxil edilib.

Corc Vaşinqton adı Amerika tarixinə böyük hərflərlə yazılmış şəxsiyyətlərdəndir. O, on üç koloniyanın əvvəl suveren respublikalar ittifaqına, sonra dünyada ilk federal dövlətə çevrilməsində mühüm rol oynamışdır. Virciniyada keçirilən ilk Kontinental konqresdə qətiyyətlə İngiltərənin müstəmləkə siyasetinə qarşı çıxanlardan olmuşdur. Amerika hərbi qüvvələrinin Ali Baş Komandanı kimi hərbi müqaviməti təşkil və ona rəhbərlik etmiş, səkkiz il davam edən müharibə Amerikanın tam müstəqilliyi ilə nəticələnmişdir.

1789-cu il fevral ayının 4-də keçirilən prezident seçkilərində Corc Vaşinqton ABŞ-ın ilk prezidenti seçilir. Səslərin sayına görə ikinci yeri tutan Con Adams Konstitusiyanın müvafiq maddəsinə əsasən vitse-prezident olur. Prezident olaraq ilk gördüyü iş hakimiyyətin icraedici orqanlarını yaratmaq olur. Bunun üçün o, ətrafına intellektual və bacarıqlı şəxsləri toplayır. Aleksandr Hamilton maliyyə, Tomas Cefferson beynəlxalq əlaqələr, Henri Noks hərbi məsələlər, Edmund Rendolf ədliyyə naziri təyin edilir. Bu dövrdə federalistlər xalq kütlələrinin təzyiqi altında konstitutsiyaya ilk 10 əlavəni etdilər. (1791) Fransa inqilabı 2 partiya arasında mübarizəni daha da kəskinləşdirdi. Federalistlər əsasən İngiltərə ilə əməkdaşlıq etmək kimi xarici siyaset kursu yeridildilər.

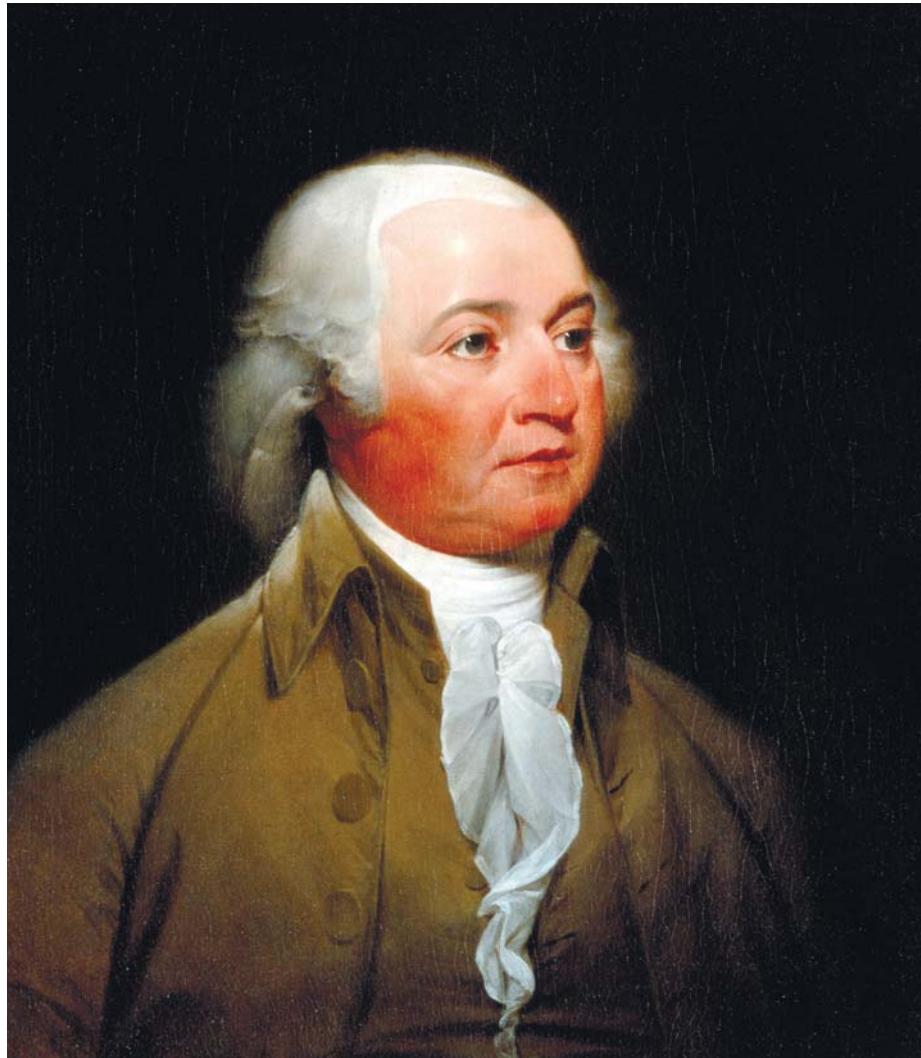
1794-cü ildə ABŞ-la İngiltərə arasında bağlanmış ticarət müqaviləsi ölkədə böyük narazılıq yaratdı. Ceffersonun başçılığı altında olan respublikaçılar Fransa inqilabına rəğbətlə yanaşındılar. 1793-cü ilin aprelində Vaşinqton konqreslə məsləhətləşmədən Avropada Fransaya qarşı aparılan müharibələrdə ABŞ-ın bitərəfliyini elan etdi. Əslində Vaşinqton İngiltərə ilə yaxınlaşmağa meyl edirdi. Mövcud demokratik klublar federalistlərin xarici siyasetini tənqid edirdilər. Antibritaniya hərəkatı elə geniş vüsət alır ki, ABŞ hökuməti 1794-cü ildə İngiltərə ilə ticarət əlaqələrini kəsir, o vaxta kimi ki, İngiltərə öz qoşunlarını 1783-cü il Paris sülhünün şərtlərinə əsasən şimal qərb fortlarından çıxarsın. 1794-cü ildə bugdadan viski düzəltməyə görə əlavə vergi qoyulması Qərbi Pensilvaniyada, Qərbi Virginiyada silahlı hərəkatın başlanmasına səbəb oldu. Cəmiyyətdə olan böyük nüfuzuna baxmayaraq o, ikinci dəfə prezident seçiləmək istəmirdi. Vaşinqton, xüsusən T.Ceffersonun ciddi təkidlərindən sonra öz namizədliyini irəli sürür və 1792-ci il seçkilərində ikinci dəfə ABŞ-ın prezidenti seçilir. 1796-cı ilin yazından, Vaşinqton xalqa vida müraciətini hazırlayır. O, 1792-ci ildə yazılmış müraciəti A.Hamiltonun köməyi ilə yenidən işləyir və bu müraciət 1796-cı il 19

sentyabrda qəzetlərdə çap olunur. İstefaya çıxdığı 15 mart 1797-ci il tarixindən sonra Maunt-Vernon malikanəsində yaşamağa başlayır və Filadelfiyaya etdiyi qısamüddətli səfərləri nəzərə almasaq buranı heç vaxt tərk etmir.

Raşmor dağında təsviri həkk olunan 4 prezidentdən biridir. Onun təsviri soldan birincidir.

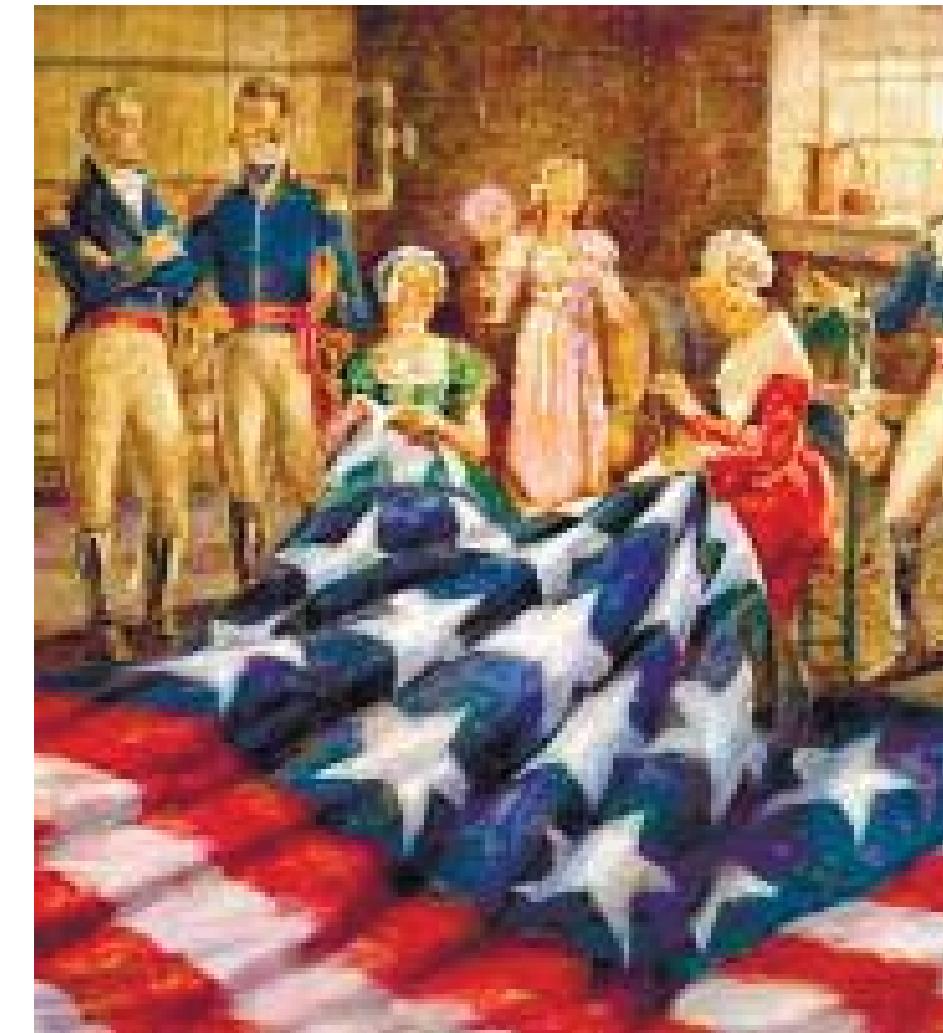
O, Seçicilər kollegiyasında səslərin 100%-ni qazanmış yeganə ABŞ prezidentidir.

Hazırkı 1 ABŞ dollarının üzərində Corc Vaşinqtonun təsviri vardır. Corc Vaşinqton öz başında marijuana yetişdirirmiş.

Con Adams

Con Adams (ing. John Adams; 30 oktyabr 1735, Kuinsi, Massaçusets, Britaniya Amerikası - 4 iyul 1826, Kuinsi, Massaçusets, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 1-ci vitse-prezidenti (1789-1797) və 2-ci prezidenti (1797-1801).

ABŞ İstiqlal Bəyannaməsinin müəlliflərindən biridir. Adams dövlət xadimi, diplomat və Amerikanın Böyük Britaniyadan ayrılmاسının aparıcı müdafiəcisiidir. O, quldarlığa qarşı olmuş, heç zaman qul sahibi olmamış və bununla fəxr etmişdir. Adams 6-cı ABŞ prezidenti Con Kuinsi Adamsın atasıdır.

Con Adams 1735-ci il 30 oktyabrda Massachusetts ştatının Breyntri yaşayış məntəqəsində, nüfuzlu fermer ailəsində dünyaya gəlmışdi. Ailənin kənd şəraitində yaşamasına baxmayaraq təhsilə xüsusi meyli ilə digərlərindən fərqlənirdi. Gələcək prezident Harvardda təhsilini bitirdikdən sonra vəkil kimi fəaliyyətə başlayır və tezliklə böyük uğurlar qazanır. Çox keçmir ki, onun adı Bostonun tanınmış vəkilləri ilə bir sırada çəkilir. 1764-cü ildə pastor qızı Abigeyl Smitlə ailə həyatı qurur. Bu Amerika müstəmləkələrinin metropoliyaya qarşı mübarizəsinin başlandığı dövrə təsadüf edir. Öz karyerası haqqında düşünən gənc Adams bu mübarizədə iştirak etməkdən çəkinir. Hətta o, 1770-ci ildə Bostonun mülki əhalisinə qarşı qanunsuz əməllərinə görə mühakimə edilən ingilis əsgərlərini müdəffəqiyətlə müdafiə edir.

Lakin tezliklə əmisi oğlu Samuel Adamsın təsiri altında mübarizəyə qatılır. Kontinental konqresin nümayəndəsi kimi, istiqlaliyyət qazanılmasında mühüm rol oynayır. Konqresdə İstiqlaliyyət Bəyannaməsini hazırlayacaq komissiyanın beş üzvündən biri olur. 1778-ci ildə oğlu Con Kensi ilə birgə diplomatik danışıqlar aparmaq üçün Avropaya göndərilir. Diplomatik nümayəndə heyətinə «birinci amerikalı» adını almış Bencamin Franklin başçılıq edirdi. Bu səbəbdən onun fəaliyyəti kölgədə qalmışdı. 1779-cu ildə vətənə qayıdan Adams Massachusetts ştatının konstitusiyasını hazırlayır. Bu konstitusiyanın başlıca xüsusiyyəti – güclü icraedici hökumət, ikipalatalı qanun verici orqan və müstəqil məhkəmə sistemi – onun ideal hesab etdiyi qarışq və məhdud idarəetmə forması idi. Lakin o, 1787-1788-ci illərdə yeni konstitusiya layihəsinin müzakirələrində bir o qədər fəaliq göstərmirdi. 1788-ci il prezident seçkiləri ilə əlaqədar Massachusettsa qayıdır. Adams Vaşinqtona alternativ qismində özünü bu vəzifəyə şanslı hesab etmirdi və vitse-prezidentliklə razılaşmaq onun üçün elə də çətin deyildi. Vitse-prezident kimi Adamsın ölkənin idarə edilməsində kifayət qədər böyük xidmətləri olmamışdır. Belə ki, prezident C. Vaşinqton onunla təsadüfi hallarda məsləhətləşərdi. Konstitusiyanın müvafı qəbəldinə görə o, həmçinin senatın sədri hesab olunurdu. Səsvermələrdə səslərin sayı bərabər olduqda həllədici səsə malik idi. Adams özünü respublikaçı hesab etsə də, gələcəkdə Birləşmiş Ştatların İngiltərə kimi monarxiyalı respublikaya çevriləcəyinə olan inamını gizlətmirdi. 1791-ci ildə çap etdiridiyi «Davil haqqında düşüncələr»i Fransa Burjua inqilabının təsiri altında olan amerikalılar arasında öz nüfuzunu itirməsinə səbəb olur. Başlıcası isə, bu yazı onun Ceffersonla olan dostluq münasibətlərinə

son qoyur. Lakin Şimal ştatlarında o, hələ böyük hörmətə malik idi və 1792-ci il seçkilərində yenidən vitse-prezidenti seçilir.

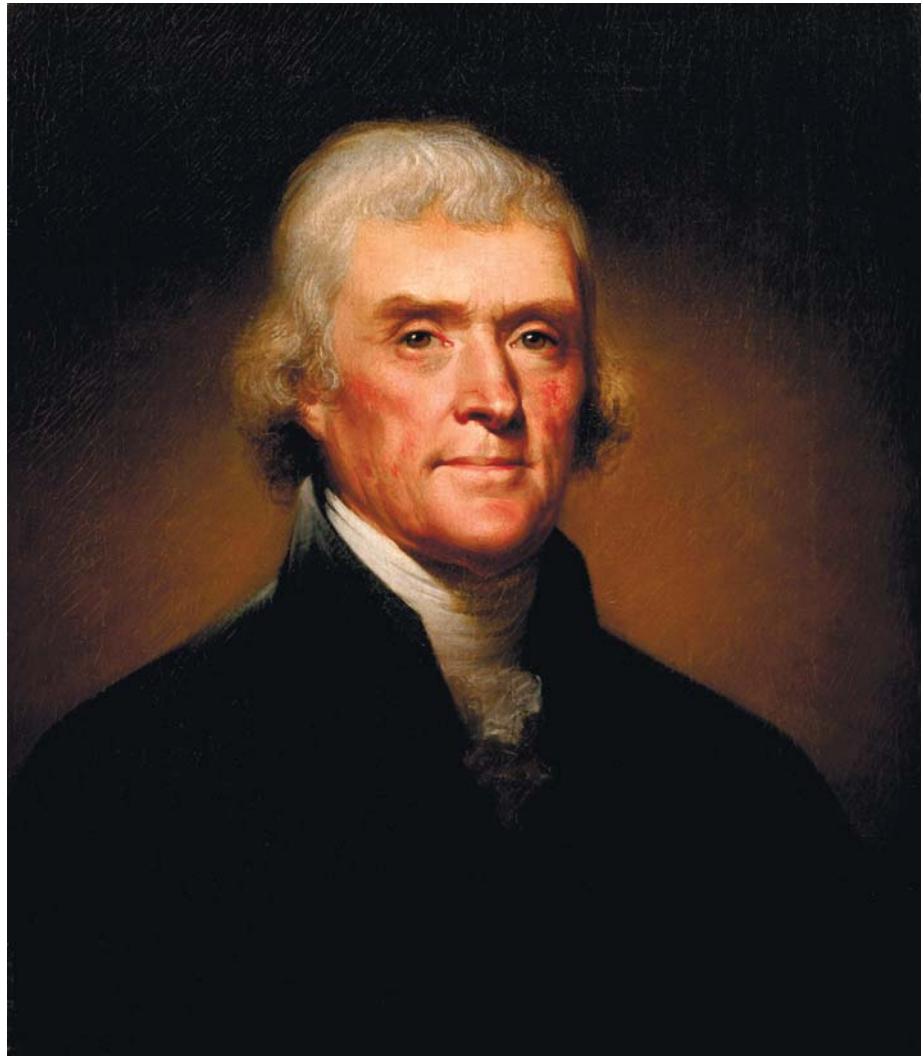
1795-ci ildə Vaşinqton bir daha prezident seçilməyəcəyini bəyan etdikdə Konqresin federalist üzvləri Adamsın namizədliyini irəli sürməyi qərara alırlar. Növbəti ildə 16 ştatda keçirilən seçkilər (bu zaman Kentukki, Tennessee və Vermont da ittifaqa daxil olmuşdular) partiyalı sistemin yeni inkişaf mərhələsi olur. Seçkilər artıq özlərinin təkmil ideologiya və proqramları olan partiyaların yarışına çevirilir. Respublikaçılar isə T.Cefferson və Aron Burrın namizədliyini irəli sürürlər. Gərgin keçən seçimlərdə, Adams yalnız iki səs üstünlüyü ilə qalib gəlir. T.Cefferson vitse-prezident seçilsə də, bu vəzifəni ciddi qəbul etmir və özünün Monticello'dakı malikanəsinə çəkilir. Partiyalı seçimlərdə, vitse-prezidentin uyğun Konstitusiya maddəsi ilə müəyyənləşdirilməsi özünü doğrultmur və bu çatışmazlıq 1804-cü ildə Konstitusiyaya edilən 12-ci düzəlişlə aradan qaldırılır. 1797-ci il 4 martda İnauqurasiya nitqi söyləyən Con Adams siyasi qruplaşmalar arasında barışdırıcı mövqə tutacağını vəd edir. Öz sələfi nə sadıq olduğunu göstərərk kabinetdə ciddi dəyişiklik etmir. Və tezliklə səhv etdiyini anlayır. Əslində Adamsın mükəmməl fəaliyyət programı olmamışdır. Bu səbəbdən o, vaxtinin çox hissəsini Massachusettsdəki malikanəsində keçirir. Digər tərəfdən o, qarşıya çıxan hər hansı problemi qətiyyətlə həll etmək bacarığına malik idi. Adamsın yeritdiyi xarici siyasi kurs əsasən ABŞ-in beynəlxalq aləmdə bitərəfl iynə hesablanmışdır. İngiltərə ilə münasibətlər Cey tərəfi ndən bağlanmış müqavilə ilə tənzimlənirdi, artıq 1796-ci ilin payızından Fransa ilə münasibətlər korlanmağa başlayır. 1797-ci ilin mayında prezident ekstremist federalistlərin etirazına baxmayaraq münasibətləri qaydaya salmaq üçün Fransaya nümayəndə heyəti göndərir. Altı aydan sonra nümayəndələr, danışıqların baş tutması üçün Fransa Xarici İşlər Naziri Taleyranın onlardan böyük miqdarda pul tələb etdiyini bildirirlər. Bu hadisə tarixə «XYZ firıldacı» kimi düşmüşdür. Problemin bu yolla həlli Adamsı razi salmır və 1799-cu il 18 fevralında Parisə yeni nümayəndə heyəti göndərilir. Nəhayət danışıqlar öz səmərəsini verir. 1800-cü ilin oktyabrında Napoleon Fransası ilə ABŞ üçün əlverişli müqavilə imzalanır və hələ onun prezidentliyi dövründə senatda ratifi kasiya edilir. Bu proseslər Adamsın nüfuzuna böyük zərbə vurur.

Çünki, onun tərəfdarları arasında da Fransa ilə müharibənin başlanması istəyənlər vardi. Bəzi federalistlərin, xüsusilə A.Hamiltonun Luiziana və Floridanı işgal etmək barədə fi kirləri özünə

tərəfdarlar toplaya bilmüşdi. Hamilton və onun bir sox tərəfdarlarının kabinetdən kənarlaşdırılması federalistlər arasındakı ziddiyyətləri daha da kəskinləşdirirdi. Cavab olaraq Hamilton Adamsın daha prezidentliyə yaramadığını bəyan edir. Bu isə növbəti seçkilərə öz təsirini göstərməyə bilməzdi. Prezidentliyinin son aylarını Adams Vaşinqtonda davam etdirir. 1790-cı ildə paytaxt haqqında qəbul edilmiş qərara əsasən Vaşinqton şəhərinin tikilməsi yekunlaşır. Hökumətin buraya köçməsi 1800-cü ilin yazına təsadüf edir. Köçürmə prosesi çətin olmur və qısa müddətdə həyata keçirilir. Nazirliklərin bütün sənədləri yeddi iri qutuya asanlıqla yerləşirdi. Abigeyl Adams prezident sarayının ilk «sahibəsi» olur. Con Adamsın prezidentlik kürsüsündəki son fəaliyyəti, bir çox gələcək konfl iktlərin əsasını qoyur. Bu çoxsaylı hakim vəzifələrinə federalistlərin təyin edilməsi ilə həyata keçirilir. Ən başlıcası isə, xarici işlər naziri Con Marşallın ABŞ Ali Məhkəməsinə sədr təyin edilməsi olur. 1801-ci il 4 martda Ceffersonun prezidentlik fəaliyyətinə başlamasına bir neçə saat qalmış Adams ikinci müddətə seçilməmiş ilk eks-prezident kimi nəzərə çarpmadan paytaxtı tərk edir.

65 yaşlı eks-prezident özünü vəkilliyə və ya yenidən siyasi mübarizəyə həsr etmək üçün çox yaşlı hesab edirdi. Onun tarixin gedisi, Amerika inqilabı vaxtında həll edə bilmədiyi problemlər haqqında fi kir yürütməyə çoxlu vaxtı vardı. Bu düşüncələr onun ədəbi-fəlsəfi yaradıcılığında öz əksini tapmışdır. 1811-ci ildən başlayaraq, öz köhnə rəqibi T.Ceffersonla yazışmaları ona bir növ məğlubiyyət acısını unutdurur. Ömrünün son günlərini Boston yaxınlığındaki Kuinsi malikanəsində keçirir. Con Adams oğlu C.K.Adams 1824-cü ildə prezident seçildikdən sonra, 1826-cı il iyulun 4-də 90 yaşında vəfat edir. Bu gün Con Adams ABŞ tarixində görkəmli dövlət xadimlərindən biri hesab edilir. Bu dəyərləndirmə, onun prezidentlik fəaliyyəti yox, bütün həyat və yaradıcılığı kontekstində götürülür.

Tomas Cefferson

Tomas Cefferson (ing. Thomas Jefferson; 13 aprel 1743, Šeduell, Virciniya, Britaniya Amerikası - 4 iyul 1826, Sarlotsvill, Virciniya, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 2-ci vitse-prezidenti (1797-1801) və 3-cü prezidenti (1801-1809), ilk Dövlət katibi (1789-1793).

ABŞ İstiqlal Bəyannaməsinin əsas müəllifi. Onun prezidentliyi dövründə ABŞ Fransadan Luiziana torpaqlarını satın alaraq öz ərazisini əhəmiyyətli dərəcədə genişləndirmişdir.

Tarixdə 100 ən çox öyrənilmiş şəxsiyyətlər siyahısına daxil edilib.

T.Cefferson 13 aprel 1743-cü ildə Virciniya ştatının Albemarl qraflığında, varlı plantator ailəsində dünyaya gəlmışdır. Yaşı vaxtında yazdığı memuarlarda, əcdadlarının Şimali Amerikaya ilk müstəmləkəçilərlə birlikdə Uelsdən gəldiyini bildirir. Uşaqlığı atası Piter Ceffersona məxsus Şedvil malikanəsində keçmişdir. Ailənin böyük oğlu olduğundan, atası onun təhsilinə ciddi fikir vermişdir. Çünkü, Virciniya plantatorları feodal Avropa ənənələrinə sadıq qalaraq böyük oğlu əsas varis hesab edirdilər. Balaca Tomas beş yaşıdan xüsusi müəllimlər yanında sistemli təhsil alırdı. 1757-ci ildə Tomas çox sevdiyi atasını itirir. Bu ona böyük zərbə olur. Atasının vəsiyyətnaməsinə əsasən, ona 3.000 hektar torpaq sahəsi və 60 qul miras qalır. Lakin Cefferson təhsilini davam etdirmək niyyəti ilə Şedvili tərk edərək Uilyamsburqa gəlir. Burada o, virciniyalıların fəxri sayılan nüfuzlu «Uilyam və Meri» kollecinə daxil olur. Bu kollec din, hərb, tibb və hüquqşünaslıq sahələrində mütəxəssislər hazırlayırdı. Tomas tərəddüb etmədən vəkil olmağı qərara alır. 1763-cü ildə təhsilini bitirən Cefferson dostu və müəllimi, professor Corc Uaytin hüquq kontorunda fəaliyyətə başlayır və tezliklə böyük uğur qazanır. Virciniyanın varlı plantatorları onun müştərilərinə çevrilirlər. Cəmiyyətdə böyük nüfuz qazanan gənc Tomas 26 yaşında Virciniya qanunvericilik məclisinin üzvü seçilir. 1770-ci

ildə Şedvil malikanəsində yanğın baş verir. Yanğın onun evi ilə birlikdə, zəngin kitabxanasını da məhv edir. Bu ərəfədə o, gənc dul qadın Marta Skeltonla tanış olur. 1772-ci il yanvarın 1-də onlar evlənirlər. Bu nikahdan beş övladları olsa da, onların yalnız ikisi sağ qalır.

Ceffersonun siyasi fəaliyyətə başlaması müstəmləkələrdə antiingilis əhval-ruhiyyələrinin gücləndiyi dövrə təsadüf edir. O, müstəmləkələrin azadlıq hərəkatında fəal iştirak edərək, 1775-ci ildə Virciniyada əlaqələndirici Komitənin yaradıcılarından olmuşdur. Artıq belə komitələr əksər ştatlarda da yaradılmışdır və metropoliya qanunlarına tabe olmadığı üçün buraxılmış Müstəmləkə Assambleyasını əvəz edirdi. Cefferson 1775-ci ildə Kontinental Konqresə üzv seçilir. Qeyd edək ki, natiqlik bacarığının olmaması ona «qaradınməz deputat» imicə qazandırmışdı. Lakin geniş erudisiya və dərin elmi biliklərə malik olması qərar və qanun layihələrinin hazırlanmasında onu əvəzsiz edirdi. 1776-cı ilin iyun ayında Kontinental Konqresdə İstiqlaliyyət haqqında bəyannamə hazırlamaq üçün B.Franklin, C.Adams, C.Dikkinson, E.Livingston və Ceffersondan ibarət komissiya yaradılır. Komissiya üzvləri tərəddüd etmədən bu işi Ceffersona həvalə edirlər. O, layihə üzərində on yeddi gün gərgin işləyərək Adams və Franklinin xırda düzəlişlərindən sonra onu Konqresə təqdim edir. Layihə uzun sürən müzakirələrdən sonra 4 iyul 1776-ci ildə qəbul edilir. Bu, T.Ceffersonun siyasi arenada ilk böyük qələbəsi idi. Şedvildə baş vermiş yanğından sonra öz layihəsi əsasında tikilmiş Monticello malikanəsinə qayıdan Cefferson Virciniya parlamentində fəaliyyətini davam etdirir 1779-cu ildə Tomas Cefferson yenidən fəal siyasi mübarizəyə başlayır. Bu dəfə o, Virciniya ştatının qubernatoru vəzifəsinə – ştatın ali siyasi hakimiyətinə iddialı olduğunu bildirir. Gərgin keçən seçkilərdə dostu Peynə qalib gələrək qubernator olur. Bu vəzifəni tutmaqdə onun əsas istəyi bir çox sahələrdə islahatlar keçirmək idi. Onun başlıca arzusu azadlıq uğrunda dinc mübarizəni davam etdirərək, seçki hüququnu təkmilləşdirmək, təhsil sistemini yaxşılaşdırmaq idi. Bu niyyətlə o, dini azadlıq haqqında qanun layihəsi hazırlasa da, bu layihə Virciniya ştatının qanunverici məclisi tərəfi ndən yalnız yeddi ildən sonra – 1786-ci ildə C.Medisonun səyləri nəticəsində qəbul olundu. Bu günə qədər həmən qanun Virciniya ştatının Konstitusiyasının dini azadlıq haqqında müddəasının əsasını təşkil edir. Lakin, İstiqlaliyyət uğrunda gedən müharibənin Şimaldan Cənuba keçirilməsi təəssüf ki, maarifçilik deyil, onda olmayan hərbçilik bacarığı tələb edirdi. Bəzi hərbi problemlərin həllində qətiyyətsizliyi, ştatın müdafiəsini yaxşı təşkil edə bilməməsi onu 1781-ci ildə istefaya getməyə məcbur edir. Növbəti il,

ona daha bir bədbəxtlik üz verir, həyat yoldaşı Marta vəfat edir. İstefaya çıxdıqdan sonra Cefferson Monticello malikanəsinə qayıdır. 1782-ci ilin axırlarında Filadelfiyadan gələn kuryer, Konqresin onu diplomatik missiya ilə Fransaya göndərmək fi krində olduğunu çatdırır. Lakin bu ərəfədə Fransadan Ingiltərə və ABŞ arasında razılıq əldə edildiyi xəbəri gəlir. Səfər yalnız 1784-cü ilin yayında baş tutur. Səfərin əsas məqsədi, Ceffersonun bu zaman Avropada olan C.Adams və səfi r B.Franklinla birlikdə 19 Avropa ölkəsi ilə siyasi və ticarət müqavilələri imzalaması idi. 1785-ci ilin yazında Franklin onun səfi rlik fəaliyyətinə son qoyulması xahişi ilə Konqresə müraciət edir. Konqres tərəddüd etmədən Ceffersonu ABŞ-in Fransada səfi ri təyin edir. O, Fransadakı fəaliyyəti müddətində Fransa maarifçiləri ilə dostluq əlaqələri saxlamışdı.

23 noyabr 1789-cu ildə Cefferson Parisdən vətənə qayıdır. Burada ona gözləmədiyi bir xəbər çatdırırlar: prezident Vaşinqton onu Dövlət katibi təyin etmək istəyir. Dekabrin 11-də o, bu məzmunda Vaşinqtonun şəxsi məktubunu alsa da, qəti cavab vermir. Nəhayət 1790-ci ilin fevralında, xüsusən dostu Medisonun təkidlərindən sonra Cefferson dövlət katibi təyin edilməsinə razılıq verir. Dövlət katibi kimi çalışdığı dövrdə, o, ABŞ-in xarici siyaset kursunun müəyyənləşdirilməsində başlıca rol oynamışdır. Ceffersonun əsas məqsədi bütün müharibələrdən kənardə qalmaq, bir sözlə ABŞ-in bitərəfl iynini təmin etmək idi. O, yazırı: «Yeni Dünya Köhnə Dünyanın səfəhliyindən mənəfət götürməlidir. Onlar vuruşurlarsa, biz möhkəmlənməliyik». Onun müəyyənləşdiridiyi yeni xarici siyasi kurs, ölkənin bir çox Avropa dövlətləri ilə qurduğu iqtisadi-ticari əlaqələrə də öz təsirini göstərməyə bilməzdi. Bu əlaqələrdən ölkənin daha çox qazanc götürməsi məqsədini güdən maliyyə naziri A.Hamiltonla uzun müddət davam edən qarşıdurmalar öz mənbəyini məhz buradan götürürdü.

1796-ci ilin əvvəllərində C.Vaşinqton bir daha prezident seçilmək arzusunda olmadığını bildirdi. Respublikaçılar bu vəzifəyə Ceffersonu namizəd göstərdilər. İlın axırında keçirilən seçkilərdə federalistlərin namizədi Con Adams kiçik üstünlük (71:68) prezident seçilir. Cefferson vitse-prezident olur. Lakin, Adamsla aralarında ciddi fi kir ayrılığı olduğu üçün, ölkənin idarə edilməsində onun rolu nəzərəçarpacaq olmur. 1800-cü il prezident seçkiləri, artıq liderlər yox, yaxşı təşkil edilmiş, konkret fəaliyyət programlarına malik partiyalar arasında gedən mübarizə kimi xarakterizə edilir. Bu seçkilərə respublikaçılar böyük əhəmiyyət verirdilər. Hətta T.Cefferson onu 1776-ci il inqilabı ilə eyniləşdirirdi. Prezident seçkilərində T.Ceffersonun ilk atlığı addım,

partiya daxilində həmrəyliyə nail olunması məqsədi güdürdü. Bunun üçün Şimal ştatlarında böyük nüfuza malik Aaron Burrı bir mövqedən çıxış etməyi qərarlaşdırır. Belə ki, Burr Şimal ştatlarında onun, o isə Cənub ştatlarında Burrın federalistlərə mübarizəsinə yardımçı olmalı idi. Belə taktikanın seçilməsi, onların hər ikisinin federalistlərin nümayəndəsi Adamsdan çox səs toplaması ilə sonuclanır. Lakin səslər bərabər olduğundan, seçkilər Konqresin Nümayəndələr Palatasına keçirilir. Burada hər ştat, nümayəndələrinin sayından asılı olmayaraq bir səslə təmsil olunur. Gərgin keçən seçkilərdə T. Jefferson prezident seçilir. Aaron Burr vitse-prezident olur.

Tomas Jeffersonun prezident kimi gördüyü ilk iş kabinetini formalasdırmaq olmuşdur. Onu ən çox narahat edən iki əsas nazirin: maliyyə naziri və dövlət katibinin təyin edilməsi idi. O, bu vəzifələrə əvvəlcədən nəzərdə tutduğu şəxsləri təyin edir. Beləliklə C. Medison Dövlət katibi, əslən isveçrəli olan Albert Gallatin isə maliyyə naziri təyin edilir. Tomas Jeffersonun ilk prezidentlik dövründə əldə etdiyi ən böyük uğuru şübhəsiz ki, Luiziananı ABŞ-a birləşdirməsi olmuşdur. ABŞ dövləti 80 milyon frank ödəməklə Fransanın nəzarəti altında olan Luiziananı əldə edir. Bu isə ABŞ ərazisinin təqribən iki dəfə böyüməsi demək idi. 1804-cü ilin ortalarından respublikaçılardan partiyası növbəti prezident seçkilərinə hazırlaşmağa başlayır. Jefferson yenidən respublikaçılardan partiyasının namizədi kimi göstərilsə də, vitse-prezidentliyə A. Burrın deyil, Corc Klintonun namizədliyi irəli sürürlür. Bu halda Burr federalist lərlə koalisiya yaratmaq istəsə də, federalistlərin lideri A. Hamilton buna razılıq vermir. Burr və Hamilton arasındaki düşməncilik iyul ayında duellə nəticələnir. Hamilton dueldə öldürülür. Bu, Aaron Burrın da siyasi ölümü demək idi. Müxalifət partiyası olan federalistlər Pinkni və Kinqin namizədliyini irəli sürürler. Əvvəlki prezident seçkisində verdiyi vədlərin heç də hamısını yerinə yetirə bilməməsi Jeffersonun qalib gəlməsinə mane olmur. Luiziananın əldə edilməsi öz işini görmüşdü. İkinci müddətə prezident seçilən Jefferson kabinetində ciddi dəyişikliklər etmir. Avropada başlamış Napoleon mühəribələri ABŞ ticarət donanmasının Atlantik okeanında və Avropa limanlarında hərəkət etməsinə mane olur. Buna görə də ticarət hüquqlarının qorunması ikinci prezidentlik müddətində «bitərəf» Jeffersonun başlıca problemi olur. İngiltərənin hərbi donanması ABŞ ticarət gəmilərini müsadirə etməkdən belə çəkinmir. Problemi diplomatik yolla həll edə bilməyən prezident Avropa ölkələri ilə ticarət əlaqələrinə embarqo tətbiq edir. İngilislərə təzyiq kimi nəzərdə tutulan

bu qərar, nəticədə ABŞ-ın özünə böyük ziyan vurur. Sonralar Jefferson bu qərarı özünün böyük səhvi olduğunu etiraf etmişdir. Hələ 1807-ci ildə respublikaçılardan partiyasının liderləri Jeffersona üçüncü dəfə namizədliyini irəli sürməyi təklif etmişdilər. Lakin respublikaçılardan lideri buna qəti etirazını bildirir. O, əsası Vaşinqton tərəfi ndən qoyulmuş ənənəni pozmaq istəmir. İstefaya çıxmamışdan əvvəl özünün siyasi varisi haqqında düşünür. Bu vəzifəyə daha çox Medisonu layiq görür. Ölkə rəhbərinin iradəsi öz təsirini göstərir. C. Medison yekdilliklə növbəti seçkilərə namizəd göstərilir.

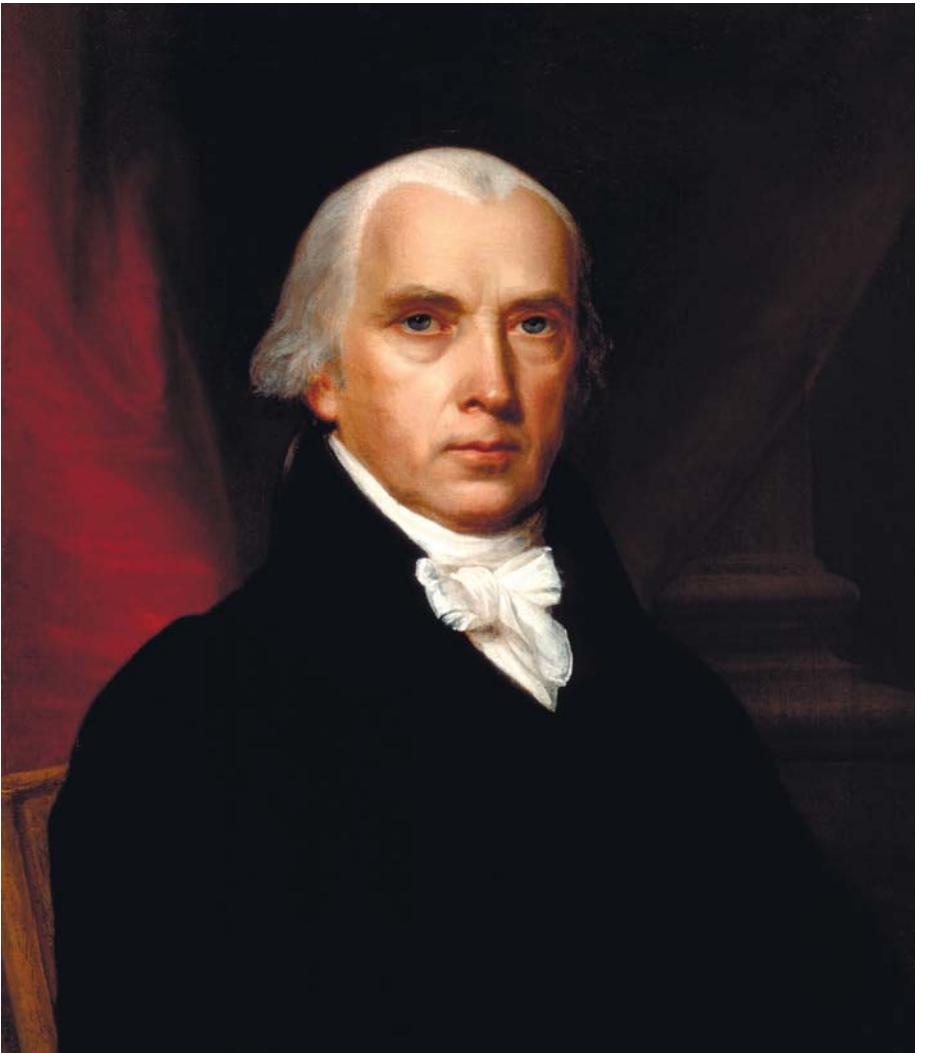
İstefaya çıxdıqdan sonra Monticello malikanasına qayıdan eks-prezident maarifçilik fəaliyyəti ilə məşğul olmuşdur. 1919-cu ildə yaradılmış Virciniya Universiteti onun maarifçilik fəaliyyətinin bariz nümunəsidir. Universitet binasının tikilməsindən tutmuş, tədris planının hazırlanmasına qədər bütün prosesə şəxsən özü rəhbərlik etmişdir. Onun təşəbbüsü ilə universitetə Avropadan təcrübəli müəllim və alımlar dəvət olunmuşdur. 1826-cı ilin yazında Jefferson səhhəti pisləşir. O, əsasən yaddaşının pozulmasından, ayaqlarındakı bərk ağrılardan şikayət edir. Mart ayında tərtib etdiyi vəsiyyətnaməsində bütün mülkiyyətinin qızı və nəvələrinə çatmasını, kitabxanasının isə Virciniya Universitetinə verilməsini göstərir. İyunun 13-də qeydiyyat kitabçasına sonuncu qeydini edir. 3 iyulda İstiqlaliyyət haqqında bəyannamənin qəbul edilməsinin 50 illiyi ərəfəsində sonuncu dəfə «4 iyul hələ başlamayıb?» deyə soruşur. Bu onun dediyi son sözlər olur. Növbəti günün səhvi Jefferson vəfat edir. Elə həmin gün Massaçusets ştatında başqa bir xadim – Con Adams vəfat edir. Adamsın sonuncu kəlməsi «Jefferson isə hələ yaşayır» olur. Bu, Adamsın sonuncu səhvi idi. O öz siyasi rəqibi və dostundan bir neçə saat çox yaşamışdı. Jefferson ailə qəbiristanlığında, həyat yoldaşı Marta və qızı Mariyanın qəbirləri arasında dəfn edirlər.

Raşmor dağında (Cənubi Dakota) təsvir edilmiş ABŞ prezidentləri

Raşmor dağında təsviri həkk olunan 4 prezidentdən biridir. Onun təsviri soldan ikincidir.

1976-cı ildə ABŞ-ın 200 illiyi şərəfinə buraxılmış 2 dollarlıq əskinasların üzərində Tomas Jefferson təsvir olunmuşdur. Əskinasın arxa tərəfində isə ABŞ İstiqlal Bəyannaməsinin qəbul olunma səhnəsini görmək olar.

Tomas Jeffersonun “ABŞ istiqlal bəyannaməsi”ni yazdığı yer İstiqlaliyyət salonudur.

Ceyms Medison

Ceyms Medison (ing. James Madison; 16 mart 1751, Port Konuey, Virciniya, Britaniya Amerikası - 28 iyun 1836-cı il, Monpelye, Virciniya, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 4-cü prezidenti (1809-1817) və 5-ci Dövlət katibi (1801-1809).

Ceyms Medison 1751-ci il martın 16-da Virciniya ştatının Port-Konuey yaşayış məntəqəsində varlı plantator ailəsində anadan olmuşdur. Ailənin on iki üzündən ən böyüyü olan Ceyms, mirasa olan hüquqlarından istifadə etməmiş, yalnız özünü dolandırmaq üçün vəsait tələb etmişdir. Yerli internatda beş il təhsil aldıdan sonra 1769-cu ildə, indi Princeton Universiteti adlanan Nyu-Cersi kollecində təhsilini davam etdirir. Burada o, Şotland Maarifçilərinin ideyalarına böyük maraq göstərir. Özünün bir çox siyasi mübarizə həmkarlarından fərqli olaraq onun hüquq təhsili olmamışdır. Məhz bu səbəbdən bəzi müasirləri konstitusiyanın zəif olmasını iddia edirdilər.

23 yaşında siyasi fəaliyyətə başlayan Medison Virciniyada ingilis aqalığına qarşı müqavimət hərəkatının Orinc komitəsinə üzv seçilir. 1776-ci ilin iyulunda o, Orinc dairəsini İngiləzi Konqresdə təmsil edir. Növbəti il Virciniya deputatlar məclisinə seçkilərdə uğur qazanmayan Medison 1777-79-cu illərdə Virciniya qubernator Şurasının, sonra, 1783-cü ilə qədər isə Konfederasiya Konqresinin iştirakçısı olur. Sonra Virciniyaya qayıdaraq yerli qanunverici məclisdə fəaliyyətini davam etdirir. Məclis üzvlərinin sərt müqavimətinə, populist əhvalruhiyyələrinə baxmaya-raq, dini azadlıq və kilsənin dövlətdən ayrılmaması haqqında Tomas Jefferson tərəfindən hazırlanmış qanun layihəsinin təsdiq edilməsinə nail olur. Bu qanun Amerika maarifçiliyinin əsasını təşkil edir. C. Medison dul qadın Dolli Toddla ailə həyatı qursa da onların övladları olmamışdır. Dolli Medison Amerika prezidentləri tarixində ilk «First Ledy» hesab edilir.

1786-cı il Annapolis Ticarət konfransında Virciniyanın nümayəndəsi kimi iştirak edən Medison Konstitusiya islahatı tərəfdarları ilə birlikdə Filadelfiyada Konstitusiya Konventinin çağırılmasına nail olur və orada doğma ştatını təmsil edir. O, 1787-ci ildə yazdığı «Birləşmiş Ştatlar siyasi sisteminin qüsurları» məqaləsində Konfederasiya Haqqında Əsasnamənin çatışmazlıqlarını qeyd edərək, mükəmməl Konstitusiyaya ehtiyac olduğunu bildirir. Əsas mətni Medison tərəfi ndən yazılmış Konstitusiya ratifi kasiya edilməsi üçün ştatlara göndərilir. O, Cen Cey və Aleksander Hamiltonla birləşdə yeni konstitusiyanın təbliğinə yönəlmüş 85 qəzet məqaləsi ilə çıxış edir. «Publius» ləqəbi ilə imzalanan bu yazılar, sonradan «Federalist» adlı kitab kimi nəşr edilmişdir. Fraksiyaçılığın geniş təhlil edildiyi və aktuallığını bu gün də itirməmiş 10 sayılı məqalə Medison tərəfi ndən yazılmışdır. Konstitusiya əleyhdarları icraedici hökumətə həddən artıq səlahiyyətlər verilməsinə, insan hüquqlarının qorunmamasına etirazlarını bildirirlər. Medison ilk

Nümayəndələr Palatası öündə verdiyi vədə əməl edərək Konstitusiyaya ilk on dəyişikliyi hazırlayırdı. Bu dəyişikliklər 1791-ci ildə Hüquqlar Haqqında Bill adı ilə qüvvəyə minir.[1]

C. Medison 1797-ci ilə qədər Konqresin Nümayəndələr Palatasının üzvü olur. Burada o, Ceffersonla birlikdə Hamiltonun siyasi-iqtisadi programlarının tənqidçisi olaraq müxalif respublikaçılar partiyasını yaradır. Cefferson prezident seçildikdən sonra onun formalasdirdiği kabinetdə xarici işlər naziri olur. 1808-ci ildə onun prezident seçiləməsi partiyadaxili çəkişmələrlə müşayiət olunmuşdur. Bir dəfə də seçkiqabağı nitq söyləməyən Medison öz siyasi dostlarının, xüsusən Ceffersonun köməyi və bəzi partiyadaxili sövdələşmələr əldə edilməsi nəticəsində respublikaçılar partiyasının namizədi olur. Belə razılaşmalardan biri vitse-prezident vəzifəsinin Nyu-Yorklu partiya üzvlərinə güzəştə gedilməsidir. 60 yaşlı Core Klinton vitse-prezident seçilsə də 1812-ci ildə onu, bu vəzifəyə daha layiq Elbrick Cerri əvəz etmişdir. Kabinetin formalasdırılmasında partiyadaxili qruplaşmaları və regional faktoru əsas götürən prezident maliyyə naziri A.Qallatindən başqa bütün nazirlilərə yeni rəhbərlər təyin edir. Bu təyinatların heç də hamısı uğurlu olmur. Tezliklə xarici işlər naziri Robert Smitin öz vəzifəsini layiqincə yerinə yetirə bilməməsi aşkar olur. 1811-ci ilədək Virciniya gubernatoru işləmiş Ceyms Monronun bu vəzifəyə təyin olunmasına qədər, prezident eyni zamanda xarici işlər naziri vəzifəsini də icra edir.

1807-ci ildən Avropa ölkələri ilə ticarət əlaqələrinə tətbiq olunmuş embarqo kabinetin ilk müzakirə mövzusu olur. İxrac edilməyən kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətlərinin sürətlə aşağı düşməsi amerikalılara böyük ziyan vururdu. Nyu-York və digər liman şəhərlərinin gəmi sahibləri ticarət gəmiçiliyinin təcili bərpasını tələb edirdilər. Bunun üçün Fransa və İngiltərə ilə münasibətlərin qaydaya salınması lazım idi. Problemləri danışqlar yolu ilə həll edə bilməyən prezident, Qallatinin məsləhəti ilə mühəribəyə hazırlaşır. 1812-ci il iyunun 1-də C. Medison İngiltərəyə mühəribə elan edilməsi məzmunlu məktubunu Konqresə təqdim edir. O, bu təklifi ni belə əsaslandırır: İngiltərə ABŞ-a – «müstəqil və bitərəf millətə» düşmən münasibət bəsləyir. Ticarət gəmilərinin müsadirə edilməsi, minlərlə matrosun əsir götürülərək məcburi xidmətə cəlb olunması, hindu tayfalarının üsyənin təşkil edilməsi böyük cinayətlərdir. Təklif istər Nümayəndələr palatasında (79: 49), istərsə də Senatda (19: 13) təsdiqlənir. Beləliklə iyunun 19-da İngiltərəyə rəsmi olaraq mühəribə elan edilir.

Səsvermənin nəticələrində göründüyü kimi mühəribə əleyhdarları da az olmamışdır. Onlar, xüsusilə də virciniyalı deputat Con Rendolf

mühəribənin başlanması qəti etirazlarını bildirirlər. Əhali arasında, xüsusilə mərkəzi ştatlarda anti-mühəribə əhval-ruhiyyəsi güclənirdi. Bu 1812-ci il president seçkilərinə təsirni göstərir. Mərkəzi Ştatlarda aşkar məglubiyyətə uğrayan C. Medison səslerin ümumi sayına görə (128: 89), federalistlər partiyasının nümayəndəsi De Uitni Klinton qalib gələrək ikinci dəfə prezident seçilir. Hərbi əməliyyatlar əsasən üç cəbhədə: Kanada sərhədləri boyunca, Atlantik okeanı sahillərində və Meksika körfəzində aparılırdı. Tarixçi Robert Rutlend prezidentin hərbi məqsədləri haqqında yazırırdı: «Medisonun məqsədi İngiltərəyə məxsus torpaqların işgalı deyildi. O, Britaniya rəhbərlərindən ABŞ-ı uzaq, aslı qohum kimi yox, müstəqil dövlətkimi tanımmasını istəyirdi». Bu baxımdan 1812-15-ci il mühəribəsini ikinci İstiqlaliyyət mühəribəsi adlandırırlar. Avropada davam edən Napoleon mühəribələri 1814-cü ildə onun hakimiyyətdən uzaqlaşdırılması ilə nəticələndi. Medison haqlı olaraq, döyüslərdən azad olan ingilis qoşun hissələrinin də bu mühəribəyə cəlb ediləcəyindən narahat idi. Bu perspektivdən ehtiyatlanan prezident və onun kabinetinə hərbi əməliyyatları dayandırmaq, mühəribədən əvvəlki vəziyyətin bərpa edilməsi (status-kvo) şərti ilə sülh danışqlarına başlamaq qərarına gelir. Bu ərəfədə ingilis qoşunları Vaşinqtonu tutaraq Dövlət binalarını o cümlədən prezident iqamətgahını yandırırlar. Medison tələsik paytaxtı tərk edir. Hindularla aparılan mühəribələrdə böyük təcrübə toplamış general Endrū Cekson 1815-ci il yanvarın 8-də Yeni Orlean şəhəri yaxınlığında ingilislərin 5.000 canlı qüvvəsini məhv edərək qələbə qazanır. Lakin buna qədər 1814-cü il 24 dekabrında flamand şəhəri Kentdə sülh müqaviləsi imzalanmışdır. 14 fevral 1815-ci ildə Medison Vaşinqtona qaydırır. Mühəribə qeyri-müəyyən sonluqla başa çatsa da, Birləşmiş Ştatları Amerika kontinentində ciddi ictimai quruluşa malik dövlət kimi bir daha təsdiqləyir.

C. Medison 1816-ci il prezident seçkilərində iştirak etməsə də öz siyasi varisinin bu vəzifəyə seçilməsinə köməklik göstərmişdir. Həmin varis gələcək səkkiz ildə ölkənin prezidenti olmuş Ceyms Monro idid. Vəzifə yükərlərdən azad olan eks-prezident 6 aprel 1817-ci ildə ömrünün son illərini yaşıdığı Cənuba köçür. Bu zaman o, bir müasirinin yazdığı kimi «tətil gedən şagird» kimi sevinirdi. C. Medison istefada olanda da bəzi konstitusional problemlərin həllində iştirak etmiş, öz məsləhətlərini vermişdir. Onun quldarlıqla bağlı dəqiq mövqeyi olmasa da 1817-ci ildə yaradılmış Amerika müstəmləkə Cəmiyyətinin sədri seçilmiştir. Bu cəmiyyət azad edilmiş qulları Afrikaya göndərməklə məşğul idi. Lakin maliyyə problemləri olduğu üçün özünə məxsus qulları azad edə bilməmişdir.

C.Medison 1836-cı il iyunun 28-də Virciniya ştatındaki Montpiliyer malikanəsində vəfat etmişdir.[2]

Ceyms Medison ABŞ prezidentləri arasında ən kiçik boylu prezidentdir (162 sm). Ən hündür boylu isə Avraam Linkoln (193 sm) olmuşdur.

Ceyms Medison təsviri 5000 dollarlıq əskinasında var idi.[3].

Ceyms Monro

Ceyms Monro (ing. James Monroe; 28 aprel 1758, Vestmorlend qraflığı, Virciniya, Britaniya Amerikası - 4 iyul 1831, Nyu-York, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 5-ci prezidenti (1817-1825) və 7-ci Dövlət katibi (1811-1814, 1815-1817).

ABŞ və Fransa arasında 1803-cü il Luiziana sövdələşməsinin təşkilatçılarından biri və prezidentliyi dövründə qəbul olunan ABŞ-in Avropanın daxili işlərinə qarışmaması və Amerika qitəsinin ABŞ-in maraq dairəsində olmasının elan edildiyi Monro doktrinasının müəllifidir.

ABŞ-ın 5-ci prezidenti Ceyms Monro 1758-ci il aprelin 28-də Virciniyanın Vestmorlend dairəsindəki Vaşinqton-Periş şəhərciyində anadan olmuşdur. Virciniyanın digər siyasetçilərindən fərqli olaraq, atası Spens Monro yalnız 500 akr torpaq sahəsinə malik fermer idi. Ceyms Monro ilk ibtidai təhsilini keşiş Arċibald Kempbellin yanında alır. 16 yaşında Virciniyanın paytaxtı Uilyamsburqa gələrək «Uilyam ənd Meri» kollecində təhsilini davam etdirir. İstiqlaliyyət müharibəsi başladıqda Kontinental ordunun Virciniya alayına daxil olur və 18 yaşında zabitlik şəhadətnaməsi alır, 1778-ci ildə podpolkovnik rütbəsi verilir. Qeyd edək ki, Medisonun göstərdiyi hərbi xidmət rəhbərlik tərəfindən yüksək qiymətləndirilmiş, ona Qərb ərazisində böyük torpaq sahələri verilmişdir.^[1] 1780-83-cü illərdə Tomas Ceffersonun rəhbərliyi altında hüquq elmlərini öyrənərək, onunla uzun müddət dostluq əlaqələri saxlamışdır.

1782-ci ildə Virciniya qanunvericilik məclisinə üzv seçilən Monro, siyasi fəaliyyətə başlayır. 1786-ci ildək, ştatın nümayəndəsi kimi, iclaslarını Nyu-Yorkda keçirən Konfederasiya Konqresinin iştirakçısı olur. Nyu-Yorkda yaşadığı vaxt (16 fevral, 1786-ci ildə) müflis olmuş Vest-Hind plantatorunun qızı Elizabeth Konraytla ailə qurur.^[2] Həmin ilin dekabr ayında anasının şərəfinə Elizabeth adlandırılan ilk övladları dünyaya gəlir.

Nümayəndələr palatasına seçkilərdə C. Medisona məğlub olmasına baxmayaraq, 1790-ci ildə Virciniya parlamenti onu senator seçir. Fransaya səfir göndərilənədək dörd il müddətində senator olur. Onun Fransada səfir kimi fəaliyyəti qənaətbəxş olmur və 29 iyul 1796-ci ildə xarici işlər naziri Timoti Pikerinq tərəfindən geri çağırılır. Səfi rılık fəaliyyətinin kəskin təqnid olunması onun siyasi nüfuzuna xələl gətirmir. Monro 1799-cu ildə Virciniya Ştatının qubernatoru seçilir və 1802-ci ilə qədər bu vəzifədə çalışır. Dostu T. Cefferson Birləşmiş Ştatların prezidenti seçildikdən sonra Vaşinqtona qayıdan Monro 1809-cu ildək siyasi fəaliyyətini burada davam etdirmişdir. 1803-cü ildə yenidən Parisə səfər edərək, burada R. Livingstonla birlikdə Luiziananın alınması danışqlarında iştirak edir. Lakin Qərbi Floridanın İspaniyadan alınması və Londonda İngiltərə ilə münasibətlərin nizamlanması haqqında Uilyam Pinkni ilə birgə aparılan danışqların uğursuzluqla nəticələnməsi onun siyasi reytinqinin aşağı düşməsinə səbəb olur. Bu

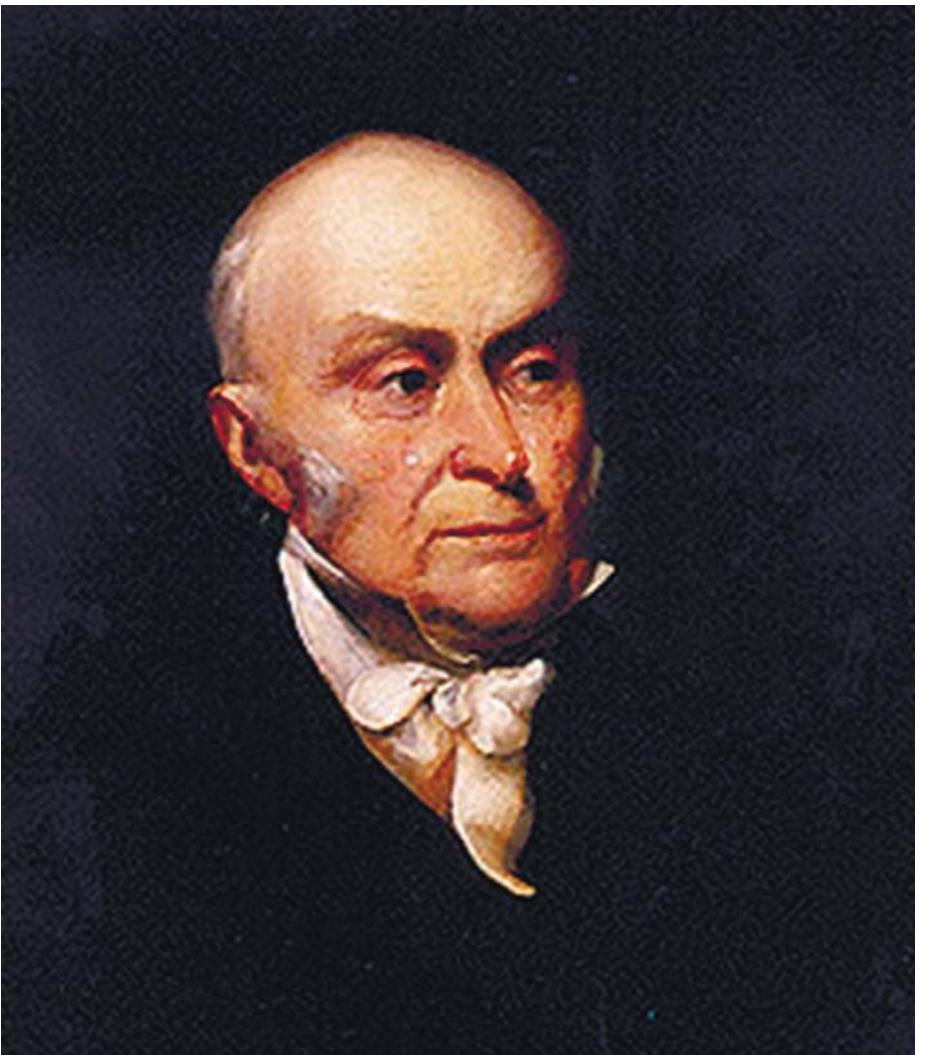
ona 1808-ci il prezident seçkilərində namizədliyini irəli sürməyə mane olur. O, 1788-ci ildə olduğu kimi, bu dəfə də Medisona məğlub olur və bu, iki siyasetçi arasında münasibətlərin korlanmasına gətirib çıxarır.

C.Monro 1811-ci ildə yenidən Virciniya ştatının qubernatoru seçilir. Cefferson Medisonla onu barişdirdiqdan sonra, prezident 1811-ci ilin mart ayında Monronu Robert Smitin yerinə xarici işlər naziri təyin edir. C.Medisonun prezidentliyi müddətində, ABŞ-in xarici siyaseti, xüsusilə İngiltərə ilə münasibətlər, məhz Monronun fəaliyyəti ilə müəyyənləşmişdir. İngiltərə ilə aparılan müharibə ərəfəsində Con Armstrong müdafiə naziri vəzifəsindən uzaqlaşdırıldıqdan sonra bu vəzifə də C.Monroya tapşırılır. Yeni Orlean və Plattsburqda ABŞ ordusunun qələbələri, eyni zamanda Kent sülhünün bağlanması onun siyasi mövqeyini daha da möhkəmləndirir.

O, partiyadakı tərəfdarlarının böyük köməyi sayəsində Respublikaçılar partiyasının 1816-ci il prezident seçkilərinə namizədini müəyyənləşdirməyə həsr olunmuş konqresində Medison hökumətində maliyyə naziri olmuş Uilyam Krouforda kiçik üstünlük (65: 54) qalib gələrək partiyanın namizədi olur. Prezident seçkiləri Monronu xüsusi narahat etmirdi. Belə ki, müharibədən sonra federalistlər partiyası praktiki olaraq öz fəaliyyətini dayandırmışdı. Nəticədə o, federalistlərin namizədi Rufus Kinqə böyük üstünlük (183: 34) qalib gələrək prezident olur. Ceyms Monronun səkkiz illik prezidentlik dövrü «xoş əhval-ruhiyyələr dövrü» («The era Good feelings») kimi xarakterizə edilir. Bu hər şeydən əvvəl onun prezidentliyi dövründə partiyalar arası ziddiyyətlərin olmaması ilə əlaqədardır. Prezidentin partiyalar fövqündə dayanması prinsipini əsas tutan Monro istər şəxsi, istərsə də fraksiyalar arası münasibətlərlə bağlı qarşıdurmalarda iştirak etməməsidir. Bu mövqeyi onun kabinetə olan münasibətində də özünü göstərmişdir. İspaniya ilə bağlanmış müqaviləni Monro hökumətinin böyük uğuru hesab etmək olar. 24 fevral 1819-cu ildə Monro tərəfindən imzalanan Transkontinental müqavilə haqlı olaraq Adams-Onis müqaviləsi adlanır. Xarici işlər naziri Adamsın gərgin fəaliyyəti sayəsində bağlanmış bu müqaviləyə əsasən bütün Florida ABŞ-a birləşdirilmişdi. 1820-ci ildə keçirilən prezident seçkiləri ötən seçkilərdən fərqli olaraq sakit keçmişdir. Respublikaçıların rəsmi namizədi kimi çıxış edən Monronun rəqibi müstəqil respublikaçı C.K.Adams olmuşdur. C.Monro böyük üstünlük (234: 1) ikinci müddətə prezident seçilmiştir. Bu dövr bir çox beynəlxalq-siyasi hadisərlərlə zəngin olmuşdur. Xatırladaq ki, İspanyanın Avropada gedən Napoleon müharibələrinə cəlb olunması

onun Latin Amerikasındaki müstəmləkələrini itirməsi ilə nəticələnir. Müharibələr sona çatdıqda Müqəddəs İttifaqda birləşmiş dövlətlər İspanyanın öz əski müstəmləkələrindəki aqalığını bərpa etməsinə kömək göstərirlər. Bu, ABŞ-in ciddi etirazı ilə qarşılanır. Bununla əlaqədar 2 dekabr 1823-cü ildə Ceyms Monro Konqresə məktub göndərir. Sonradan «Monro doktrinası» adını almış məktubda dünyanın Avropa və Amerika sistemlərinə bölünməsi prinsipi elan edilir, ABŞ-in Avropanın daxili işlərinə qarışmayacağına təminat verilir, eyni zamanda Avropadan Amerikanın daxili işlərinə qarışmamaq tələb olunurdu.[3]

Ceyms Monro 1824-cü il prezident seçkilərində iştirak etmir, ömrünün son illəri maddi çətinliklər içərisində keçir. 1830-cu il 23 sentyabrda həyat yoldaşı vəfat etdikdən sonra, Nyu-Yorka qayıdaraq kiçik qızı Mariya Hesterin yanında yaşayır. 4 iyul 1831-ci ildə, Birləşmiş Ştatların İstiqlaliyyət Bəyannaməsinin 55-ci ildönümü günü vəfat edir.

Con Kuinsi Adams

Con Kuinsi Adams (ing. John Quincy Adams; 11 iyul 1767, Kuinsi, Massaçusets, Britaniya Amerikası - 28 fevral 1848, Vaşington, Kolumbiya Federal Dairəsi, ABŞ) — Amerika Birleşmiş Ştatlarının 6-ci prezidenti (1825-1829) və 8-ci Dövlət katibi (1817-1825).

ABŞ-ın 2-ci prezidenti Con Adamsın böyük oğlu. 1809-1814-cü illərdə ABŞ-ın Rusiyada ilk rəsmi nümayəndəsi olmuşdur. ABŞ-ın ilk altı prezidenti dövlətin əsas qurucuları hesab olunur və ənənəvi olaraq «bəni atalar» adlandırılır. Onların sonuncusu Con Kuinsi Adamsdır.

1824-cü il prezident seçkilərində prezidentliyə namizədlərdən heç biri lazımi səsi toplaya bilmədiyi üçün ABŞ Konstitusiyasına uyğun olaraq, rəqibi Endrū Ceksondan daha az səs toplamasına baxmayaraq ABŞ Konqresi Con Kuinsi Adamsı prezident elan etdi. Bu, ABŞ tarixində yeganə belə haldır.

Con Kuinsi Adams 11 iyul 1767-ci ildə Massaçusets ştatının Breyntri (indi Kuinsi adlanır) şəhərində, ABŞ-ın ikinci prezidenti olmuş Con Adamsın ailəsində dünyaya gəlmışdır.^[1] Amerikanın köhnə siyasetçiləri ailəsinə mənsubluğu onun gələcək taleyinin müəyyənləşməsində həllədici rol oynamışdır. Hələ 17 yaşlı gənc ikən atasını bir çox Avropa ölkələrinə səfərlərində müşayiət etmiş, 1794-cü ildə Haaqada ölkəsinin səfiri olmuşdur. Bu səfərlər zamanı nəinki müxtəlif məktəb və universitetlərdə öz bilik səviyyəsini artırmış, həm də məşhur Avropa saraylarının siyasi yönümü ilə yaxından tanış olmuşdur. Zəngin həyat təcrübəsi, aldığı mükəmməl təhsil onu Amerikanın görkəmli dövlət xadimlərindən biri etmişdir. Londonda yaşadığı müddətdə, tütün ticarətçisinin qızı Luiza Ketrin Consonla tanış olur. Nəticədə onlar 1797-ci il 26 iyulda evlənirlər.

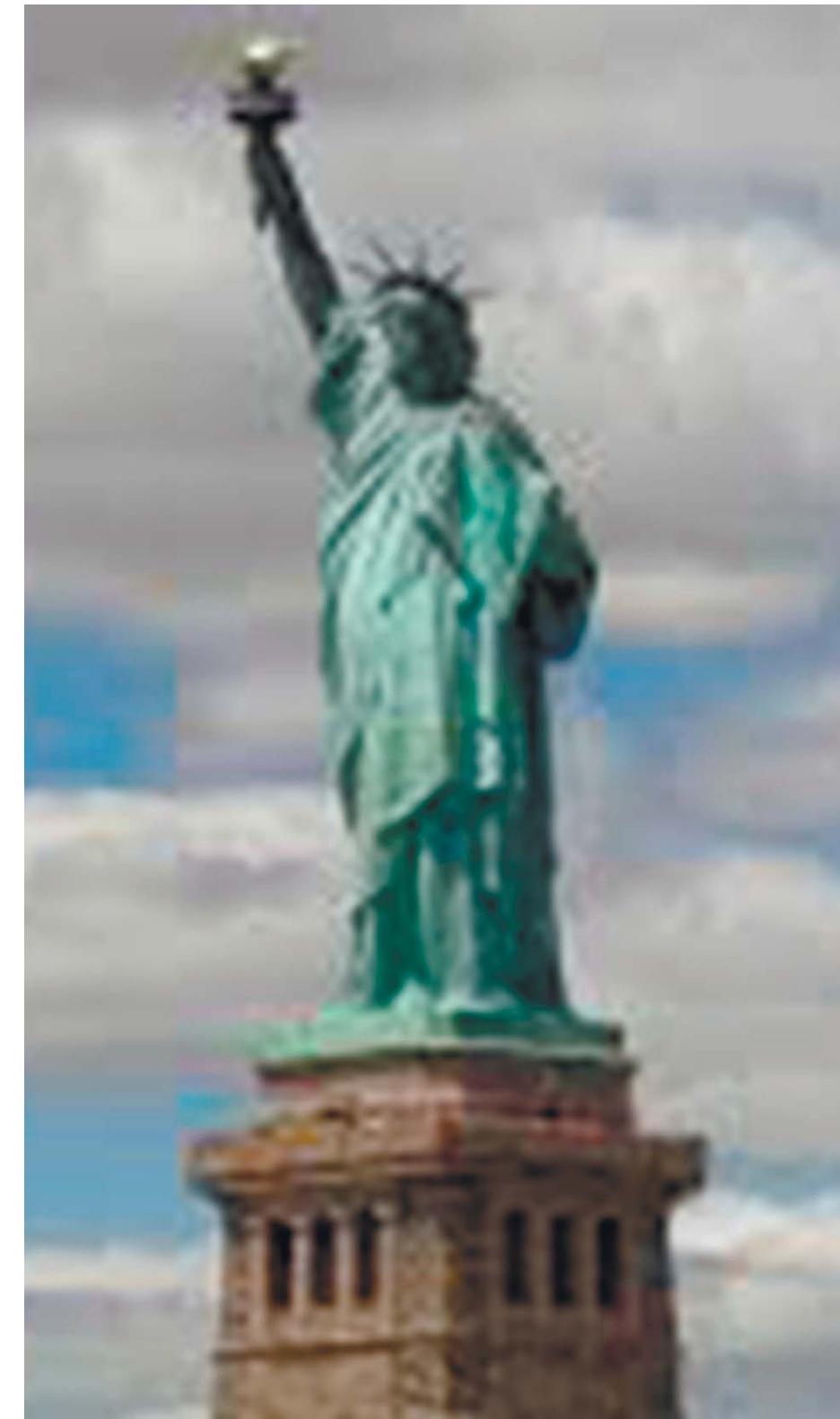
C.K.Adamsın prezident seçildiyi 1824-cü ilə qədərki müxtəlif hadisələrlə zəngin həyatında üç amil xüsusilə seçilir: 1814-cü ildə ingilis-amerikan mühəribəsinə son qoymuş Kent sülhü, 1819-cu ildə İspaniya ilə bağlanmış Transkontinental müqavilə, 1823-cü ildə elan edilən Monro Doktrinası. Xüsusilə sonuncu iki hadisə məhz C.K.Adamsın yaradıcı fəaliyyətinin bəhrəsi idi və onun prezident Ceyms Monro ilə six əməkdaşlığının nəticəsində həyata keçirilmişdi. 1820-ci il prezident seçkilərinə müstəqil respublikaçı kimi qatılan Adams Monroya məğlub olur. Lakin bu məglubiyyət onun növbəti seçkilərə qatılmasına mane olmur.

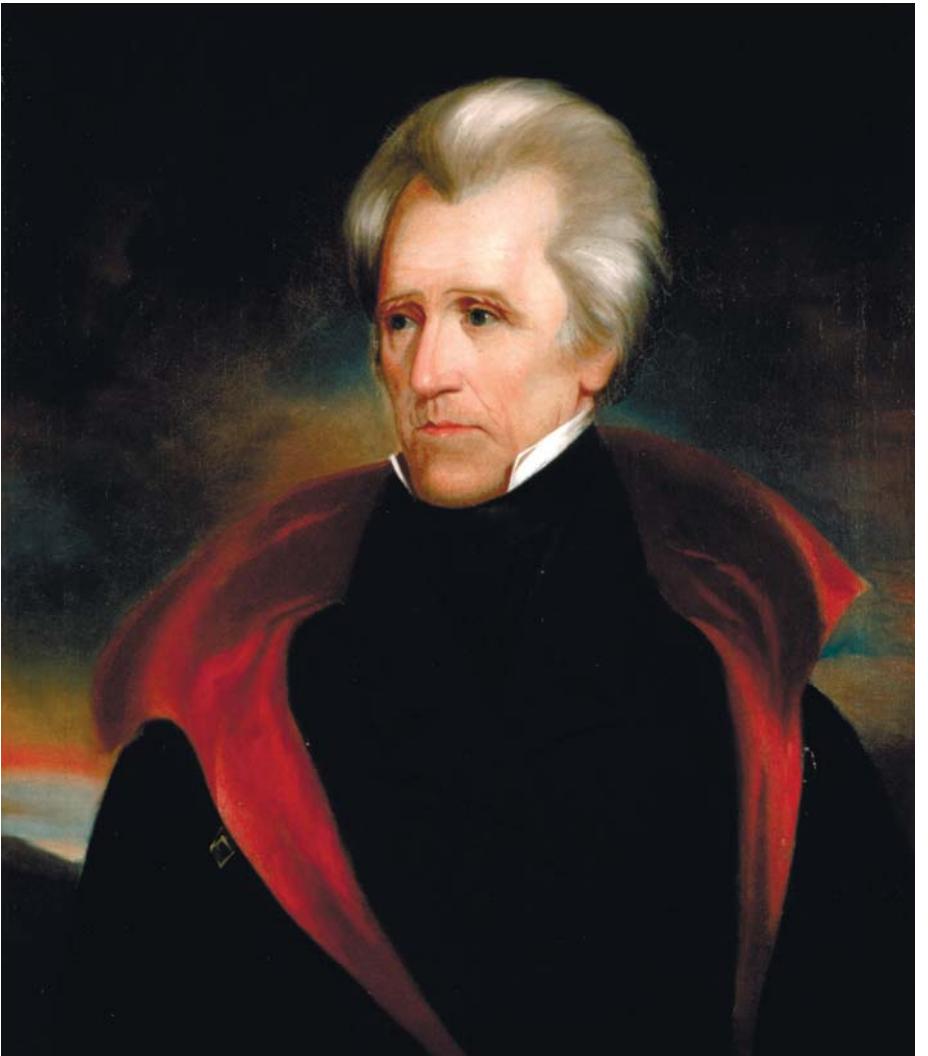
1824-cü il prezident seçkiləri olduqca gərgin keçmişdir. Bu vəzifəyə iddiyalılar arasında heç bir inzibatçılıq təcrübəsi olmasa da hərbi qələbələri sayəsində şöhrət zirvəsində olan Endrū Ceksondan başqa, kabinet və konqres üzvləri də vardi. Adamsla yanaşı Kalxaun, Krouford, Kley kimi dövlət xadimləri iddiaçılar arasında idilər. 1 dekabr 1824-cü ildə keçirilən seçkilərdə Endrū Cekson daha çox səs toplasa da, səslərin sayı prezident seçilmək üçün zəruri olan miqdara çatmadı və seçkilər

nümayəndələr palatasında keçirildi. 1825-ci il 9 fevralda nümayəndələr palatasında keçirilən seçkidə E.Cekson deyil, ilkin seçkilərdə ikinci yer tutmuş C.K.Adams prezident seçildi. Adams Henri Kleyi dövlət katibi təyin etdikdə Cekson və tərəfdarları Adamsı seçkilərdən önce H.Kleylə gizli ittifaq bağlamaqda ittiham etdilər. Bu məsələ hələ də düzgün şərhini tapmayıb.

Şəxsi keyfiyyətlərindəki bəzi naqışlıklar Adamsa siyasi komandasını yaratmağa mane olurdu. Bu özünü kabinetin təşkil edilməsində də göstərir. Ceksonu müdafiə naziri təyin etmək istəsə də, bu fikirdən daşınır. Başa düşür ki, Cekson bu vəzifəni özünə qarşı təhqir kimi qəbul edəcək. Krouforda maliyyə naziri vəzifəsini təklif etsə də rədd cavabı alır və bu vəzifəyə 1818-ci ildən Avropada yaşıyan, ABŞ-da heç bir siyasi dayağı olmayan, Londonda Amerika səfiri Riçard Raşı təyin edir. Beləliklə Adams siyasi rəqiblərini zərərsizləşdirə bilmir. Tezliklə Cekson, Krouford və Kolxaun tərəfdarları Konqresdə birləşirlər və Adamsın siyasi kursuna müxalif mövqedən çıxış edirlər. Prezidentliyinin üçüncü ilində Konqresə keçirilən seçkilərdə Adamsın rəqibləri hər iki palatada üstünlüyü nail olurlar. Deyilənlərlə yanaşı onun prezidentlik illərində digər problemlər də qarşıya çıxmışdır. Amerika ticarət gəmiçiliyinin Britaniyaya məxsus Karib adaları arasında hərəkətinə bərabər hüquqlar tələb edilməsi Londonun etirazına səbəb olur, hətta 1826-ci ildə bütün Vest-hind limanları ABŞ gəmilərinin üzünə bağlanır. 1827-ci ilin martından Adamsın İngiltərə gəmilərinin Amerika limanlarına daxil olmasını qadağan etməsindən başqa çarəsi qalmır. Vest-hind ticarət əlaqələrini yalnız 1830-cu ildə qaydaya salmaq mümkün olmuşdur. Konqresdə ona qarşı formalaşmış mütəşəkkil müxalifət Adamsın öz siyasi-iqtisadi platformasını reallaşdırmağa böyük əngəl yaradır. Artıq onun 1828-ci il seçkilərində məğlub olacağı qabaqcadan görünür. Bu seçkilərdə səslərin 56 %-ni toplayan E.Cekson prezident olur.

Yenidən seçiləməyən bütün prezidentlər aktiv siyasetdən uzaqlaşmışdır və atası Con Adams buna ən yaxşı nümunə idi. Lakin onun oğlu qəribə istisna təşkil edir. Qısa fasılədən sonra 1831-ci ilin dekabrında Plimutdan nümayəndələr palatasına üzv seçilərək ömrünün axırınadək burada fəaliyyət göstərir. Con Kuinsi Adams Amerika-Meksika müharibəsi haqqında aparılan müzakirələr zamanı 1848-ci il fevralın 28-də konqresdə iclas zamanı vəfat etmişdir.[2]

Endrü Cekson

Endrü Cekson (ing. Andrew Jackson; 15 mart 1767[1][2][3], Vokshou[d] – 8 iyun 1845[1][2][3], Ermitaj[d], Tennessi) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 7-ci prezidenti (1829-1837). Demokratlar partiyasından seçilmiş ilk ABŞ prezidenti. Endrü Cekson sadə amerikalılar arasından çıxmış ilk prezidentdir. O, yalnız bacarıq və qabiliyyəti, işgüzarlığı sayesində ölkənin ali vəzifəsinə sahib olmuşdur. Nə onun keçirdiyi ağır uşaqlıq dövrü, nə aldığı səthi təhsil gələcəkdə parlaq karyera edəcəyindən xəbər vermirdi.

15 mart 1767-ci ildə Cənubi Karolina ştatının Uokshou yaşayış məntəqəsində, irland immiqranti ailəsində anadan olan Cekson məşəqqətlərlə dolu həyat yolunu keçib.[4] O, hələ dünyaya gəlməmiş atası vəfat edir. Ailənin maddi çətinliklərinə baxmayaraq anası Elizabet Xaçinson onu yerli məktəblərdən birində oxudur. Lakin tezliklə başlayan İstiqlaliyyət mühabibəsi onu təhsilini yarımcıq qoyaraq həmyaşıdları ilə birgə hərbi təlimlər keçməyə məcbur edir. 1780-ci ildə hərbi əməliyyatlar Uokshouya da gəlib çatır. Burada baş vermiş ağır döyüslərdə Ceksonlar ailəsinin böyük oğlu Uilyam həlak olur. Ağır dərdə dözməyən Elizabet tezliklə vəfat edir. 1782-ci ildə məktəbi bitirən Endrü pedaqoji kadrlar çatışmadığı üçün həmin məktəbdə müəllim kimi fəaliyyət göstərir. Lakin o, on yeddi yaşında doğma Uokshounu tərk edir. Müştəqil həyata qədəm qoyan Endrü hüquqsunas olmağa qərar verir. Hüquqsunaslıq Şimali Amerikada artıq hörmətli peşə hesab edilir, istər ictimai nüfuz, istərsə də yaxşı təminatlı həyatın qarantina çevrilirdi. Cənubi Karolinanın Solsberi şəhərciyində Makkeyin hüquq kontorunda praktika keçən Endrü vəkillik fəaliyyətinə başlayır, iki il sonra ştatın Ali Məhkəməsinə üzv seçilir.[5] Təcrübəli vəkillərin çoxluq təşkil etdiyi Solsberidə uğur qazanmaq onun üçün çətin idi. Ona görə Qərbə köçməyi qərara alır və 1788-ci ildə Neşvill qəsəbəsində məskunlaşır. Qısa müddət ərzində böyük hörmətlə yanaşı var dövlət də toplaya bilir. 24 yaşılı Cekson Neşvill sakini, tanınmış ailədən olan Raşel Rabardsla ailə qurur.

XVIII əsrin 90-cı illərində Cənub-Qərb bölgəsi sürətlə inkişaf edirdi. Artıq burada yaşayan əhalinin sayı 76.000 nəfərə çatırdı. Bu baxımdan ərazinin müştəqil ştata çevrilməsi gündəmə gəlir (federal qanunvericiliyə əsasən əhalisinin sayı 60 mini keçdikdə əraziyə ştat statusu verilə bilər). 1796-ci ildə çağırılan konventdə əraziyə ştat statusu verildi və Tennessee adlandırıldı. Cekson bu prosesdə fəallıq göstərmiş və haqlı olaraq İttifaqa daxil edilmiş Tennessee Nümayəndələr Palatasına üzv seçilmiştir. Növbəti il o, Ştatı senatda təmsil edir. Lakin Cekson yalnız altı ay senatorluq edir. 1798-ci ilin yazında biznes ortağı Devid Allison həbs edildikdə istefə verərək Neşvillə qayıdır. Az bir zamanda işlərini qaydaya salır. İşgüzar sahibkar, varlı quldar Cekson ştatın Ali Məhkəməsinə üzv seçilir. E.Ceksonun karyerasında növbəti mərhələ Tennessee legislaturasında milis general-mayoru seçilməsidir. Lakin, o, hərbi xidmətlə yanaşı siyasi fəaliyyət də göstərir, belə ki, 35 yaşılı general Şimali Amerikada Avropa müstəmləkə torpaqları və hindular yaşayan ərazilər hesabına ABŞ ərazisinin genişləndirilməsi arzusunda olduğunu bildirir. Onun bu istəyi sülhsevər prezident Jeffersondan dəstək almır.

1812-ci ildə prezident Medison İngiltərəyə müharibə elan etdi. Müharıbəyə qatılan İngiltərə hökuməti hindu qəbilələrini ələ alaraq onların ABŞ-a qarşı qiyama qalxmasına nail olur. 1813-cü ilin əvvəllərindən iki alay formalasdırıran Cekson Cənub-qərbədə hindu qiyamlarını yatırmağa göndərilir. Hindularla amansız döyüslərdə bir-birinin ardınca qələbə qazanan Cekson bəzi qəbilələri tamamilə məhv edir, qiyam amansızlıqla yatırılır. Hindulara məxsus 23 milyon akr torpaq sahəsi ABŞ-a birləşdirilir. Bundan razı qalan Konqres Cekson'a ordu generalı rütbəsi verir. Endrū Cekson prezidentliyindən əvvəl quldarlığın və hinduların öz yaşayış məskənlərindən köçürülməsinin qatı tərəfdarı kimi tanınmış və hakimiyəti dövründə də bu istiqamətdə siyaset yürütmüşdür. Qorxmaz, cəsur bir döyüşçü olması və sərt xarakterinə görə ona "Qoca Hikori" (Old Hickory) ləqəbi verilmişdi. Əldə etdiyi uğurlar Cekson'a şöhrət gətirən də bəzi dairələrdə buna barmaqarası baxır, primitiv silahlarla döyüşən hindular üzərindəki qələbələri böyük rəşadət hesab etmirdilər. Lakin ingilis nizami orduları üzərində, xüsusilə Yeni Orlean yaxınlığında qələbəsi onun bacarıqlı hərbçi olduğunu təsdiq edərək generalı milli qəhrəmana çevirdi.

1818-ci ildə Florida ABŞ-a birləşdirildikdən sonra prezident Monroe, onu yeni ştatın qubernatoru təyin edir. Lakin general tezliklə istefa verir, üç il sonra isə ordudan gedir. Yaxınlarına yazdığı məktublarında qalan həyatını dinc fermerlik fəaliyyətinə həsr etmək arzusunda olduğunu bildirir. Lakin yaxın dostları, xüsusilə Tennessee ştatının varlı şəxsləri J. Levis, C.O. verton və C. İton onun növbəti prezident seçkilərinə namizədliliyini verməsini istəyirlər. 1824-cü il prezident seçkilərində prezidentliyə namizədlərdən heç biri üstünlük qazana bilməmiş və ABŞ Konstitusiyasına uyğun olaraq prezidenti Konqres müəyyənləşdirmişdi (ABŞ tarixində yeganə belə hadnır). Lakin, Endrū Ceksondan daha az səs toplamasına baxmayaraq, Con Kuinsi Adams prezident elan edilmişdi. H. Kleyin səslərini Adamsa verməsi sonuncunun prezident seçilmesi ilə nəticələnir. Məglubiyyətdən məyus olan Cekson Adamsı və onun dövlət katibi təyin etdiyi H. Kleyi gizli sövdələşmədə günahlandırır. Qeyd edək ki, gərgin keçən seçimlər siyasi qüvvələrin yenidən qütbləşməsinə səbəb olmuşdur. Adams-Kley qruplaşması milli respublikaçılar, 1832-ci ildən viqlər adlandırılaraq partiyalarının yaranması ilə nəticələnir. Cekson tərəfdarları, xüsusilə C. Kalxaun və M. Van Burenin təşəbbüsü ilə demokrat respublikaçılar və ya sadəcə demokrat adlandırılaraq partiyalarının təsis edirlər.

1828-ci il seçimlərinə ciddi hazırlanmış demokratlar yeni təbliğat taktikalarından istifadə edirlər. Artıq namizəd programını seçimlərlə birbaşa temas yaratmaqla, mitinqlərdə açıqlayırlar, mətbuatdan geniş istifadə olunur.

Bu tədbirlər bəhrəsini verir və Cekson Adamsa böyük üstünlükələ qalib gələrək prezident seçilir. İnaqurasiya nitqində demokratik islahatların zəruriliyindən danışan yeni prezident bu işə ilk olaraq dövlət məmurlarının dəyişdirilməsi ilə başlayır. Cekson hələ 12 il əvvəl prezident Monroe yazdığı məktubunda partiya mənsubluğuna görə dövlət vəzifələrinin paylanmasıının əleyhinə çıxır: «Hər bir halda partiya marağı və partiya mənsubluğunu kənaraya qoyulmalıdır... Böyük və güclü millət rəhbəri özünü partiya mənsubluğunu ilə buxovlamamalıdır». Buna baxmayaraq sonrakı fəaliyyətdə əvvəl dediklərinə riayət etmir, tərəfdarlarını vacib vəzifələrə təyin edir. Bunu o, Adamsın dövründə kadrların korrupsiya və rüşvətxorluğa qurşanması ilə izah edirdi. Hadisələrin sonrakı inkişafı onun haqlı olduğunu göstərdi. Təkcə hərbi dəniz nazirliyində aparılan yoxlamalar ildə bir milyon dollar yeyinti olduğunu üzə çıxardı.

Ceksonun siyasi rəqibləri islahatların keçirilməsinə müqavimət göstərir, təyin etdiyi kadrların Konqresdə təsdiq olunmasına maneçilik törədirilər. Tədricən prezidentin fəaliyyəti demokrat partiyasının daxilində nərazılıqla qarşılanmağa başladı. Xüsusilə federal hakimiyyətin hüquqlarını ştatların suverenliyindən üstün tutması partyanın vitseprezident Kalxaunun başçılıq etdiyi cənub qanadının ciddi etirazına səbəb oldu. Konstitusiyani özünəməxsus şəkildə şərh edən Kalxaun, ştatların İttifaqdan ayrılması hüququnu özündə saxladığını iddia edirdi. Prezident isə onun bu təfsiri ilə qətiyyən razılaşmadı. Fikir ayrılığı, müharibəylə sonuclanacaq quldarlıq problemi gündəmə gəlməmiş, partiya daxili ikitirəliyin yaranmasına səbəb oldu. Partiyadaxili ixtilaflar Ceksonun nüfuzuna ziyan vurmur. Onun yeni formalasın kiçik burjuaziyanın mənafeyini güdən maliyyə sisteminde apardığı islahatlar, Konqres qanunlarına veto qoymaqla Milli Bankın monopoliyasının qarşısını alması cəmiyyətdə ona islahatçı-prezident imici qazandırmışdı.

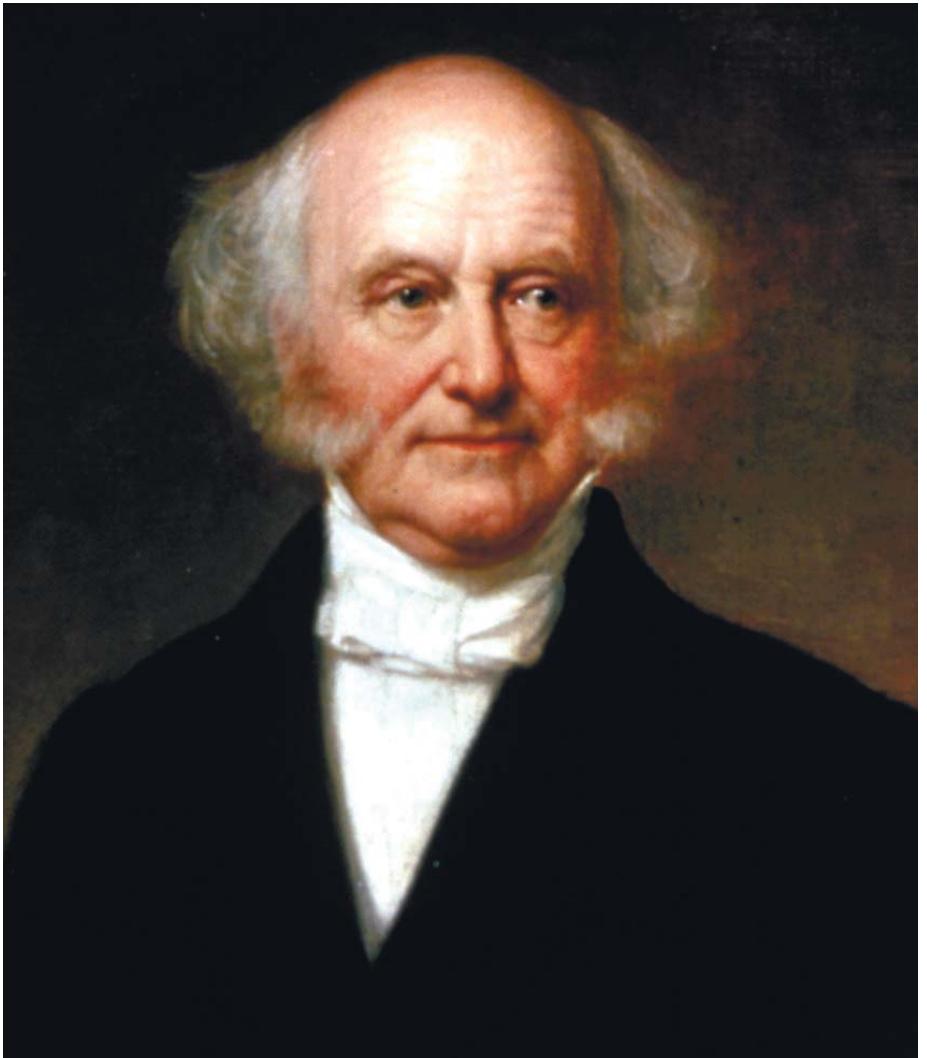
1832-ci il seçimlərində Ceksonun əsas rəqibi Henri Kley olur. Gərgin keçən seçimlərdə Cekson böyük üstünlükələ ikinci müddətə prezident seçildi. Seçkilərdə üçüncü siyasi qüvvə kimi çıxış edən Antimason partiyası ciddi uğur qazanmadı və bu ümumiyyətlə ABŞ-da bərqərar olmuş iki partiyalı sistemə əsaslı dəyişiklik gətirmədi. Onların nümayəndəsi Floyd seçimciler kollegiyasında Cekson və Kleyin topladıqları 219 və 49 səsə qarşı yalnız 11 səs ala bilmişdi. Cekson ikinci prezidentlik müddətində də götürdüyü kursun fundamental xarakter daşılığına inanır və başladığı demokratik islahatları özünəməxsus inadkarlıqla davam etdirirdi. Cekson prezidentlik müddətinin başa çatmasından çox əvvəl daha seçilən niyyətində olmadığını bildirir və siyasi varis qayğısına qalır. Məhz onun istəyilə

demokratların 1835-ci ilin mayında keçirilən Konventində M. Van Buren prezidentliyə namizəd göstərilir. Elə onun böyük köməyi nəticəsində də Martin Van Buren ABŞ-in növbəti prezidenti seçilir.

Tennessee qayıdan eks-prezident Ermitaj malikanesində yaşayır. Buradakı mənzərə heç də ürəkaçan deyildi. Səkkiz illik prezidentliyi müdətində oğulluğu Endrū-kiçiyə tapşırığı böyük təsərrüfat iflas həddinə çatmışdı. Buna səbəb bir tərəfdən 1834-cü ildə Ermitajda baş vermiş yanğın idisə, digər tərəfdən oğulluğunun işə soyuq yanaşması, spirtli içkilərlə aludə olmasydı. Təsərrüfata rəhbərliyi ələ alan eks-prezidentə tədricən vəziyyəti sabitləşdirmək nəsib olur. Təsərrüfatla ciddi məşğul olması, ona ölkədə gedən siyasi prosesləri izləməyə mane olmamışdır. Xüsusilə 1844-cü il seçimlərində, siyasi əlaqələrindən, partiya daxilində hələ də mövcud olan böyük nüfuzundan istifadə edərək Ceyms Noks Polkun prezident seçilməsinə yardımçı olmuşdur. 1845-ci ilin əvvəllərində Ceksonun səhhəti pisləşir. Qısa müddətdə hərəkət qabiliyyətini itirən qoca general xüsusi quraşdırılmış kreslədan istifadə edir. Bu ərəfədə onun əhval-ruhiyyəsini yüksəldən yalnız Texasın ilhaq olunması idi. Var-dövlətinin böyük hissəsinin Endrū-kiçiyə və nəvələrinə, şəxsi silah-sursatlarının yaxın dostlarına verilməsini vəsiyyət edir. E.Cekson 8 iyun 1845-ci ildə 78 yaşında vəfat etmişdir. İki gün sonra düzənlənən dəfn mərasimində onu son mənzilə yola salmağa üç mindən çox adam toplanmışdır.

Endrū Cekson hazırkı 20 ABŞ dollarının üzərində təsvir olunmuşdur. Əvvəllər 5, 10, 50 və 10 000 dollarlıq banknotların, həmçinin Amerika Konfederativ Ştatlarının 1000 dollarlıq əskinaslarının üzərində də onun təsviri yer almışdır.

Martin Van Buren

Martin Van Buren (ing. Martin Van Buren; 5 dekabr 1782, Kinderhuk, Nyu-York, ABŞ – 24 iyul 1862, Kinderhuk, Nyu-York, ABŞ) – Amerika Birleşmiş Ştatlarının 8-ci prezidenti (1837-1841), 8-ci vitse-prezidenti (1833-1837) və 10-cu Dövlət katibi (1829-1831). Tomas Jeffersonla yanaşı hər üç vəzifəni tutmuş yeganə şəxsdir.

Amerikanın Britaniyadan müstəqillik qazanmasından sonra doğulmuş ilk ABŞ prezidentidir.

Martin Van Buren 5 dekabr 1782-ci ildə Nyu-York yaxınlığında Kinderhuk şəhərində anadan olmuşdur. Sonralar yazdığı memuarlarında əedadlarının Amerikaya 1633-cü ildə Hollandiyadan gəldiklərini bildirirdi. Nüfuzlu fermer və meyxana sahibi olan atası Avraam Van Buren işgüzarlığı sayəsində böyük sərvət toplaya bilmüşdi. Martin ailənin 5 uşağından üçüncüüsü idi. İbtidai təhsilini latin dili tədris olunan məktəbdə almış, 14 yaşında ikən vəkil olmaq məqsədilə dəftərxanada işləməyə başlamışdır. O, dövrün tanınmış vəkillərindən biri olan Frensis Silvesterin yanında praktika keçdikdən sonra müstəqil fəaliyyətə başlamışdır. 1803-cü ildə məhkəmədə işləməyə başlayarkən Martin Van Buren artıq yerli siyasetdə Ceksonun tərəfdarı kimi tanınırdı.

Martin 1807-ci ildə anasının uzaq qohumu Hanna Hoeslə ailə həyatı qurmuşdur.

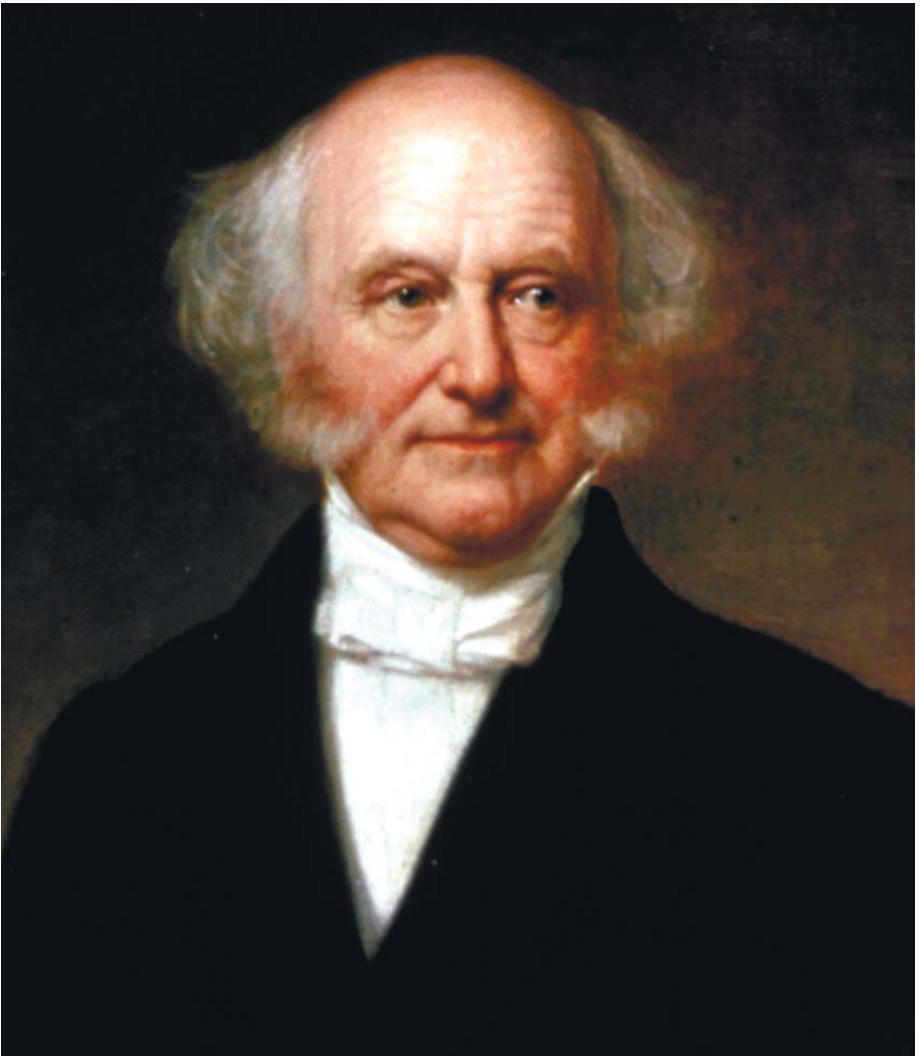
30 yaşında Nyu-York senatına seçilən Martin Van Buren doğma ştatın siyasi həyatında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Q, 1821-ci ildə Nyu-York Konstitusiya konventində ştatın siyasi sisteminin demokratikləşdirilməsi uğrunda fəal mübarizə aparır. Elə həmin il ştatı Vaşintonda təmsil edəcək iki senatordan biri seçilir. Prezident Adamsın yeritdiyi siyasi kursa müxalif olması onu Ceksonla yaxınlaşmağa sövq edir. 1828-ci ildə yenidən senator seçilsə də mandatdan imtina edərək Nyu-York qubernatoru seçilərində namizədliyini irəli sürür. Bu siyasi gedişdə onun məqsədi, paralel olaraq keçirilən prezident seçilərində Ceksonun namizədliyini təbliğ etmək idi. O, qubernator seçilsə də, 1829-cu ilin martında Ceksonun qurduğu kabinetdə xarici işlər naziri vəzifəsini tutur. Prezidentin yaxın silahdaşı kimi 1831-ci ildə istefaya gedərək ona kabineti yenidən qurmaq imkanı yaradır. Van Buren İngiltərədə səfir təyin edilsə də, senatda olan müxalif qüvvələr buna razılıq vermir. Lakin çox keçmir ki, Ceksonun Van Buren haqqında daha ciddi fikirdə olduğu aşkar olur. Prezident onu özünün siyasi varisi görmək istəyirdi. 1836-ci ildə Ceksonun arzusuna uyğun olaraq Van Buren və Kentukki ştatından Riçard Consonun uyğun olaraq prezident və vitse-prezidentliyə namizədlikləri irəli sürürlər. Cekson və Van Burenin siyasi rəqibləri artıq viqlər partiyasında birləşsələr də seçilərə vahid namizədlə gedə bilmədilər. Belə ki, 1836-ci il seçilərində Ohayo ştatından olan U.H.Harrisonla birgə Tennessee H.L.Uayt, Massaçusetsdən D.Uebster, Cənubi Karolinadan U.P.Manqam da seçkiyə qoşuldular. Səslərin bölünməsi Van Burenin qələbəsini təmin etmiş oldu.

Bəziləri Van Burenin gələcək fəaliyyətini sadəcə Ceksonun üçüncü prezidentlik müddəti olacağını deyirdilər. Lakin verilən proqnozların əksinə olaraq, Van Buren bir çox məsələlərin həllinə özünəməxsus tərzdə yanaşırıdı. Mühəribələrin artıq tarixə çevrilməsi onu İngiltərə ilə müləyim davranmağa sövq edirdi. 1837-ci ildə baş vermiş iqtisadi böhran onun nüfuzunaböyük zərbə vurmuşdur. Qırxinci illərə qədər davam etmiş iqtisadi böhran, onun növbəti seçkilərdə uğur qazanmamasının başlıca səbəbi olmuşdur. Buna baxmayaraq Van Buren prezidentliyi dövründə qarşıya çıxan bir çox problemləri müvəffəqiyyətlə həll edir. 1837-ci ilin qışında Niaqara çayında, 1838-ci ilin qışında isə şimal-şərq sərhəd zolağında İngiltərəyə, hər ikisi mühəribə ilə nəticələnə biləcək qarşıdurma yaranır. Hər iki halda general Uinfild Skottun rəhbərliyi altında qoşunları Kanada ilə sərhəd bölgəsinə göndərən prezident ona münaqişədən yayınmaq və dostluq münasibətləri yaratmağı tapşırır. Bununla o, nəinki labüb mühəribənin qarşısını alır, eyni zamanda Birləşmiş Ştatlarla Kanada arasında mübahisəli sərhəd problemini birləşfəlik həll edir. Təəssüf ki, Van Buren bu uğurlardan səmərəli yararlana bilmir. 1840-ci il seçkilərində demokratların güclü köməyinə baxmayaraq viqlər partiyasının nümayəndəsi Uilyam Harrisona məğlub olur. Ümumi səsvermədə 46,8 % səs toplasa da, seçimçilər kollegiyasındaki səsvermədə pis nəticə göstərir (60-234).

Belə ağır məglubiyyətə uğraması onu heç də ruhdan salmır. Nyu-Yorkdakı fermasında yaşayan Van Buren yenidən siyasetə qayıtmış haqqında düşünür. Bu məqsədlə 1842-ci ildə Birləşmiş Ştatlara səfərə çıxır. Lakin Texasın ilhaq edilməsinin əleyhdarı olması onun 1844-cü il prezident seçkilərində qələbə çalacağını şübhə altına salır və demokratlar ehtiyat varianta əl ataraq C.Polkun namizədliyini irəli sürürlər. Van Buren yenidən öz malikanəsinə çəkilir. C.Polkun siyasi xəttinin cəmiyyətdə birmənalı qarşılanmaması, quldarlığın ləğvi ilə əlaqədar partiya daxilində ikitirəliyin yaranmasına biganə qala bilməyən qoca siyasetçi 1848-ci il prezident seçkilərində namizədliyini irəli sürür. O, seçkilərdə yalnız üçüncü yeri tutsa da, nəticədən razı idi. Məhz onun sayəsində quldarlıq problemi ilk dəfə olaraq seçkiönü mübarizənin əsas amilinə çevrilirdi. Bu, eyni zamanda Şimal və Cənub arasında münaqişələrin başlanmasına rəvac vermişdir. Quldarlığın barışmaz əleyhdarı olan Van Buren ümumilikdə 10 % səs toplasa da Cənub ştatlarında bir səs belə ala bilmir. Bu, Van Burenin milli siyasetdə sonuncu böyük çıxışı idi. 1853-55-ci illərdə Avropaya səyahətə çıxır və eyni zamanda tamamlaya bilmədiyi bioqrafiyasını yazmaqla məşğul olur. Burada o, siyasi partiyalara və müasir partiyalı dövlətə olan inamını bir daha təsdiq edir.

Ömrünün son illərini Kinderhukdakı Lindenvald malikanəsində keçirir. O, 24 iyul 1862-ci ildə, vətəndaş mühəribəsinin qızığın vaxtında vəfat edir.

Ulyam Henri Harrison

Ulyam Henri Harrison (ing. William Henry Harrison; 9 fevral 1773, Çarlz Siti, Virciniya, Britaniya Amerikası – 4 aprel 1841, Vaşinqton, Kolumbiya Federal Dairəsi, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 9-cu prezidenti (4 mart-4 aprel 1841).

Ən qısa müddətdə hakimiyyətdə olmuş ABŞ prezidenti (32 gün 12 saat 30 dəq.). 1841-ci il martın 4-də inauqurasiya çıxışı zamanı güclü yağış və küləyə baxmayaraq, ABŞ prezidentlərinin inauqurasiya çıxışları tarixində ən uzunmüddətli nitq söyləmiş (2 saat), nəticədə xəstələnərək pnevmaniya və plevrit diaqnozu ilə bir aylıq uğursuz müalicədən sonra vəfat etmişdir.

Ulyam Harrison hakimiyyət başında vəfat edən ilk ABŞ prezidentidir.

Məşhur Tekumse müharibəsinin gedişindəki Tippekano döyüşündə qazandığı uğurlar və 1812-ci il müharibəsindəki xidmətlərinə görə ABŞ-da yaxşı tanınırdı. 1836-ci il prezent seçkilərində Viqlər partiyasının namizədi olmuş, lakin Martin Van Burenə məğlub olmuşdur.

23-cü ABŞ prezidenti Bencamin Harrisonun babasıdır. Baba və nəvənin müxtəlif dövrlərdə ABŞ prezidenti olması ABŞ prezidentliyi tarixində yeganə haldır.

XVII əsrin əvvəllərindən Amerikada məskunlaşmış ingilis əsilli Harrisonlar ailəsindən çoxlu dövlət xadimləri, varlı quldarlar, böyük torpaq sahibləri çıxmışdır. Gələcək prezidentin atası Bencamin Harrison İstiqlaliyyət Bəyannaməsinə imza atan şəxslərdən, sonalar 1781-84-cü illərdə isə Virciniya gubernatoru olmuşdu. Britaniya vətəndaşı kimi doğulmuş sonuncu prezident Ulyam Henri Harrison 1783-cü il 9 fevralda Virciniyanın Çarlz-Siti şəhərində dünyaya gəlib. Elmə xüsusi marağının seçilməyən balaca Ulyam ibtidai təhsilini yerli Hempton Sidni kollecinde alır. Kolleci bitirən ərəfədə atasını itirən Ulyam ailənin digər üzvlərinin təkidi ilə tibbi təhsil almaq üçün Filadelfiyaya göndərilir. 17 yaşlı Harrison Kvaker-Sitidə tibb kollecinə daxil olur. Lakin növbəti il kollecdən çıxaraq hərbçi olmağa qərar verir. 1791-ci ildə orduya daxil olan gənc Harrison Virciniya gubernatoru R.H. Linin himayədarlığı ilə ABŞ ordusunun praporşiki olur. 22 yaşında ikən daşınmaz əmlak ticarətçisi və hakim Con Simmsin qızı Anna Tohil Simmzlə ailə qurur. Gələcək karyerasında əhəmiyyətli rol oynamış uğurlu nikahdan onun doqquz övladı olmuşdur. Qeyd edək ki, oğlu Con Skott hələlik prezident oğlu və atası şərəfinə nail olmuş yeganə amerikalıdır. Belə ki, Con Skottun oğlu Bencamin Harrison 1888-ci ildə ABŞ prezidenti seçilmişdir.

23 illik hərbi karyerası ərzində əsasən hindularla çoxsaylı döyüşlərdə iştirak edərək general-major rütbəsi alır. 1811-ci ildə Tippekanu-Krik yaxınlığında hindularla aparılan amansız döyüşlərdəki qələbəsi ona «Qoca Tippekenu» ləqəbini qazandırır.[2] Hərbi nazirlə arasındaki ixtilaflar 1814-cü ildə onun istefasıyla sona çalar.

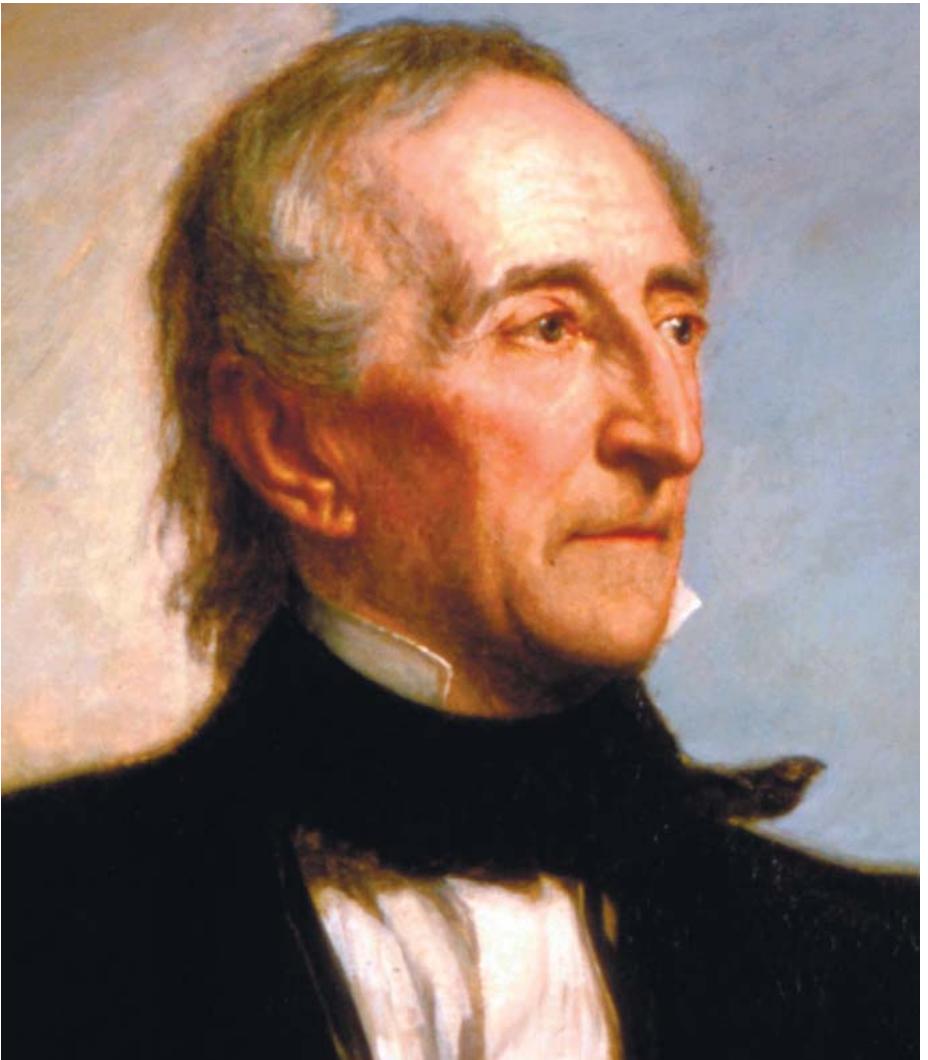
İstefadan sonra siyasetlə məşğul olur. Əvvəl Ohayo ştatının Nümayəndələr Palatasında, sonra ştatın Vaşinqtonda, senatda nümayəndəsi kimi fəaliyyət göstərir. Adams administrasiyasında dövlət katibi olan H.Kley 1828-ci ildə onu Kolumbiyaya səfir göndərir. Harrisonun səfirliliyi uzun çəkmir, yeni seçilən prezident Cekson onu geri çağırır və Harrison Ohayodakı Bend fermasına qaydır.

Böyük külfətini dolandırmaq məqsədilə 1834-cü ildə yerli məhkəmədə katib işləməyə başlayır. 1836-ci il prezident seçkilərində Kley onun xalq arasında milli qəhrəman nüfuzunu nəzərə alaraq, viqlerin namizədi olmasına köməklik göstərir. Harrison seçkilərdə viqlerin üç namizədindən biri olur. Köhnə siyaset ustası, şöhrətpərəst Kleyin üç namizədlə seçkilərə getməkdə məqsədi, 12 il əvvəl olduğu kimi, demokratların nümayəndəsi Van Burenə zəruri minimum səs toplamaqdə mane olmaq, seçkiləri Nümayəndələr Palatasına keçirmək idi. Lakin Van Burenin inamlı qələbəsi Kleyin məqsədini puç etdi. 1840-ci il seçkilərində Van Burenin iqtisadi böhran səbəbindən nüfuzunu itirməsi viqlərə qələbə imkanı yaratdı. Partiyanın namizədi olmaq istəyən Kley partiyadaxili müxalifətin ona mane olması səbəbiylə bu dəfə də istəyinə çatmir və partiyanın Harrisberqdə keçirilən konventində keçmiş seçkilərdə təcrübə toplamış Harrison namizəd göstərilir. Bu dəfə tale üzünə gülür və o, böyük üstünlükə prezident seçilir. Lakin seçkilər Harrisonun qələbəsindən daha çox M.Van Burenin acınacaqlı məglubiyəti ilə yadda qalmışdır. İqtisadi böhranın qarşısını ala bilməməsi ona inamı azaltmış, hətta doğma ştatı Nyu-Yorkda belə seçkiləri uduzmuşdu.

U.H.Harrison ABŞ prezidentlik tarixinə bir neçə rekord yazılmışdır. Onların heç də hamisi müsbət işaretli olmamışdır. Əvvəla o, prezident seçilmiş ən yaşlı (67 yaş) şəxs idi (Onun bu rekordunu 1980-ci ildə prezident seçilən 70 yaşlı Ronald Reyqan təzələdi). İkincisi, onun prezidentliyi çox qısa, vur-tut bir ay sürmüdü. İlk dəfə olaraq prezident, səlahiyyətlərini icra edərkən vəfat edir.

4 mart 1841-ci ildə qeyri-adi, saatyarımlıq inauqurasiya nitqi söyləyir. Soyuq və rütubətli mart havası səhhətinə mənfi təsir göstərir və o, sətəlcəm olur. Bir ay sonra 4 aprel 1841-ci ildə elə bu xəstəlikdən də vəfat edir.

Con Tayler

Con Tayler (ing. John Tyler; 29 mart 1790, Çarlız siti, Virciniya, ABŞ - 18 yanvar 1862, Riçmond, Virciniya, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 10-cu prezidenti (1841-1845) və 10-cu vitse-prezidenti (4 mart-4 aprel 1841). Con Tayler seçim yolu ilə deyil, vitse-prezident kimi, özündən əvvəlki prezident Uilyam Henri Harrisonun vəfat etməsindən sonra hakimiyyətə gəlmiş ilk ABŞ prezidentidir.

Viqlar partiyasının nümayəndəsi olmasına baxmayaraq, hakimiyyəti dövründə demokratların mövqeyini dəstəkləmiş və hakimiyyətinin sonuna dək Konqreslə gərgin münasibətlərdə olmuşdur.

Tayler 1841-1845-ci illərdə prezident olmuşdur. 1861-ci ildə ABŞ-da cənub ştatlarının şimaldan ayrılmasına çağırışla bağlı Vətəndaş müharibəsi başlamışdır. Cənublular Taylerin də iştirak etdiyi (o, həmin vaxt Nümayəndələr Palatası Konfederasiyasının üzvü olmuşdur) konfederasiya yaratmışlar. Nəticədə cənubluların digər liderləri ilə yanaşı ona şimallilar tərəfindən dövləti cinayətdə ittiham elan edilmişdir. Tayler 1862-ci ildə (müharibə üç il sonra başa çatmışdır) vəfat etmişdir.

İngilis əsilli əcdadları 200 əvvəl Virciniyada məskunlaşmış Con Tayler 1790-ci il martın 29-da Uilyamsburgda anadan olub. Atası Con Tayler varlı plantator və quldar olmaqla yanaşı ölkənin siyasi xadimləri, xüsusilə T. Ceffersonla dostluq əlaqələrinə malik idi. O, 1809-11-ci illərdə Virciniyanın qubernatoru, sonra isə ştatın federal məhkəməsinin hakimi olmuşdu. Con Tayler ilk olaraq nüfuzlu «Uilyam Ənd Meri» kollecində oxuyur. Kolleci bitirdikdən sonra o dövrün aristokratik ənənələrinə uyğun olaraq vəkillik sənətinə yiyələnir. O, hüquqşunaslığı bu elmin görkəmli nümayəndələrinin rəhbərliyi altında öyrənir: əvvəl atası, sonra isə C. Vaşinqton administrasiyasında ədliyyə naziri olmuş məşhur Edmund Rendolf onun müəllimi olur. Özəl vəkillər kontoru açaraq qısa müddətdə varlanır. 23 yaşlı Con Virciniya müstəmləkəcisinin qızı Letisiya Kristianla evlənir. Onun vəfatından iki il sonra, 1842-ci ildə, özündən 30 yaş kiçik Culiya Qardinerlə ailə qurur. Taylerin iki nikahdan on beş övladı olmuşdur. Tayler ABŞ tarixində ən çox uşaqlı prezident olmuşdur. Onun birinci arvadından 8, ikinci arvadından isə 7 uşağı olmuşdur. 15-ci uşağı prezidentin 70-dən artıq yaşı olan vaxt doğulmuşdur. 2-ci evliliyi prezidentlik dövrünə təsadüf edir (26 iyun 1844). O, hakimiyyətdə olduğu müddətdə evlənmiş ilk ABŞ prezidentidir. Taylerin kiçik qızı Perl (1860-1948) böyük qızı Meridən (1815-1848) 45 il sonra dünyaya gəlmış və ondan 100 il sonra vəfat etmişdir.

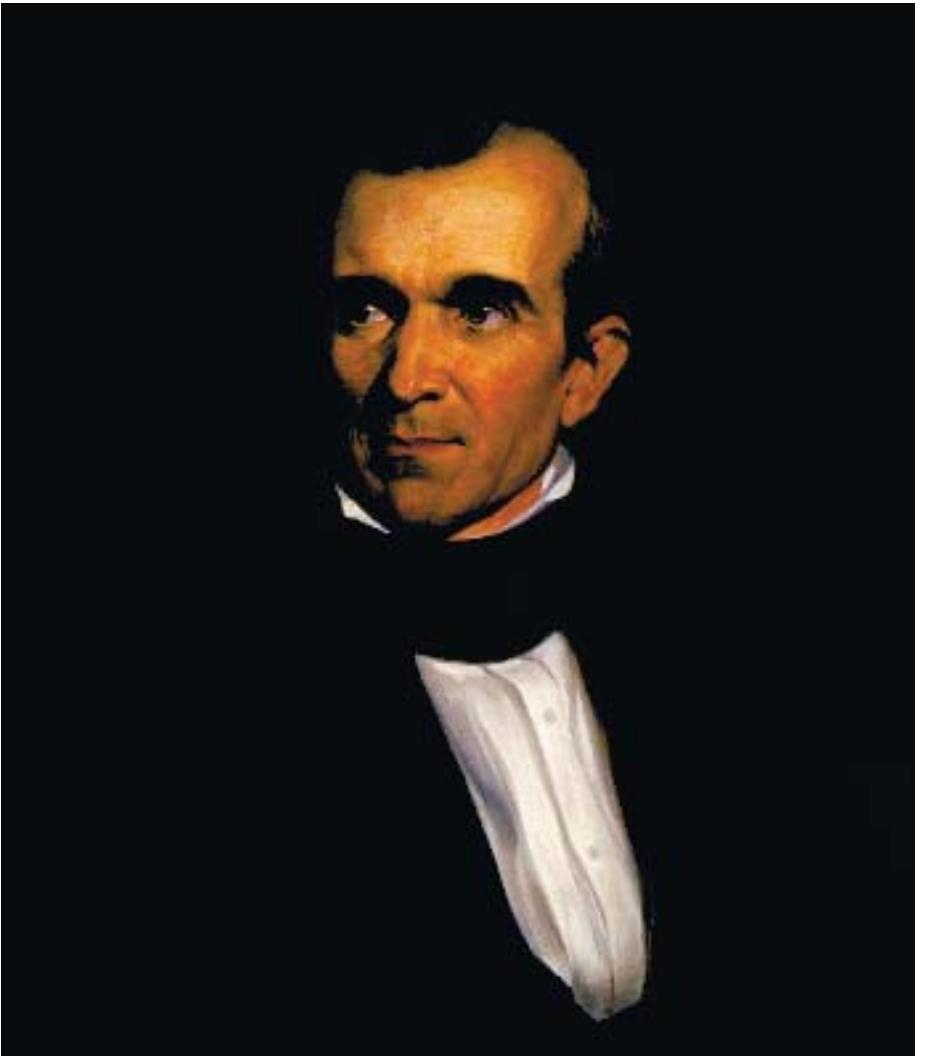
Gənc yaşılarından siyasi fəaliyyət göstərməsi 21 yaşında Virciniya parlamentinə seçilməsi ilə sonuclanır. 1816-21-ci illərdə Konqresin Nümayəndələr Palatasının, 1827-36-ci illərdə isə senatın üzvü olur. 1825-27-ci illərdə Virciniya qubernatoru vəzifəsini tutmuşdur. Taylerin zəngin siyasi təcrübə toplamasına baxmayaraq konkret

partiya mənsubluğu olmamışdır. 1836-ci il prezident seçkilərində bəzi ştatlarda H.Uaytla, digərlərində isə U.Harrisonla yanaşı vitse-prezidentliyə namizəd kimi çıxış edir. O, əsl cənublu kimi quldarlığın məhdudlaşdırılmasının, ittifaqın silah gücünə qorunub saxlanılmasının əleyhinə çıxır. Bununla o, Ceksonun rəqibinə çevrilir və nəticədə viqlər partiyasına yaxınlaşır. Partiyanın 1839-cu ildə keçirilən Konventində H.Kleyin namizədliyini müdafiə etsə də, Harrisonun namizədliyi göstərilir. Viqlərin Cənubda qələbəsinə kömək göstərəcəyini nəzərə alıb, Tayleri vitse-prezidentliyə namizəd göstərirler. 4 mart 1841-ci ildə vəzifəsinin icrasına başlaşa da, hökumətin formalasdırılmasına təsir göstərə bilməyəcəyini anlayaraq Uilyamsburqdakı malikanəsinə çökilir. Aprelin 5-də səhər tezdən prezidentin vəfati xəbərini alaraq Vaşinqtona tələsir və növbəti gün ABŞ-ın 10-cu prezidenti kimi and içir.

Bəzi problemlərin həllində onun, hələ Harrisonun qurduğu kabinet üzvləri ilə ciddi fi kir ayrılığı əmələ gəlir. Xüsusilə, prezidentin ABŞ Xəzinə Bankının yaradılması haqda qanun layihəsinə veto qoyması 1841-ci il 11 sentyabrda dövlət katibi Uebsterdən başqa bütün nazirlərin istefaya getməsi ilə nəticələnir. Eyni zamanda Tayler yeni üzv olduğu viqlər partiyasından xaric edilir. Tayler iki gün ərzində Şimal və Cənubdan dəvət etdiyi tanınmış siyasetçi-viqlərin köməyilə yeni kabinetin qurulmasına yardım edir. Dövlət katibi Uebster istefa verdikdə isə o, Con Kalhaunu bu vəzifəyə təyin edir. Bu öz növbəsində prezidentin Cənub ştatlarından olan demokratlarla yaxınlaşmasına səbəb olur. Tayler növbəti seçkilərdə Demokrat partiyasının namizədi olacağına ümidi bəsləyir. Lakin özünə sadıq və etibarlı komanda yarada bilməməsi onun bu ümidi lərini də heçə çıxarırmışdır.

Prezidentlik müddəti bitdikdən sonra Virciniyadakı malikanəsinə qayıdır. Demokratlarla sıx əlaqə saxlasa da aktiv siyasi fəaliyyət göstərmir. Son illər Uilyamsburqdakı kollecdə kansler kimi çalışır. Yalnız hər an başlaya biləcək vətəndaş müharibəsi təhlükəsi, onu dinc kənd həyatından ayırrı. Virciniya parlamentinin təşəbbüsü ilə müharibənin qarşısını almaq məqsədilə Vaşinqtonda aparılan danışqlarda iştirak edir. Müharibənin labüdüyüünü başa düşərək doğma ştata İttifaqdan ayrılmış ştatların Nümayəndələr palatasına üzv seçilsə də, orada fəaliyyət göstərmək ona nəsib olmur. Con Tayler 1862-ci il 18 yanvarda 72 yaşında vəfat edir. Özü də ölü vaxt o, rəsmi olaraq ABŞ-ın vətəndaşı olmamışdır (bu da ABŞ prezidentləri üçün unikal hadisədir)

- o, Konfederasiyanın vətəndaşı olmuşdur. Onun adı ABŞ tarixində ən uğursuz prezidentlər sırasındadır. Xarici müşahidəçilər bunu hətta ABŞ Prezidentlik İnstytutunun böhranı kimi dəyərləndirirdilər. Sadəcə Taylerin şəxsi keyfiyyətlərinin naqışlıyi ucbatından, bəzi tanınmış siyasi xadimlərlə dil tapa bilməməsi, onun yeritdiyi siyasi kursun Konqressdə dəstəklənməməsi ilə nəticələnmişdir. Prezidentlik İnstitu belə siyasi çəkişmələrdən daha da təkmilləşmişdir.

Ceyms Noks Polk

Ceyms Noks Polk (ing. James Knox Polk; 2 noyabr 1795, Paynvil, Şimali Karolina, ABŞ — 15 iyun 1849, Neşvil, Tennessi, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 11-ci prezidenti (1845-1849). Tarixçilər tərəfindən ABŞ tarixindəki ən yaxşı 10 prezidentdən biri hesab olunur.

Polkun hakimiyyəti dövründə ABŞ Luiziananın satın alınmasından sonrakı ən böyük ərazi artımına nail olmuşdur. 1846-1848-ci illər ABŞ-Meksika müharibəsi nəticəsində Nyu-Meksiko, Kaliforniya, Nevada və Yutanın işğalı, Britaniyadan Oregonun şimal hissəsinin əldə edilməsi və Texasın özünə birləşdirilməsi yolu ilə ABŞ öz ərazilərini 1,3 milyon km² artırmış və nəticədə Sakit okeana çıxış əldə etmişdi.

ABŞ-ın 11-ci prezidenti Ceyms Noks Polk 2 noyabr 1795-ci ildə Şimali Karolina ştatının Meklenburq dairəsində anadan olmuşdur[1]. He was the first of 10 children born into a family of farmers.[2]. On bir yaşında ikən ailəsiylə birlikdə Tennessee köçürlər. Səhhətində olan problemlər onun ibtidai təhsil almasını gecikdirmişdir. Lakin bu, onun mükəmməl təhsil almasına mane olmur. 21 yaşında Şimali Karolina Universitetinə daxil olaraq, 1818-ci ildə oranı müvəffəqiyyətlə bitirir. Tennessee qayıdaraq Neşvillə vəkillər kontorunda işləyir. 1824-cü ildə varlı biznesmen, böyük torpaq sahibi mayor Coel Çayldresin qızı Sara ilə ailə həyatı qurmuş, lakin övladları olmamışdır. Saranın atası vəfat etdikdən sonra, onun bütün varidatı, Tennessee və Alabamada malikanələr, çoxsaylı qullar Polklara çatmışdır.

E.Ceksonun və demokrat partiyasının inanılmış tərəfdarı olan Polk parlaq natiqlik bacarığı ilə hətta rəqiblərinin də hörmətini qazanmışdı. 1823-25-ci illərdə Tennessee parlamentinin üzvü olur. Onun çoxlu tanışları olsa da, onların çox az hissəsi ilə dostluq əlaqələri qurmuşdu. Endrū Cekson onun ən yaxın dostlarından biri idi. Məhz onun yaxından köməyi və himayədarlığı sayəsində Polk böyük siyasetə gəlmışdı. Ştatın tanınmış şəxsləri ilə isti münasibətdə olması onun yerli milisin polkovniki və qanunverici orqanın üzvü seçilməsinə kömək etmişdi[3][4]. 23 yaşında ikən Konqresə seçilir və 1825-39-cu illərdə burada fəaliyyət göstərir. Son dörd ildə Nümayəndələr Palatasının spikeri seçilmiş və burada demokratlar fraksiyasına rəhbərliyi ələ almışdı.

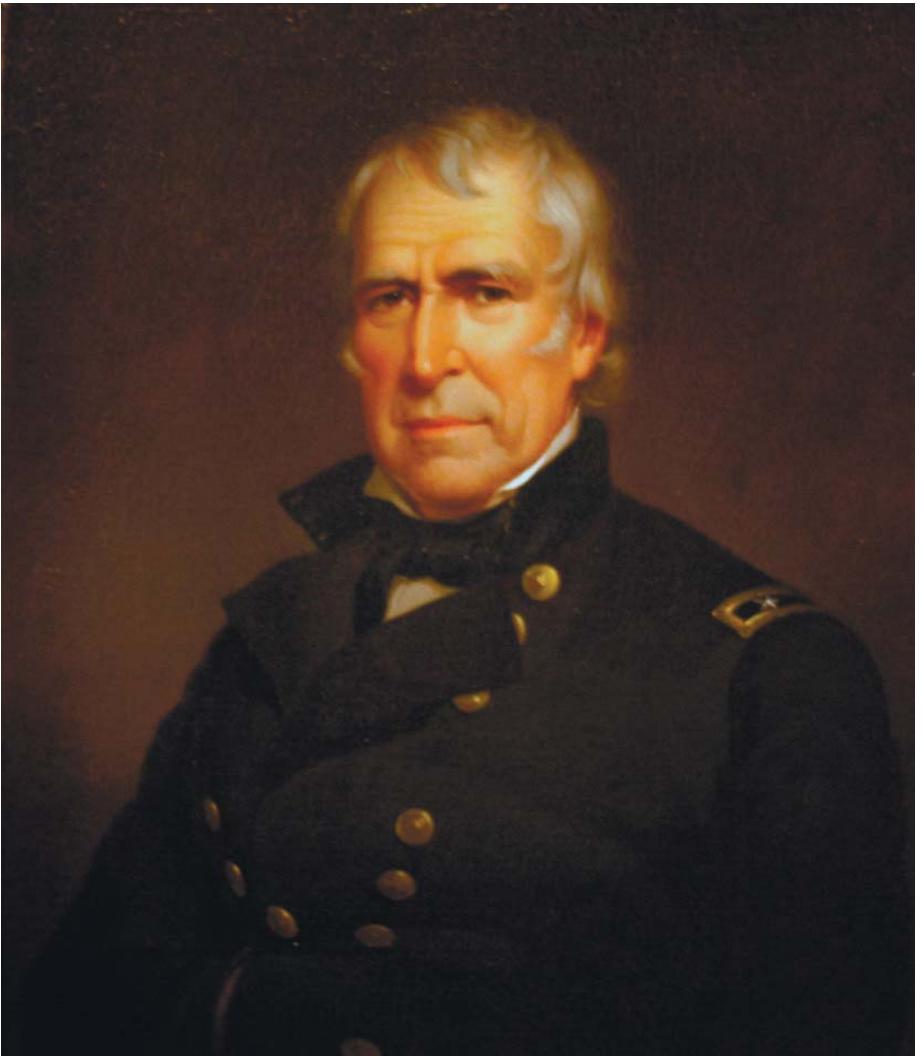
1839-41-ci illərdə Tennessee gubernatoru kimi siyasi təcrübə toplayan Polk məglub olduğu iki ardıcıl seçkidən (1841, 1843) sonra Vaşinqtona qayıdır. 1844-cü ildə demokratların Baltimorda keçirilən partiya konventində onu prezidentliyə namizəd göstərilər. Bunun başlıca səbəbi partiyanın görkəmli xadimləri Martin Van Buren, L.Kass və C.Bükenenin arasındaki qarşıdurma olur. Onlar qarşıdurmanı kəskinləşdirməkdən çəkinərək Polkun şəxsində ortaq məxrəcə gəlirlər. Siyasi xadim olmaqla yanaşı, quldar olan Polk Cənubda böyük nüfuzlu malik idi. Cənublular onun prezident olacağı təqdirdə vergiləri azaldacağına,

bankların özbaşinalığına qarşı çıxacağına ümid bəsləyirdilər. Viqlər demokratların seçiminə istehza ilə yanaşır, «Ceyms Polk kimdir axı?» kimi istehzalı şürlə çıxış edirdilər. Lakin Polk özünü seçkiönü mübarizənin bacarıqlı strateqi kimi göstərdi və müxtəlif regional maraqlardan öz xeyri üçün istifadə etdi. Belə ki, Texasın ilhaq edilməsi planı demokratlar arasında ikitirəliyin yaranmasına səbəb olmuşdu. Polk Şimalda seçiciləri Texasın ABŞ-a birləşdirilməsinin onların da marağı çörçivəsində olduğunu inandırmaq istəyirdi. O, senator Robert Uolkerlə birlikdə Cənubda qullar və quldarlar arasında başlaya biləcək hər hansı konfliktin Şimala da yayılacağını bildirirdi. Bunun qarşısını isə yalnız ABŞ ərazilərini genişləndirməklə almaq olardı. Polk quldarlığın əleyhinə olmasa da, onun ABŞ-a daxil edilmiş yeni ştatlara yayılması tərəfdarı deyildi. Mühafizəkar viqlərdən fərqli olaraq Polk ictimai rəyin ərazilərin genişləndirilməsi tərəfi ndə olduğunu yaxşı başa düşür və bundan səmərəli istifadə edirdi. Uğurlu seçkiönü kampaniya təşkil edə bilməsi, nəticədə onun viqlərin namizədi H.Kleydən daha çox səs toplaması ilə nəticələndi. Seçimçilər kollegiyasında Kleyə böyük fərqlə qalib gəlsə də (170:105), əhalinin seçkilərdə iştirak səviyyəsinin yüksək olmasına (79,9 %) baxmayaraq, yalnız 49,6 % səs topladı. 1824-cü ildən sonra ilk dəfə prezident 50 %-dən aşağı səs toplamaqla seçilirdi.

Nazirlərin təyin edilməsində Polk yüksək siyasi və inzibati bacarıq göstərmişdir. Dövlət katibi vəzifəsini tutan Ceyms Bükenenlə yanaşı Uilyam L.Mersi (hərbi), Robert Uolker (maliyyə), Corc Bankroft (hərbi-dəniz donanması) kimi yüksək səviyyəli mütəxəssislər kabinetə daxil edildilər. Onlar prezidentin demokratik prinsiplərini müdafiə etsələr də, icraedici hakimiyyətin siyasi kursuna əhəmiyyətli təsir göstərə bilmədilər. Çünkü əsas kursu Polk özü müəyyənləşdirir və həyata keçirirdi. Bu isə onun prezidentliyi üçün bəzi problemlərin yaranması ilə nəticələndi. Prezidentin gömrük xidmətini təkmilləşdirmək üçün vəsait ayrılmاسını nəzərdə tutan qanun layihəsinə veto qoyması qərb demokratlarının partiyadan uzaqlaşmasına səbəb olur. Onlar Polku cənub ştatlarının mənafeyinə xidmət etməkdə günahlandırırlıdalar.

Prezident kimi fəaliyyətində əsasən ölkə ərazisinin genişləndirilməsi kursunu götürən Polk 1845-ci ilin dekabrında Texasın 28-ci ştat kimi ABŞ-a birləşdirilməsinə nail olur. Bunun ardınca o, həmin vaxt Meksikaya məxsus olan Nyu-Meksiko və Kaliforniyani da İttifaqa daxil edir. Beləliklə Polkun prezidentliyi dövründə Birləşmiş Ştatların ərazisi 2/3-si qədər artırılır.

Səhhətində əmələ gələn problemlər üzündən Polk demokratların 1848-ci il prezident seçkilərinə namizədi olmaqdən imtina edir. Digər tərəfdən partiyadaxili müzakirələrdə onun artıq ikinci müddətə prezidentlik üçün yaramadığı fikri səslənirdi. Belə ki, partyanın Şimal qənədi onun cənubluların mövqeyində dayanmasından narazı idi. Presidentlik müddəti başa çatdıqdan sonra Tennessee qayıdaraq Neşvilldə yaşayır. Bir neçə ay sonra, 15 iyul 1849-cu ildə 53 yaşında vəfat edir.

Zakari Teylor

Zakari Teylor (ing. Zachary Taylor; 24 noyabr 1784, Barbursvil, Virciniya, ABŞ — 9 iyul 1850, Vaşinqton, Kolumbiya Federal Dairəsi, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 12-ci prezidenti (1849-1850), peşəkar hərbçi. Onu bəzən apolitik (siyasetdən kənar) prezident də adlandırırlar. Doğrudan da C.Vaşinqton və E.Cekson kimi Zakari Teylor da hərbdə qazandığı uğurlardan siyasi karyera qurmaq üçün istifadə etmişdir. Onun şəxsində ilk dəfə olaraq peşəkar əsgər Ağ Evin sahibi olmuşdur.

1846-1848-ci illər ABŞ-Meksika müharibəsində ABŞ ordusuna komandanlıq etmiş və Meksika ordusu üzərində bir neçə əhəmiyyətli qələbə qazanmışdır. 1912-ci ildə Vudro Vilsonun prezident seçilməsinədək cənub ştatlarından seçilən son prezident olmuşdur.

Zakari Teylor 1850-ci ildə qastroenteritdən vəfat etmişdir. 1991-ci ildə onun qalıqlarının kimyəvi təhlili zamanı arsenlə zəhərləndiyi barədə iddialar öz təsdiqini tapmamışdır.

Zakari Teylor 24 noyabr 1784-cü ildə Virciniya Ştatının Orinc dairəsində anadan olmuşdur. Amerikada yaşamış ilk Teylor 1620-ci ildə məşhur «Meyfl auer» gəmisində Yeni Dünyaya gəlmış piliqrimlərdən idi. Gələcək prezidentin atası Riçard Teylor Virciniya və Kentukkidə böyük torpaq sahələrinə, çoxlu sayda qula sahib olmuş, İstiqlaliyyət müharibəsində zabit kimi iştirak etmişdi. Erkən uşaqlıq çağlarından ailəsi ilə Kentukkiyə köçən Zakari Luisvillə böyüyür. Ailənin geniş maddi imkanlarına baxmayaraq, səthi təhsil alır. 20 yaşı olarkən Kentukki polisinə qəbul edilir və 1808-ci ildə ona leytenant rütbəsi verilir. Bu vaxtdan etibarən onun bütün həyat və fəaliyyəti ordu ilə bağlı olmuşdur. 1810-cu ildə Merilendli Marqaret Mekel Smitlə ailə qurmuş, bu nikahdan onların altı övladı dünyaya gəlmişdir.

Z.Teylorun tərcüməyi-halını Birləşmiş Ştatların XIX əsrin birinci yarısında apardığı müharibələr tarixi kimi dəyərləndirmək olar. O, 1812-ci ildə İngiltərəyə qarşı aparılan müharibədə iştirak edir və mayor rütbəsi alır. Müharibənin sonuna yaxın ordudan tərxis olunmuş və rütbəsinin endirilməsinə baxmayaraq, növbəti il yenidən orduya qayıdaraq əvvəlki hərbi rütbəsini bərpa etmişdir. 1830-cu ildə Konqres «Hinduların köçürülməsi haqqında qanun» qəbul etdi və hinduların əksəriyyəti on il ərzində bəzi yerlərdə torpaq alqı-satqısı haqqında müqavilə yolu ilə, digər yerlərdə zorla boş qərb torpaqlarına köçürüldü. Bu isə hindu qəbilələrinin haqlı narazılığına səbəb oldu və hindularla ABŞ ordusu arasında elan olunmamış qanlı müharibələr başlandı. 1832-ci ildə İllinoys və Viskonsin ərazisində «Qara tərlənlər» adlandırılaraq müharibədə iştirak edən Teylor böyük rəşadət göstərir və ona polkovnik rütbəsi verilir. İki il sonra Hindu-seminollarla aparılan müharibədə isə briqada generalı olur. Döyüslərdə göstərdiyi qəhrəmanlıq və cəsurluğu ona «Qoca dəlisov» ləqəbi qazandırır.

Zakari Teylorun iştirakçısı olduğu sonuncu müharibə 1846-48-ci illərdə Meksika ilə aparılan müharibədir. Müharibə ərefəsində, xüsusilə Palo-Alto və Monterey yaxınlığındakı döyüslərdə özünü bacarıqlı

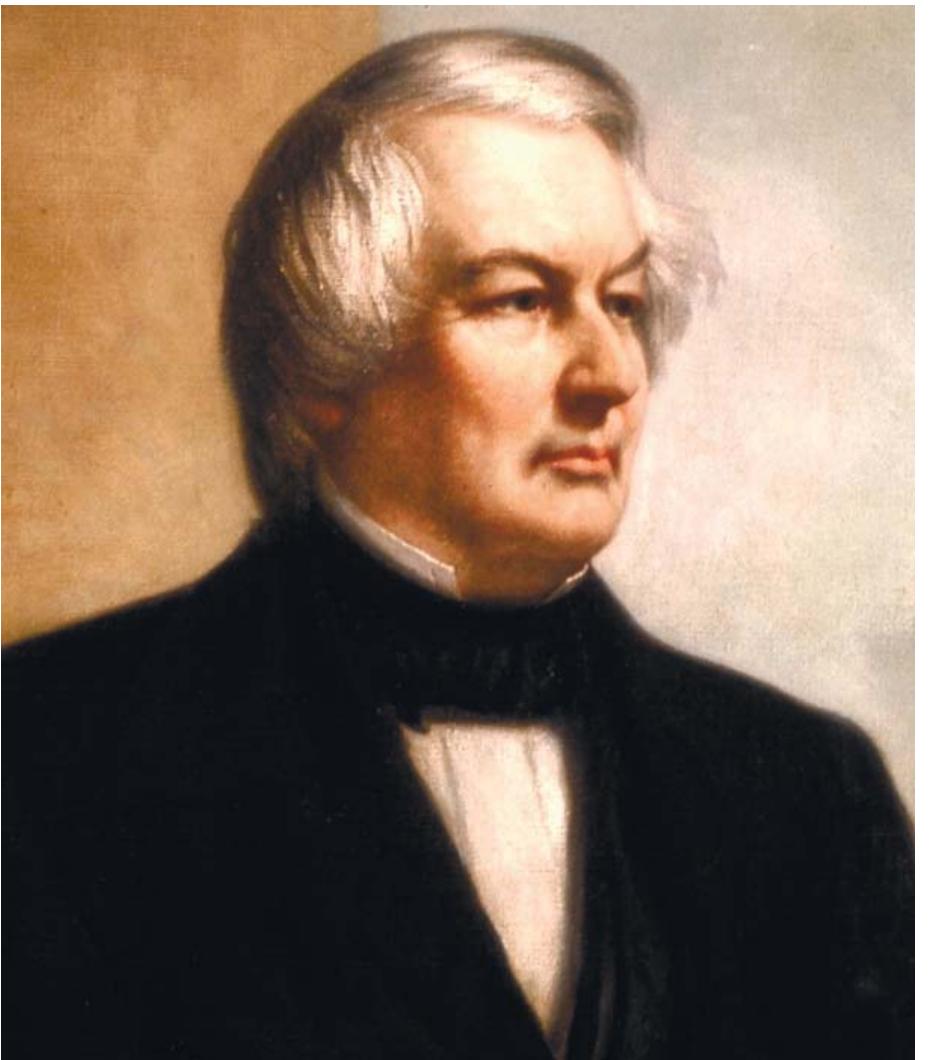
sərkərdə kimi göstərmiş və ona general-major rütbəsi verilmişdir. Buena-Vista yaxınlığında rəqibin sayca üstün ordusu üzərində çaldığı qələbə isə onu milli qəhrəməna çevirmişdir.

1848-ci il prezident seçkilərində Z.Teylor viqlər partiyasının namizədi olur. Viqlər heç vaxt siyasi fəaliyyət göstərməmiş generalın xalq arasındakı nüfuzuna güvənirdilər. Demokrat partiyası isə daxili çəkişmələrdən olduqca zəif görünürdü. Quldarlığa olan münasibət partiyada ikitirəliyin yaranmasına səbəb olur. Buna görə də partiyanın şimal qanadı ayrırlaraq seçkilərdə Azad torpaq partiyası kimi çıxış edir. Onlar quldarlığın yeni yaradılmış ştatlarda yayılmasının qəti əleyhdarı Martin Van Buren prezidentliyə, C.K.Adamsın oğlu Çarlz Frensis Adamsı isə vitse-prezidentliyə namizəd göstərirlər. Kohnə Demokratlar Miçiqanlı senator Lyuis Kassı namizəd göstərsələr də, onun programı tərəfdarlarından ciddi dəstək almır. Belə ki, L.Kass quldarlığın qəbul edilib-edilməməsinin ştatların daxili işi kimi onların özlərinə həvalə edilməsini istəyirdi. Teylorun cənubdan olub Luizianada yaşaması, Miçiqanda pambıq plantasiyaları və 100-ə yaxın qula sahib olması seçkilərdə qalib gəlməsinə mane olmur. İlk dəfə olaraq bütün ştatlarda eyni gündə keçirilən seçkilərdə, seçki hüququna malik əhalinin 72 %-i iştirak edir. Zakari Teylor ümumi səsvermədə 47,4 %, seçimcilərin isə 163 səsini alaraq prezident olur. Nyu-Yorklu liberal viq Millord Fillmor isə vitse-prezident seçilir.

ABŞ prezidentləri sırasında, ölkənin siyasi kursuna onun qədər az təsir göstərmiş ikinci prezident olmamışdır. Gözlənilirdi ki, o bütün qanunvericilik təşəbbüslerini Konqresə etibar edərək, yalnız qanunların icrasına nəzarətlə məşğul olacaq. Teylorun səlahiyyətlərinin icra etməsinə əvvəlcə siyasi cəhətdən daha təcrübəli vitse-prezident Fillmor köməklik göstərsə də, sonradan bu funksiyani Massaçusetsli senator Uilyam Syüard yerinə yetirir. Onun məsləhəti ilə prezident kadr islahatları aparmaqla viqlərin mövqeyini möhkəmləndirməyə cəhd göstərmiş, lakin əsaslı nəticələrə nail olmamışdı. Diplomatiya sahəsində heç bir təcrübəyə malik olmayan Con Kleytonun xarici işlər naziri təyin olunması uğursuz kadr siyasetinin göstəricisi idi. Nazirin qeyri-diplomatik davranışını Fransa ilə münasibətlərə sərinlik getirmişdi.

Buna baxmayaraq 1850-ci ildə İngiltərə ilə imzalanmış «Kleyton-Bulever» sazişini Teylor hökumətinin uğuru kimi dəyərləndirmək olar. Bu sazişə əsasən hər iki dövlət Mərkəzi Amerika torpaqlarını ilhaq etməmək haqda öhdəlik götürürdülər. Zakari Teylorun prezidentliyi 1

il 3 ay davam edir. O, 1850-ci il iyulun 9-da Ağ Evdə gözlənilmədən vəfat edir. İstiqlaliyyət gününə həsr edilmiş təntənəli mərasimdə iştirak edən Teylor qızmar günəş altında çoxlu vaxt keçirərək yorğun haldə evə qayıtmışdı. Çoxlu meyvə yeyərək, buz kimi soyuq süd içmiş, bunun nəticəsində də onda qıç olma və bağırıqlarda soyuqlama baş vermişdi. Teylorun qəfi 1 vəfati müxtəlif şayiələrin yayılmasına səbəb oldu. Şayiələrdə prezidentin zəhərlənib öldürülməsi versiyası üstünlük təşkil edirdi. Nəhayət 1891-ci ildə aparılan eksqumasiya və məhkəmə-tibb ekspertizası Teylorun ölümündə sui-qəsd olmadığını birmənalı olaraq təsdiq etdi.

Millard Fillmor

Millard Fillmor (ing. Millard Fillmore; 7 yanvar 1800, Sammerhil, Nyu-York, ABŞ – 8 mart 1874, Buffalo, Nyu-York, ABŞ) — Amerika Birleşmiş Ştatlarının 13-cü prezidenti (1850-1853) və 12-ci vitse-prezidenti (1849-1850).

Zakari Teylor vəfat edən günün səhəri, 1850-ci il iyunun 10-da vitse-prezident Millard Fillmor prezident səlahiyyətlərinin icrasına başladı. Sələfindən fərqli olaraq uzunmüddətli siyasi təcrübəyə malik Fillmor ənənəvi yolla çətin ki, prezident seçilərdi. Viqlər partiyasının liderləri ilə six əməkdaşlıq edərək daxili və xarici siyasetdə bəzi uğurlar qazanmasına baxmayaraq onun ikinci müddətə prezident seçilməsi üçün heç bir şansı olmamışdır. Fillmor 1856-ci il prezident seçilərində iştirak etsə də uğur qazana bilməmişdir.

Millard Fillmor 7 yanvar 1800-cü ildə kasib fermer ailəsində dünyaya gəlib. Gələcək prezidentin ağır uşaqlıq dövrü atasına məxsus ferma da keçib[1]. Təsərrüfat işlərində ailəyə kömək etməsi səbəbindən ildə iki-üç ay təhsil ala bilib. Çətin fermerlik həyatının bəhrəsizliyini gorən ailə başçısı övladlarına heç olmasa yaxşı sənət öyrətməyi qərara alır. Bu məqsədlə 14 yaşlı Millard dərzi emalatxanasında şagird olur. Lakin az müddətdən sonra yenidən doğma fermaya qayıdaraq ağac emalı sexində fəhləlik edir. Yaxınlıqda açılan kitabxana onda bütün həyatı boyu saxladığı mütaliə həvəsi oyadır. Çoxlu mütaliə etməsi 19 yaşında ikən ona məktəbdə təhsilini davam etdirmək imkanı verir. Elə bu məktəbdə də gələcək həyat yoldaşı, müəlliməsi Abigeyl Pauerslə tanış olur.

Buffaloda hüquq təhsili alaraq 1823-cü ildə vəkil işləməyə başlayır. Növbəti il siyasətlə məşğul olaraq, Con Kuinsi Adamsın tərəfdarı kimi tanınır. 1829-31-ci illərdə Antimason «Müstəqil bənnalar partiyası»nı Nyu-York parlamentində Eri dairəsinin deputati kimi təmsil edir. Bu ərəfədə artıq dörd nəfərdən ibarət ailəsi ilə birlikdə Buffaloya köçür. Gələcək prezident qərbi Nyu-Yorkda viqlər partiyasının yerli şöbəsinin yaradıcılarından olaraq 1832-ci ildə konqresə seçilir. Nümayəndələr palatasının üzvü kimi əsasən H.Kleyin ideyalarının qızığın tərəfdarı olmuşdur.

1844-cü ildə vitse-prezidentliyə namizəd olmaq cəhdini viqlər tərəfindən dəstəklənmədiyi üçün həyata keçmir. Növbəti seçilərdə, partiyanın Filadelfiyada keçirilən konventində, H.Kleyin köməkliyi sayəsində Fillmor, Z.Teylorla yanaşı vitse-prezidentliyə namizəd göstərilir. O, Nyu-York ştatında Teylorun seçkiönü kampaniyasına rəhbərlik edir. Teylor və Fillmor bir-birlərini şəxsən tanımadılar və ilk dəfə yalnız uğurlu keçən seçilərdən sonra görüşürlər. Qeyd edək ki, Fillmor, konqres üzvləri ilə məhrəm münasibətdə olmasına baxmayaraq, Teylor administrasiyası ona etinasız yanaşmışdı. Hətta doğma ştatı Nyu-Yorkda vəzifə bölgüsü aparıllarkən belə onunla məsləhətləşməmişdilər.

Fillmor prezident kimi 1850-ci ilin avqustunda Konqresə göndərdiyi məktubunda quldarlıq məsələsində Cənublu Şimalı barışmağa çağırır. Sentyabrda isə quldarlıq probleminin həllinə yönəlmış və «1850-ci il kompromisi» adlanan qanunlar toplusunu imzalayır. Bu qanunlarla o, sələfi Teylordan fərqli olaraq, «xalqın suverenliyi» prinsipini təsdiq edir. Bu prinsipə əsasən quldarlığın ləğvi və ya qəbulu şatın müstəsna hüququ kimi göstərilir. Barışdırıcı xarakter daşımاسına baxmayaraq, qanunlar toplusu heç də birmənalı qarşılanmadı. Hətta Şimaldan olan viqlər belə burada Cənublu quldarlara böyük güzəştər olduğunu bildirildilər. Xüsusən şimala qaçan qulların tutularaq geriyə, öz sahiblərinə qaytarılmasını nəzərdə tutan maddə kəskin etiraz doğururdu.

1848-49-cu illərdə bəzi Avropa dövlətlərini respublika üsul-idarəsinin yaranması ilə nəticələnən milli-demokratik inqilablar bürümüşdü. Bir çox amerikalılar bunda ölkələrinin tarixi ilə paralellər görür və dövlətin bu hərəkata köməklik göstərməsini istəyirdilər. Fillmor administrasiyası bu çağrıslara reaksiya vermir və yalnız formal olaraq Köhnə Dünyada baş verən demokratik dəyişikliklərin tərəfdarı olduğunu bildirir. Uzaq Şərqə ticarət yolunun açılması məqsədilə Fillmor, 1852-ci ildə Metyü Perinin komandanlığı altında Yaponiyaya dörd hərbi gəmi göndərir. Hərbi gücünə güvənən Periyə 1854-cü ildə Kanaqava prefekturası ilə saziş imzalamamaq nəsib olur. Bu saziş əsasən Yaponiya limanları ABŞ ticarət gəmilərinə açıq elan edilir.

Viqlər partiyasının 1852-ci ildə keçirilən konventində Fillmorun namizədliyi təsdiqini tapmir. Xüsusilə «Qaçqın qullar haqda Akt»ı imzalaması onu partiyanın şimal qanadının dəstəyindən məhrum etmişdi. Partiyanın namizədi isə ABŞ-Meksika müharibəsinin məşhur iştirakçılarından olan general Uinfild Skott olur.

Fillmorun siyasi məyusluğuna onun şəxsi faciəsi də əlavə olur. 1853-cü ildə, yeni seçilmiş prezident Pirsin inauqurasiya mərasimində Fillmorun xanımı Abigeyl bərk soyuqlayır və tezliklə dünyasını dəyişir. Buffaloya qayıtdıqdan bir il sonra yeganə qızı vəfat edir. Bu dərdləri qismən də olsa unutmaq məqsədilə o, Avropaya səfərə çıxır və hətta Roma Papasının qəbulunda olur. Səfərdən qayıtdıqdan sonra 1856-cı il prezident seçimlərində iştirak edir, yalnız 21 % səs toplaya bilir. Bu onun böyük siyasetdə son çıxışı olur. Buffaloya qayıdaraq yerli siyasetdə aktiv fəaliyyət göstərməyə başlayır.

Millard Fillmor 1874-cü il martın 8-də beyninə qan sızması nəticəsində vəfat etmişdir.

Franklin Pirs

Franklin Pirs (ing. Franklin Pierce; 23 noyabr 1804, Hillsborou, Nyu-Hempşir, ABŞ - 8 oktyabr 1864, Konkord, Nyu-Hempşir, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 14-cü prezidenti (1853-1857). XIX əsrda doğulmuş ilk prezident.

Onun prezidentliyi müharibənin qaćılmazlığını göstərən ictimai gərginlik və dəyişikliklər dövrünə təsadüf edir.

ABŞ-ın 14-cü prezidenti Franklin Pirs 23 noyabr 1804-cü ildə Nyu-Hempşir ştatının Hillsboro şəhərində anadan olmuşdur. Atası bencamin Pirs inqilab generalı və ştatın qubernatoru olmuşdu.[1] Çox da varlı olmayan Pirslər ailəsi övladlarının yaxşı təhsil almasına çalışmışlar. Franklin Pirs ilk təhsilini məşhur Boudoin kollecində almışdır.[2]. Kolleci birirən Franklin üç il ərzində hüquq elmlərini öyrənir və 22 yaşında özəl vəkil kontorunu açır.

Franklin Pirs 9 noyabr 1834-cü ildə Boudoin kollecinin keçmiş prezidentinin qızı Ceyn Minz Epltonla ailə həyatı qurur. Epltonlarla qohumluğu Franklin Pirsin gələcək karyerasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmüşdür.[3]

Cəmi iki il vəkillik fəaliyyəti göstərən Franklin siyasetlə məşğul olmayı qərara alır və 25 yaşında Nyu-Hempşir ştatının qanunverici orqanına seçilir və tezliklə bu orqanın spikeri olur. 25 yaşlı Pirs əvvəl doğma ştatın qanunverici orqanına (tezliklə spikeri olmuşdur) seçilir. Dörd il burada göstərdiyi uğurlu fəaliyyəti onun Vaşinqtonda Nümayəndələr Palatasına seçilməsi ilə nəticələnir. 1837-ci ildə isə ştatın senatdakı iki təmsilcisindən biri olur.

Amerika tarixçiləri onu "ABŞ tarixinin ən pis prezidentləri" sırasına daxil edirlər. 1864-cü ildə qara ciyər sirrozundan vəfat etmişdir.

Ceyms Byukenen

Ceyms Byukenen (ing. James Buchanan; 23 aprel 1791, Merkersburq, Pensilvaniya, ABŞ — 1 iyun 1868, Lankaster, Pensilvaniya, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 15-ci prezidenti (1857-1861) və 17-ci Dövlət katibi (1845-1849). ABŞ-in parçalanmasından və vətəndaş müharibəsindən əvvəlki son prezident.

Ceyms Byukenen 1791-ci il 23 apreldə Pensilvaniya ştatının Mersersberq şəhərciyində İrland immiqranti ailəsində anadan olmuşdur. (C.Byukenenin atası Amerikadan kənardə doğulmuş beş prezidentdən biridir).

Ceymsin atası varlı ticarətçi olaraq övladlarının təhsilinə ciddi fikir verirdi. Ailənin on bir uşağından biri, eyni zamanda böyük oğlu olan Ceyms ibtidai təhsilini Karlisldəki Dikkinson kollecində almışdır. 1809-cu ildə kolleci bitirərək Lankaster vəkillər kollegiyasının nüfuzlu nümayəndəsi Ceyms Hopkinsin rəhbərliyi altında vəkillik öyrənmişdir.

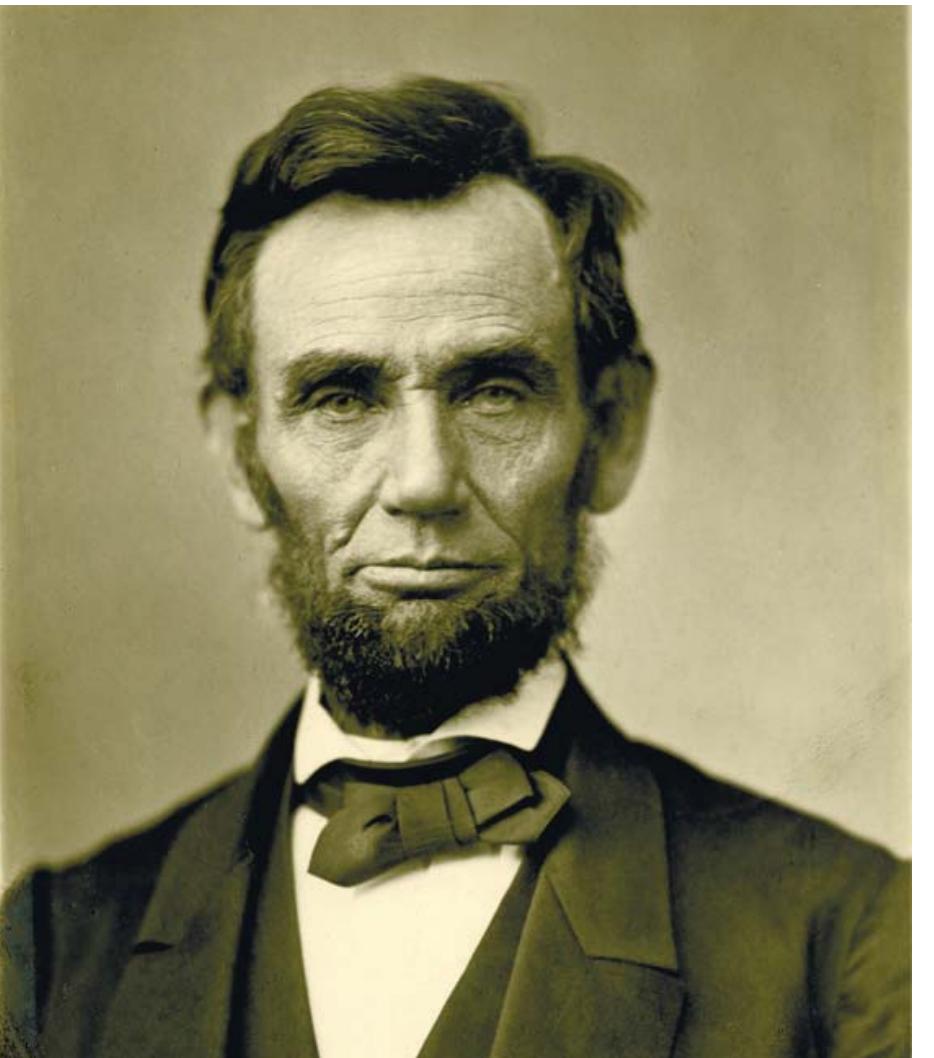
Qısa müddətə 1812-ci il müharibəsində (ABŞ-la İngiltərə arasında) könüllü kimi iştirak etdikdən sonra Lankasterə qayıdaraq müstəqil vəkillik praktikasına başlamışdır.

Siyasi təcrübəsinin zənginliyinə görə Byukenen, demək olar ki, bütün prezidentləri üstələmişdi. O, 1814-1816-ci illərdə Pensilvaniya parlamentinin deputati, [2], 1821-1831-ci illərdə federalistlər partiyasının (1824-cü ildən demokrat partiyasının) üzvü kimi konqresin deputati olmuşdu. 1834-1845-ci illərdə Pensilvaniya ştatının Senatda nümayəndəsi kimi siyasi fəaliyyətini davam etdirmişdi. Ceyms Byukenen ədliyyə naziri təyin edilsə də, o, bu vəzifədən imtina edir. O, 1832-1833-cü illərdə diplomatik missiya ilə Rusiyada səfərdə olmuşdu. C.Polk administrasiyasında dövlət katibi vəzifəsini tutmuşdu. "Monro doktrinası"nın qızığın tərəfdarı kimi, İngiltərənin Mərkəzi Amerika və Oreqondan çıxarılması ideyasını müdafiə etmiş, Texas və Kaliforniyanın ilhaq edilməsində bilavasitə iştirak etmişdir.

Ceyms Byukenen 1848-ci və 1852-ci prezidentliyə namizəd olmaq istəsə də müvəffəqiyyətsizliyə uğrayır. Onun bu arzusu 1856-ci ildə həyata keçmiş, o, Sinsinattidən demokratlar partiyasının nümayəndəsi kimi, prezidentliyə namizəd göstərilmişdir. C.Byukenenin seçkiqabağı kompaniyasının leytmotivini abolisionist təbliğata son qoymaqla İttifaqı qorumağa çağırış təşkil edirdi. Onunla yanaşı respublikaçı Con Fremon və Amerika partiyasından keçmiş və Millard Fillmor da prezidentliyə iddiaçı idilər.

Quldarlığa loyal münasibəti, ABŞ torpaqlarının genişləndirilməsinin tərəfdarı olması ona Cənub ştatlarında, demək olar ki, mütləq qələbə qazandırır.

Ceyms Byukenen ABŞ tarixinə quldarlıq problemini həll edə və İttifaqın dağılmasının qarşısını ala bilməmiş zəif prezident kimi daxil olmuşdur. O, cənublu olmasa da, müasirləri tərəfindən Cənub ştatlarının tərəfdarı kimi tənqid edilmişdir. 2006 və 2009-cu illərdə Amerika tarixçiləri tərəfindən müəyyənləşdirilən "ABŞ tarixinin ən pis prezidentləri" siyahısına başçılıq edir.

Avraam Linkoln

Avraam Linkoln (ing. Abraham Lincoln; 12 fevral 1809, Kentukki, ABŞ – 15 aprel 1865, Vaşinqton, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 16-ci prezidenti (1861-1865). ABŞ-ın iki hissəyə parçalanması və vətəndaş müharibəsi dövründə ölkəyə rəhbərlik etmiş, ABŞ-da quldarlığın ləğvini təmin etmişdir.

1832-ci ildə (23 yaşında) ABŞ Konqresinə seckilərdə namizədliyini irəli sürmüş, lakin yetərli səs toplaya bilməmişdi.

1834-cü ildə (24 yaşında) bir daha namizədliyini irəli sürmüş və Illinois ştatından Konqresin Nümayəndələr Palatasına üzv seçilmişdi.

1855 (46 yaşında) və 1858-ci (49 yaşında) illərdə Senata üzv olmaq üçün çalışsa da, hər 2 kampaniya uğursuzluqla nəticələnmişdir.

Onun 1861-ci (52 yaşında) ildə hakimiyyətə gəlməsi ilə eyni vaxtda quldarlığın tərəfdarı olan cənub ştatları Amerika Konfederativ Ştatları adı altında birləşərək ABŞ-ın tərkibində çıxdıqlarını elan etmişlər. 4 il davam edən müharibə sonda ABŞ-ın qələbəsi ilə nəticələnmişdir. Bu qələbədən 6 gün sonra 15 aprel 1865-ci (56 yaşında) ildə Avraam Linkoln teatrda "Bizim Amerikalı əmioğlumuz" (Our American Cousin) tamaşasına baxarkən həmin teatrin aktyoru Con Uilks But tərəfindən qətlə yetirilmişdir. Bununla o, qətlə yetirilmiş ilk ABŞ prezidenti olmuşdur. Gullə atandan sonra Butt səhnəyə çıxaraq latinca "Sic semper tyrannis!" (tərcümədə: "Tiranların taleyi belədir"- cənub ştatı olan Vircinyanın şəhəri) kəlməsini sösləndirmişdi.

Avraam Linkoln tarixdə 100 ən çox öyrənilmiş şəxsiyyətlər siyahısına daxil edilib. Abraham Linkolnun dörd illik prezidentliyi ərəfəsində Vətəndaş Müharibəsi ilə yanaşı ailəsində çətinliklərlə üzləşməsi təsadüfi deyildi. Bir oğlunu erkən yaşlarında itirmiş Linkoln Ağ Evdə məskunlaşarkən digər üç oğlu arasında xeyli yaş fərqi var idi: Robert 17, William 10, Thomas is 7 yaşında idi. Robert bu ərəfədə Harvard Universitetində təhsil alırdı və periodik olaraq valideynlərini ziyarət etmək üçün paytaxta qayıdardı. Ata Linkoln konservativ (Republican) partiyani təmsil etsə də uşaqları və yoldaşına qarşı çox liberal yanaşırdı və uşaqları tam sərbəst şəkildə böyütməyin tərəfdarı idi. Bu isə xanım Linkolna çox narahat edirdi və bir neçə hallarda şikayətlərini eşitməyən ərindən Senatorların xanımlarına ünvanlanan məktublarda şikayətlənərdi. Hamının sevimliyi olan Williamın 11 yaşında xəstəlikdən vəfat etməsi ailəyə ağır zərbə olmuşdu və üç il sonra atası da teatrda güllələnmişdir. Prezidentin ölümündən sonra Abraham Linkoln partnyoruna müsabiqə verən Mrs. Linkolnun sözlərinə əsasən ərinin işlə bağlı çətinliklərinə baxmayaraq ailəsinə münasibəti heç vaxt dəyişməzdı. Çox keçmədən Thomas da 18 yaşında ağıcyər xəstəliyindən vəfat etdi. Universiteti bitirən Robert atanın vəfatından sonra cəbhədən geri dönmüş və anası ilə birlikdə Çikaqoya köçüb atanının yolunu davam etdirmişdir (Abraham Linkoln məşhur vəkil idi). Mary Harlanla evləndikdən sonra üç uşaq atası olan Robert özünü idarə edə bilməyən anasını 1875-ci ildə dəlixanaya məhkum etdi. Daha sonra hökumətdə mühim vəzifə tutan Robert Prezident James Garfieldin və Prezident William McKinleyin sui-qəsdinin

şahidi olur. Bununla mövcudluğunun prezidentlərə düşərli olmadığını müəyyən edir və iş həyatını tərk edərək ölümüñə qədər (1926) atasının xatirələrini mühafizə etməyi qərar verir.

İlinə Ali Məhkəməsində vəkillik karyerasına başlayan Linkoln, bir çox işdə uğurlu olaraq o dövrün ən uğurlu vəkilləri arasına girməyi bacardı. Linkolnun ən mühüm işi 1858-ci ildə bir cinayət olub. Linkolnun müvəkkili Uilyam "Duff" Armstrong, Ceyms Metzkeri öldürməklə günahlandırıldı. 1858 ildə müdafiə etdiyi məşhur Uilyam "Duff" Armstrong işiyə, hüquqşunaslığını da nümayiş etdi. Fərqli və o zamanlar nadir rast gəlinən bir taktika istifadə etmək vasitəsilə, təcrübə şahidlərinin yalan söylədiyini cütçü ilə sübut etdi. Linkoln, İllionis əyalətində keçirdiyi 23 illik hüquq həyatı boyu, 5.100-dən çox işdə vəkillik edib.

Raşmor dağında təsviri həkk olunan 4 prezidentdən biridir. Onun təsviri sağdan birincidir.

Avraam Linkoln ABŞ prezidentləri arasında ən hündür boylu prezidentdir (193 sm). Ən alçaq boylu isə Ceyms Medison (162 sm) olmuşdur.

Rəy sorğularına əsasən Avraam Linkoln ABŞ tarixinin ən yaxşı prezidentlərindən biri hesab olunur, halbuki, hakimiyyəti dövründə çoxsaylı tənqidlərə məruz qalmışdı.

1860-ci ilin oktyabrında Vestfilddən olan on-bir yaşlı qız Qreys Bedfordlu Avraam Linkolna məktub yazaraq saqqal buraxmağı məsləhət bilmış və o buna əməl etmişdir.

"Linkoln" filmi ABŞ rejissoru Stiven Spilberq tərəfindən dahi ABŞ prezidenti Avraam Linkolnun həyatından bəhs edən bioqrafik janrıda çəkilmiş filmdir. Linkolnu canlandıran Deniel Dey-Lüis əksər tənqidçilərin rəyinə əsasən ilin ən yaxşı aktyoru seçilmişdir.

Endrü Conson

Endrü Conson (ing. Andrew Johnson; 29 dekabr 1808, Roli, Şimali Karolina, ABŞ - 31 iyul 1875, Grinvil, Tennessee, ABŞ) — Amerika Birleşmiş Ştatlarının 17-ci prezidenti (1865-1869). ABŞ-in iki hissəyə parçalanması və vətəndaş müharibəsindən dərhal sonra ölkəyə rəhbərlik etmişdir.

Avraam Linkolnun ikinci hakimiyyəti dövründə vitse-prezident vəzifəsini daşımış, lakin onun 15 aprel 1865-ci ildə qətlə yetirilməsindən sonra prezident vəzifəsini tutmuşdur.

ABŞ tarixində əleyhində impiçment prosesi başladılan ilk prezidentdir.

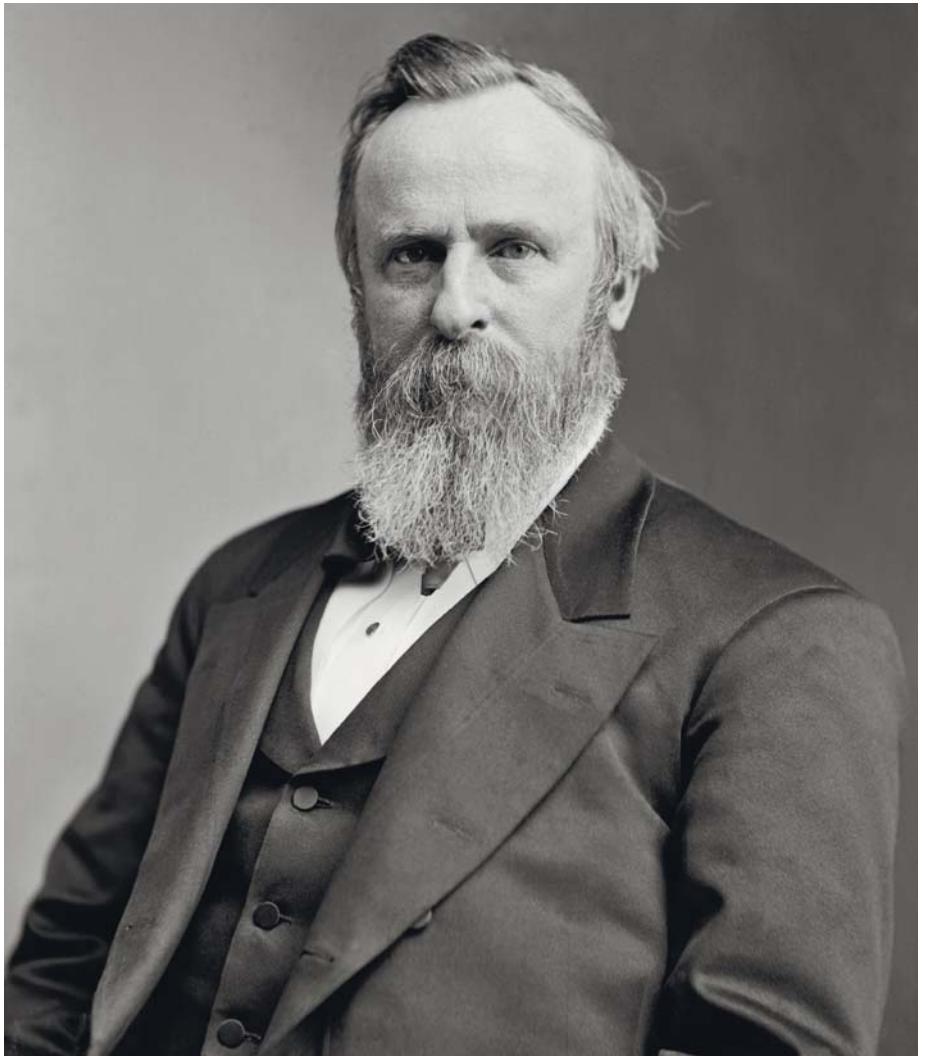
Uliss Qrant

Uliss Simpson Qrant (ing. Ulysses Simpson Grant, ilk adı Hayram Uliss Qrant; 27 aprel 1822, Poynt Plizant, Ohayo, ABŞ — 23 iyul 1885, Uilton, Nyu-York, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 18-ci prezidenti (1869-1877). ABŞ hərbi və siyasi xadimi. Vətəndaş müharibəsi dövründə ABŞ ordusunun komandanlarından biri və 1866-1869-cu illərdə general olmuşdur.

50 dollarlıq əskinasın üzərində təsvir olunmuşdur.

— Uliss Qrant atıyla qaydanı pozduğu üçün 24 dollar cərimə olunmuşdur.

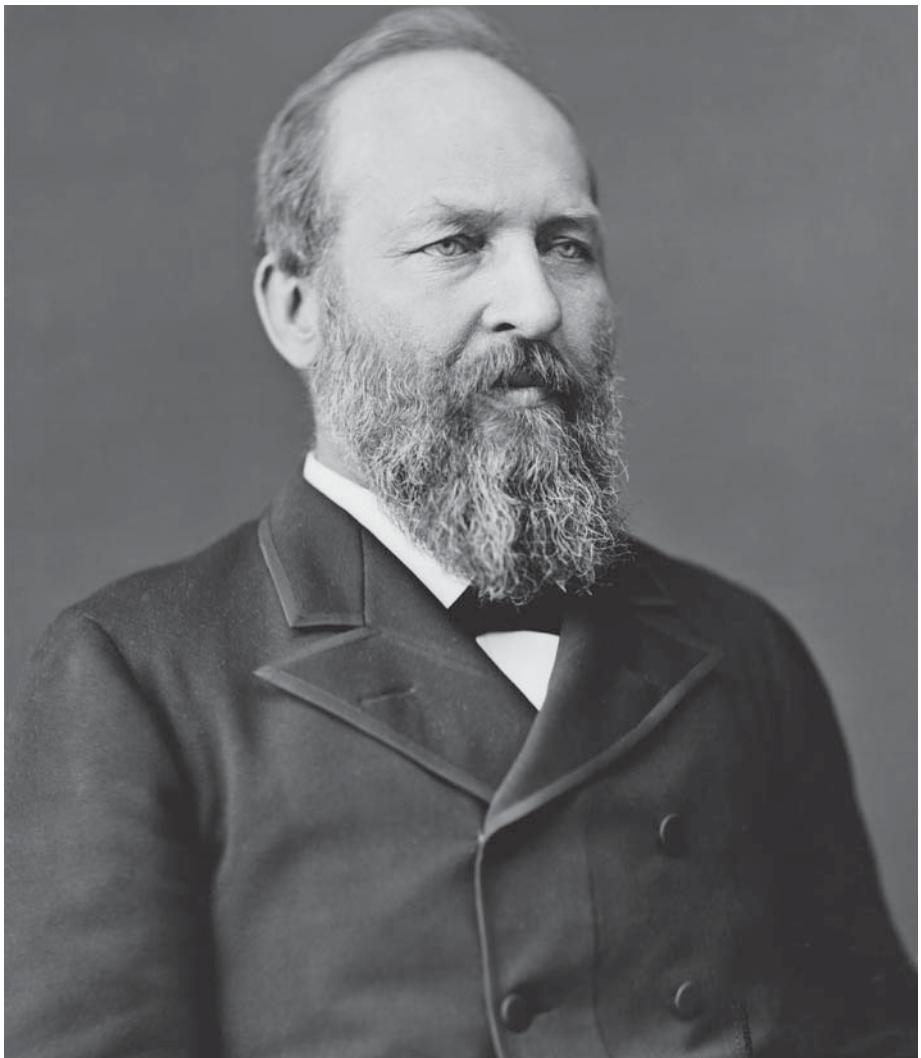

Rutherford Heys

Rutherford Börçard Heys (ing. Rutherford Birchard Hayes; 4 oktyabr 1822, Delaver, Ohayo, ABŞ — 17 yanvar 1893, Fremont, Ohayo, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 19-cu prezidenti (1877-1881).

Onun prezident seçiləməsi ABŞ tarixində ən "çirkin" prezident seçimləri nəticəsində mümkün olmuşdur.

1876-cı ilin noyabrında keçirilən seçimlərdə Demokrat Partiyasının namizədi Nyu-York ştatının qubernatoru Semuel Tilden Rutherford Heysi 250 min səslə üstələyərək qələbə çalır. Lakin prezident Uliss Qrant hakimiyyəti öz təmsil etdiyi partiyanın nümayəndəsinə təhvil verə bilmək üçün Semuel Tildenin qalib gəldiyi 4 ştatda — Florida, Luiziana, Şimali Karolina və Oreqonda səslərin yenidən sayılmasına nail olur. İlk üç ştata ordu hissələri yeridilir. Səslərin yenidən sayılması nəticəsində Heysin qalib gəldiyi elan edilir. Vaşinqtonda baş verən iqtisadşaların qarşısını almaq üçün buraya da qoşun yeridilir.

Ceyms Qarfield

Ceyms Abram Qarfield (ing. James Abram Garfield; 19 noyabr 1831, Morlend Hills, Ohayo, ABŞ – 19 sentyabr 1881, Lonq-Branç, Nyu-Cersi, ABŞ) – Amerika Birləşmiş Ştatlarının 20-ci prezidenti (4 mart – 19 sentyabr 1881). Vətəndaş müharibəsi illərində ABŞ ordusunda general-major rütbəsinədək yüksəlmişdir.

1881-ci il iyulun 2-də Vaşinqton şəhərinin dəmir yolu vağzalında olarkən psixi cəhətdən sağlam olmayan Şarlem Gito prezident Ceyms Qarfieldə arxadan atəş açır. Güllə dərinə getməsə də, həkimlərin onu çıxarmaq cəhdləri qara ciyərin zədələnməsinə və infeksiya keçməsinə səbəb olur. Uğursuz və səriştəsiz müalicə sui-qəsddən 2 ay sonra 1881-ci il sentyabrın 19-da Ceyms Qarfieldin ürək dayanması nəticəsində vəfat etməsi ilə nəticələnir.

Ceyms Qarfield eyni vaxtda bir əli ilə latin, digər əli ilə qədim yunan əlifbasında yaza bilirmiş

Ceyms Qarfield telefondan istifadə etmiş ilk ABŞ prezidenti olmuşdur.

1881-ci il sentyabrın 19-da prezident Ceyms Qarfieldin qətlindən sonra həmin vaxt vitse-prezident vəzifəsini daşıyan Çester Artur prezident vəzifələrinin icrasına başlamış və sentyabrın 22-də konstitusiyaya sədaqət andı içmişdir.

Dövlət vəzifələrinin hakim partiyanın nümayəndələri arasında bölüşdürülməsi qaydasını ləğv edərək 1883-cü ildə dövlət qulluğu haqqında qanun qəbul etmişdir. Qanuna əsasən ABŞ dövlət aparatında vəzifəyə təyinatlar müsabiqə yolu ilə həyata keçirilməyə başlandı.

Çester Artur

Cester Alan Artur (ing. Chester Alan Arthur; 5 oktyabr 1829, Feyrfild, Vermont, ABŞ — 18 noyabr 1886, Nyu-York, Nyu-York ştatı, ABŞ) — Amerika dövlət xadimi, hüquqşünas. Amerika Birləşmiş Ştatlarının 21-ci prezidenti (1881-1885) və 20-ci vitse-prezidenti.

Klivlend həmçinin, respublikaçıların tam ağalığı ilə keçən 1860-1912-ci illər aralığında Demokratlar partiyasından seçilmiş yeganə ABŞ Prezidentidir.

1928-1946-cı illərdə çap olunan 1000 dollarlıq əskinasın üzərində Grover Klivlendin portreti təsvir olunmuşdu.

Grover Klivlend Ağ Evdə evlənmiş yeganə ABŞ prezidentidir. O, birinci prezidentlik dövründə, 1886-cı ilin iyununda Ağ Evin Mavi Zalında 21 yaşlı Fransez Folsomla ailə həyatı qurmuşdur[1].

Grover Klivlend

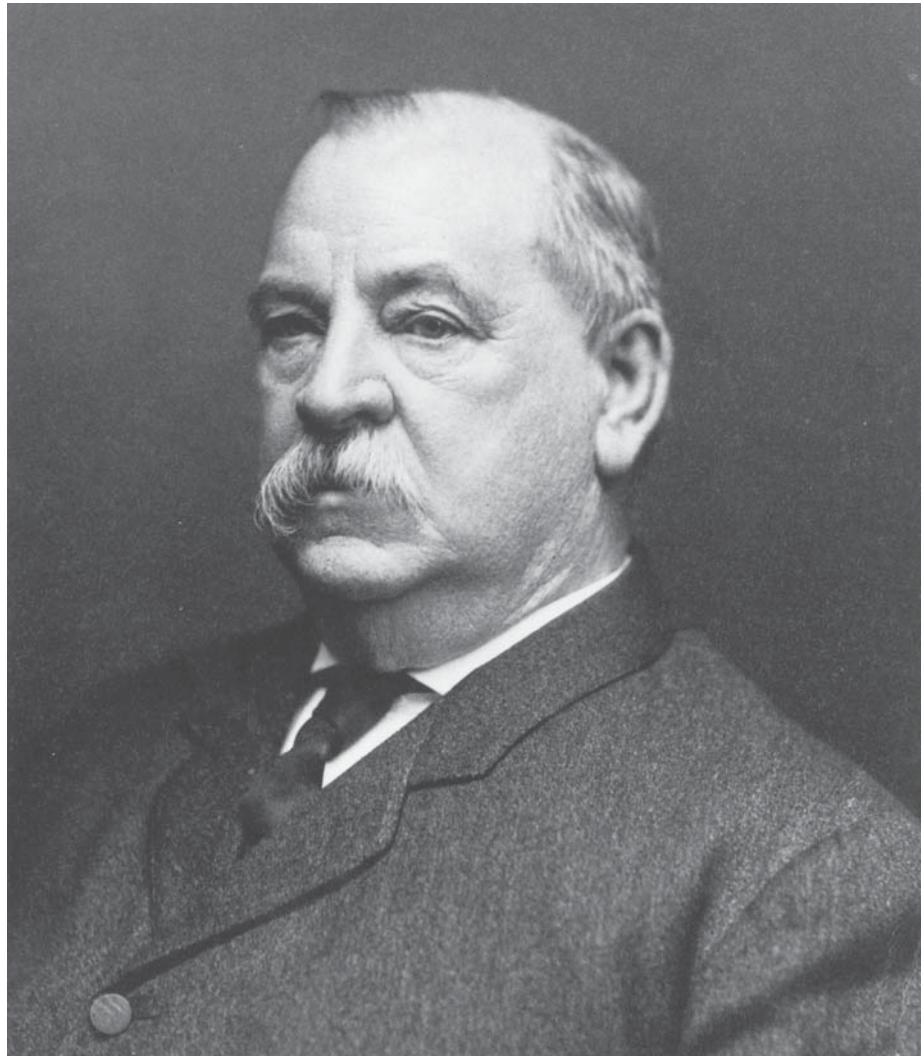
Stiven Grover Klivlend (ing. Stephen Grover Cleveland; 18 mart 1837, Kolduel, Nyu-Cersi, ABŞ — 24 iyun 1908, Princeton, Nyu-Cersi, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 22-ci və 24-cü prezidenti (1885-1889, 1893-1897). Prezident vəzifəsini fasiləylə iki dəfə tutmuş yeganə şəxsdir.

Bencamin Harrison

Benjamin Harrison (ing. Benjamin Harrison; 20 avqust 1833, Şimali Bend, Ohayo, ABŞ - 13 mart 1901, İndianapolis, Indiana, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 23-cü prezidenti (1889-1893). 9-cu ABŞ Prezidenti Uilyam Henri Harrisonun nəvəsi. Vətəndaş müharibəsi dövründə şimal ordusunda briqada generalı rütbəsində iştirak etmişdir.

Grover Klivlend

Stiven Grover Klivlend (ing. Stephen Grover Cleveland; 18 mart 1837, Kolduel, Nyu-Cersi, ABŞ – 24 iyun 1908, Prinston, Nyu-Cersi, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 22-ci və 24-cü prezidenti (1885-1889, 1893-1897). Prezident vəzifəsini fasiləylə iki dəfə tutmuş yeganə şəxsdir.

Klivlend həmçinin, respublikaçların tam ağılığı ilə keçən 1860-1912-ci illər aralığında Demokratlar partiyasından seçilmiş yeganə ABŞ Prezidentidir.

1928-1946-cı illərdə çap olunan 1000 dollarlıq əskinasın üzərində Grover Klivlendin portreti təsvir olunmuşdu.

Grover Klivlend Ağ Evdə evlənmiş yeganə ABŞ prezidentidir. O, birinci prezidentlik dövründə, 1886-cı ilin iyununda Ağ Evin Mavi Zalında 21 yaşlı Fransez Folsomla ailə həyatı qurmuşdur[1].

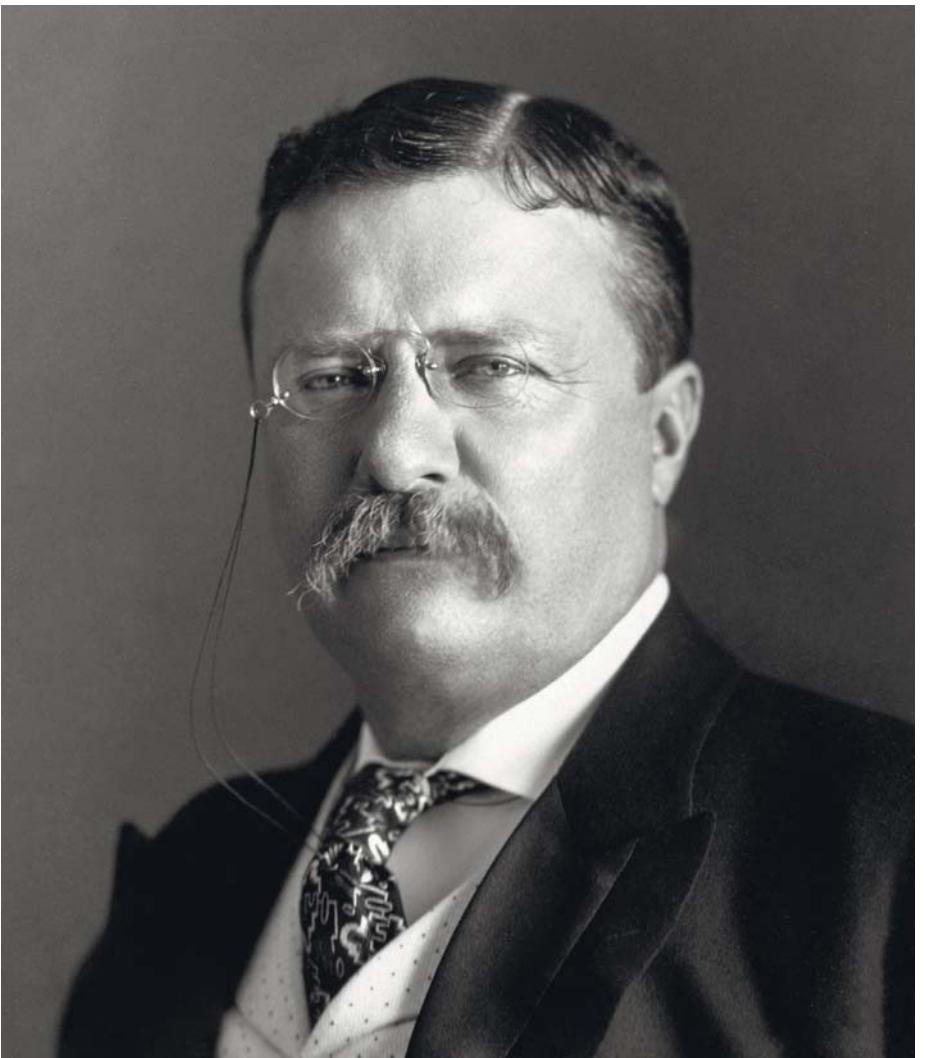

Uilyam Mak-Kinli

Uilyam Mak-Kinli (ing. William McKinley; 29 yanvar 1843, Nils, Ohayo, ABŞ – 14 sentyabr 1901, Baffalo, New York, ABŞ) – Amerika Birləşmiş Ştatlarının 25-ci prezidenti (1897–1901). Prezident vəzifəsinə seçilmiş sonuncu vətəndaş müharibəsi iştirakçısı.

1901-ci il sentyabrın 5-də ümumamerika sərgisində iştirak edərkən Polşa əsilli amerikalı anarxist Leon Frank Çolqoş prezident Mak-Kinliyə tapançadan 2 dəfə atəş açaraq onu ağır yaraladı. Aparılan müalicə nəticəsiz qaldı və o sentyabrın 14-də daxili orqanların qanqrenasından vəfat etdi.

Alyaskada yerləşən və Şimali Amerikanın ən yüksək zirvəsi olan Mak-Kinli dağı Uilyam Mak-Kinlinin şərəfinə adlandırılmışdır.

Teodor Ruzvelt

Teodor Ruzvelt (ing. Theodore Roosevelt; 27 oktyabr 1858, Nyu-York, ABŞ – 6 yanvar 1919, Oyster Bey, Nyu-York, ABŞ) – Amerika Birləşmiş Ştatlarının 26-ci prezidenti (1901-1909). 1906-ci il Nobel Sülh Mükafatı laureati. ABŞ-in 32-ci prezidenti Franklin Delano Ruzveltin uzaq qohumu olmaqla yanaşı, həm də onun qardaşı qızı Franklin Ruzveltin həyat yoldaşı olmuşdur.

Adı tarixdə 100 ən çox öyrənilmiş şəxsiyyətlər siyahısına daxil edilib.

1912-ci il prezident seçkilərində Respublikaçılardan namizədiyini irəli sürmək istəmiş, lakin partiyadaxili ilkin seçkilərdə qalib gəlsə də, partyanın qurultayında onun yerinə həmin vaxt prezident vəzifəsini tutan Uilyam Taft namizəd seçilmişdir. Bundan qəzəblənən Teodor Ruzvelt 300-dən artıq tərəfdarı ilə Respublikaçılardan partiyasından ayrırlaraq Proqressiv partiyani yaratmış və bu partiyadan prezidentliyə namizəd olmuşdur. Seçkilərdə Uilyam Taftı geridə qoysa da, demokratların namizədi Vudro Vilsona böyük fərqlə məğlub olmuşdur.

O, konqress üçün əsaslı surətdə ilk müraciətnaməsini hazırladı. Yeni prezident xarici siyasetə çox diqqət ayırdı. Öz sələfinin Filippinin işgali, həmçinin Kuba və Puerto-Rikoda protektorat qurulması kimi xarici siyaset kursunu dəstəklədiyi qeyd edərək yeni prezident bəyan etdi ki, ABŞ, eləcə də bütün Amerika qitəsi ölkələrinin xarici siyasetdə başlıca əsaslandığı akt məhz Monro doktorinası olmalıdır. Bu Ruzveltin Monro doktorinası haqqında ilk deyimi idi; sonralar o yenidən bu məsələnin üzərinə bir daha qayıdaraq, onun üçün xüsusi şərh verəcəkdir. Bu müraciətdə isə Ruzvelt ardıcıl olaraq güclü donanma sülhün zəmanətidir - arqumentinə əl ataraq, özünün ən çox sevdiyi ideyalardan biri olan ABŞ-in hərbi-dəniz qüvvələrinin möhkəmləndirilməsi, güclü donanma quruculuğunun labüdüyü haqqındaki fikirlərini ifadə edirdi.

1903-cü ildə Ruzvelt Kubanı məcbur etdi ki, ABŞ-a adaya müdaxilə və işgal etmək hüquq verən və bədnəm “Plata düzəlişi” (koqress tərəfindən 1901-ci ildə qəbul edilib) ilə razılaşın. İspan zülmündən zorla azad olmuş Kuba, amerikan yarımmüstəmləkəsinə çevrildi, bundan ilk növbədə ABŞ-in iri inhisarları istifadə etdi. Ruzveltin prezidentliyi illərində (1902-ci ildən 1909-cu ilədək) Kubada amerikan kapital qoyuluşu 30 milyarddan 200 milyard dollaradək artdı.

Prezidentlik onun üçün öz ekspansionist nəzəriyyələrini təcrübədə tətbiq etməyə böyük imkanlar açıldı. Sakit okeanda ABŞ-in hömrənlığı yeni prezidentin başlıca ideyası idi. 1900-cü ildə o, açıq-aşkar yazırıdı: “Mən Birləşmiş Ştatları Sakit okeanda başçılıq edən dövlət kimi görmək istərdim”. Tamamilə aydındır ki, Makkinli Filippinin zəbt olunmasını elan edərkən Ruzvelt onu dəstəkləyirdi. O, filippinlilərin özünü idarə etmək qabiliyyətinə malik olmadıqlarını təkiddə edərək milli-azadlıq hərəkatını böğməq və adalarda amerikan idarə etmə sisteminin tətbiq olunmasını tələb edirdi. Ruzveltin prezident postuna gəlişi zamanına qədər adalardakı hərbi hərəkat rəsmi olaraq

dayandırılmışdır, baxmayaraq ki, Aginaldonun-filippin üşyançılarının başçısının-amerikanlılar tərəfindən əsarət alınması və 1901-ci ilin martında onun təslimindən sonra üşyançılar ordusu bir-birinn ardınca müqaviməti dayandırdılar. Lakin amerikan ordusunun üşyançılara və adaların din əhalisinə qarşı görünməmiş qəddar divanı davam edirdi. Ruzvelt bu cəza tədbirlərini “qanuna tabe olma təribiyəsi” adlandırdı. ABŞ-ın filippin xalqını od və qılıncla düzəltmək hüququna malik olması əqidəsinə əmin olan Ruzvelt öz hökumətinin hərəkətlərinə doğrudan da etiraz edən və xalqın gözünü adaların zəbt olunmasının və amerikan əsgərlərinin qəddarlığının əsl səbəblərinə həqiqətən də açmaq istəyən anti-imperialistlərə qarşı qəzəbini çətinliklə gizlədirdi. Onu sosialistlərdən daha çox burjua pafisistləri (milyoner E.Karnegi, senatorlar Xoar və Pettigru, Şurts), daha doğrusu, öz sinifinin mötəbər nümayəndələri xüsusən təhrik edirdilər ki, onlardan da yaxa qurtarmaq asan iş deyildi. Prezident T.Ruzveltin fərqləndirici cəhətlərindən biri də lazımi adamların onun hərəkətlərini məzəmmət etmək deyil, onunla fəxr eləməsi və ya heç olmazsa, onun hərəkətlərinə haqq qazandırmaları arzusu idi. 1902-ci ilin yayında filippinlilərə qarşı qəddar münasibətə görə senator Xoar tərəfindən günahlandırılan müraciətə o, görünməyən riyakarlıqla cavab yazdı: “...Sizin gözünüzdə mənim, nəhəng işində öz vəzifəsinə pis yerinə yetirən insan kimi görsənməyim mənim üçün düzülməzdir. Rica edirəm inanınız ki, uzun, ağır düşüncələrdən sonra, mənim vəzifəmin nədən ibarət olduğu barədəki çox axtarışlardan və bəzi inamsızlıqlardan sonra indi mən vəzifəmi mənə necə görünürsə, elə də yerinə yetirirəm”. Prezidentin fikrincə bu vəzifə müqavimətin qeyd-şərtsiz olaraq qırılması və “qanun və qaydaların bərpasının” silah gücünə yerinə yetirilməsindən ibarətdir.

Hələ konqressə ilk müraciətində Ruzvelt Monro doktrinasını ölkənin xarici siyasetində təməl daşı kimi irəli çəkmiş və Amerika qitəsi ölkələrini müstəmləkəyə çevirməsində 1902-1903-cü illər ərzində guya qaydaların mühafizəsi üçün qanun və sivilizasiyanın əsayışı uğrunda onu bir silah kimi istifadə etməyi bacarmışdır. Açıq-aşkar bəyan etdiyi məqsədinə çatmaq üçün prezidentin sərf etdiyi enerji və inadkarlığın həddi-hüdudu yox idi.

Prezident olmamışdan çox əvvəl Ruzvelt, Monro doktrinasını “Birləşmiş Ştatların siyasetinin geniş və ümumi prinsipi” kimi qiymətləndirmişdir. Hətta 1896-cı ildə o, bəyan etmişdir ki, “əgər Monro doktrinası olmasaydı, o zaman onu dərhal yaratmaq lazımdı.

idi. O vaxtlar (birinci Venesuela böhrəni dövründə) Ruzvelt, Monro doktrinasının şərhini “avropanın amerikan torpağına soxulmasına qadağa ilə” məhdudlaşdırırırdı. Bu səpkidə Monro doktrinasına o, hələ ilk prezident müraciətində toxunmuşdur. Buna baxmayaraq, o tezliklə təkcə ərazi işğalına qadağan danışmadı, həm də bəyan etdi ki, ABŞ heç bir amerikan respublikaları üzərində hər hansı bir avropa dövlətinin nəzarətinə dözməyəcək.

Nəhayət, 1904-cü ilin dekabrında konqressə növbəti müraciətində Ruzvelt, Monro doktrinasına öz əlavəsini xülasələşdirərək, o nəticəyə gəldi ki, Birləşmiş Ştatlar “beynəlxalq polis qüvvəsi” rolunda bütün Amerika qitəsində “qayda-qanuna nəzarət etmək” hüququna malik olan yeganə dövlətdir. Bu maraqlı ifadə prezidentin özünə məxsusdur. Cənubi Amerika ölkələrinin “xroniki nizamsızlıq” vəziyyətində olduqlarını və sivilizasiyalı dövlətlərlə münasibət qurmaq iqtidarında olmadıqlarını qeyd edən T.Ruzvelt xəbərdarlıq edirdi ki, elə zaman gələ bilər ki, “sivilizasiyalı dövlətin” qarışması labüb olsun. “Monro doktrinasını qəbul etmiş Birləşmiş Ştatlar Qərb yarımkürəsində nadir hallarda, öz istəklərindən başqa, belə nizamsızlıq hallarında beynəlxalq polis qüvvələri rolunu yerinə yetirmək məcburiyyətində qala bilər”. Bu çoxmənalı hədə “xalqı özünü yaxşı aparan istənilən ölkə bizim səmimi dostluğumuza arxalana bilər” kimi uzun və saxta sentensiyalarla müşahidə olunurdu. Başqa sözlə, Birləşmiş Ştatların prezidenti cənub qonşularını ABŞ-ın hökumət dairələrinin maraqları olarsa, onların daxili işlərinə qarışacaqları ilə hədələyirdi.

“Təmkinlə danış, lakin iri dəyənəyi əldən vermə, və sən çox uzaq gedərsən”, - Ruzvelt tərəfindən dövriyyəyə buraxılmış bu hakimanə sözlər onun xarici siyasetinin şəhəri və formuluası idi. Belə formulanın qüvvədə olması üçün Ruzveltə güclü donanma lazım idi; onuz da heç kəsin hədələmədiyi ölkəsinin ərazisini müdafiə üçün deyil, başqa kiçik və böyük ölkələrə hədə-qorxunu daha da gücləndirmək üçün.

1902-ci ildə İngiltərə, Almaniya və İtaliya Venesuelaya ultimatum verdiyi zaman prezident arbitr rolunu öz üzərinə götürdü. Amma o, özünü Amerika qitəsi ölkələrinin sahibi kimi aparırdı, buna görə də Avropa dövlətləri, ABŞ-ın qərb yarımkürəsində polis qüvvəsi kimi hüququnu faktiki olaraq tanımaq məcburiyyətində qaldılar.

Ruzveltin imperialist əməllərinin tacı – yeri gəlmışkən bunlarla o, həmişə öyünərdi – təbii ki, okeanlar arası kanalın tikilməsi üçün Panama boğazındaki ərazinin zəbt edilməsi oldu. “Mən kanal ərazisini aldım və

konqressə bu məsələni müzakirə etməyi təqdim etdim..., müzakirələrin getdiyi vaxt isə kanalın tikintisi davam edirdi". 1911-ci ildə Ruzvelt tərəfindən söylənilən bu fraza kanalın tikintisi barədə İngiltərə ilə aparılan yarım əsrlik danişıqlara son vermiş Panama epopeyasında prezidentin rolunu dəqiqlik ifadə edir.

Ruzvelt boğazı zəbt etməyi çoxdan arzulayırdı. Hələ XIX əsrin 90-cı illərində, İngiltərə ilə yeni müqavilənin (Heya-Paunsefota) bağlanması haqqında ilk danişıqlar getdiyi zaman o, tam mənasında hiddətlənərək, Hey və Makklini daha cəsarətli addımlar atmağa sövq etməyə çalışırıdı. O, nəinki İngiltərə və ya heç bir başqa ölkə ilə əməkdaşlıq etmədən ABŞ-in kanalı mənimsəməsini, həm də kanal ərazisinin silahlı mühafizə hüququnun da ABŞ-da olmasını istəyirdi. Ruzveltin fikrincə boğaz sahillərindəki amerikan silahları ABŞ-in bütün düşmənlərinə tərəf istiqamətlənməli idi. "Ah, mən necə də istərdim ki, Siz və prezident müqaviləni (söhbət Kleyton-Bulver müqaviləsindən gedirdi, hansınınki əvəzində Hey və İngiltərənin xarici işlər naziri Paunsefot yeni akt hazırlamalı idilər) kəsib bizim öz kanalımızın tikintisi və möhkəmləndirilməsi haqqındaki billi tətbiq edəsiz" - deyə Nyu-York qubernatoru Ruzvelt ABŞ dövlət katibi J.Heyə yazırıdı. Burlarla mühərribədə böyük itkilər verərək zəifləmiş İngiltərə sonunda güzəştə getdi, və 1901-ci ildə artıq Ruzvelt tərəfindən imzalanmış yeni Hey-Paunsefota müqaviləsi kanalın tikintisi və inşasında Ştatları faktiki olaraq yegənə ölkə etdi. Kanalın tikintisi üçün iki variant mövcud idi: ya Panama şirkəti tərəfindən artıq qazıntısına başlanmış Kolumbiya ərazisindən keçməklə və ya Nikaraguadan keçməklə. Hər iki halda icarə haqqında razılıq alınmalıdır idi. Təbii ki, bu respublikaların hökumətləri öz zəngin qonşularından xeyli miqdarda məbləğ (kanalın dəyəri Nikarauqadan keçərkən 189 864 min dollar, Kolumbiyadan keçərkən isə 250mln.-a yaxın idi) qoparmaq istəyirdilər. Konqresdə hansı variantın qəbul edilməsi haqqında müzakirələr gedərkən prezident təəssüflənirdi ki, ərazi yalnız icarəyə götürüləcəyindən kanal ABŞ-n mülkiyyəti olmayıacaq. "Nəyə görə biz boğazı Kolumbiyadan icarəyə götürmək əvəzinə onu sadəcə olaraq satın almırıq? - deyə o, Heyə yazırıdı. - mənə elə gəlir ki, bu çox gözəl bir şey ola bilər. Fikrimcə, biz onlara kifayət qədər təklif etsək, onlar öz konstitusiyalarını dəyişərlər.

Çıxış yolu O.Henrinin "Krallar və kələmlər" məşhur romanındaki kimi tapıldı. On illərlə boğazda öz suveren dövlətini yaratmaq istəyən Panama xalqının çoxdankı separatist cəhdələrindən xəbərdar olan ABŞ

hakimiyyəti kolumbiya hakimiyyətinə qarşı çıxış edən separativ qrupa gizli olaraq dəstək verdi. 1903-cü ilin noyabrında Panama özünü müstəqil elan etdi, Ruzvelt isə ləyaqətsiz olaraq dərhal yeni hökuməti tanıdı. İki həftə keçmədən Vəsinqtonda kanalın 10 mil enində olan ərazisinin əbədi istifadə üçün ABŞ-a verilməsi haqqında müqavilə imzalandı. Kompensasiya kimi Panama cəmi 10 mln.dol-lar miqdardında birdəfəlik məbləğə və müqavilə təsdiq edildikdən 9 il sonra isə hər il 250 min dollar miqdardında məbləğə sahib oldu. Panamanın müstəqilliyi xəyalı oldu. ABŞ vəziyyətdən istifadə edərək, "Panamanı əvvəlcə respublika edib, sonra isə onun boğazında – amerikan imperializminin təsdiq olduğu kanal ərazisi - əsl ABŞ müstəmləkəsi yaradıb ölkəni özünə tabe etdi". Öz hökumətinə arxalanan amerikan inhisarları dərhal yeni və kiçik bir respublikanın təbii var-dövlətinə əl uzatmağa başladılar. 1904-cü ildə ABŞ tərəfindən Panama Respublikasına zorla qəbul etdirilmiş konstitusiya boğazda "qayda-qanun yaratmaq məqsədi ilə" ABŞ-a güc tətbiq etmək hüququ verdiyindən Panama hökuməti bütün bunlara dözmək məcburiyyətdə qalırdı. Ruzvelt ərazinin zəhti və kanalın tikintisini özünün böyük uğuru hesab edirdi. Sonraları o, məmənuniyyət hissi ilə açıq-açıqına öyünərək, kanal ərazisinin işğalının onun şəxsi ideyasi olduğunu deyir və öz tərcüməyi-halında yazırıdı: "Mən kabinetlə məsləhətləşmədən kanalı zəbt etdim". 1904-cü ilin fevralında senat, demək olar ki, könülsüz olaraq, Panama müqaviləsini təsdiqlədi. Sonuncu hadisə Ruzvelt üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edirdi, baxmayaraq ki, ölkə yeni prezident seçkiləri ərəfəsində idi, Ruzvelt isə seçilmiş prezident olmaq həsədində idi.

Yazılmasız qaydalara görə prezident namizədliyi adətən ikinci müddətə çəkilir. Buna baxmayaraq, Ruzvelt Milli qurultayda öz partiyasından olan bosların - Hanna, Plat, Oldricin – onun namizədliyini irəli sürəcəklərinə inamsızlıq hiss edirdi.

Əgər Hanna sağ qalsaydı 1904-cü ilin payızındakı hadisələrin necə inkişaf edəcəyi məlum deyildi, lakin 1904-cü ilin fevralında Hanna vəfat etdi və prezident respublikaçıların yeganə namizədi oldu. Risk etmək istəməyən prezident Respublika partiyası rəhbərliyində özünə tərəfdarlar tapdı – Milli komitənin başçısı postuna, Hannanın yerinə əvvələr onun şəxsi katibi, son ildə isə ticarət naziri olan Jorc Kortilyunu qoya bildi. Kortilyu Ruzvelt kompaniyası üçün geniş seçki fondu yığaraq onu böyük səs-küylə keçirdi. Nəhayət 1904-cü ilin noyabrında T.Ruzvelt prezident olaraq, öz arzusunu həyata keçirməyə nail oldu. O, böyük səs çoxluğu ilə Parkerə qalib gəldi. Qalibiyətdən cuşa gələn

prezident, təbrikləri qəbul edərək (Ruzvelt Oyster-Beydə səs verib gecəyikən Vaşinqtona qayıtmışdı) elə bir müraciət etdi ki, onun bəzi bioqrafları bunu kobud səhv kimi qiymətləndirdilər. O deyirdi: "Heç bir şey məni bir də heç zaman namızəd olmağa məcbur edə bilməz və mən bir də irəli sürülməyi qəbul etməyəcəm". Bu müraciətə görə sonralar o peşman oldu, zira onun kimi işgūzar və hakimiyyətsevər insan üçün adı insan həyatı dözülməz idi. Elə bu illərdə o, Filippin qubernatoru Vilyam Q.Taftla (William Taft) yaxın əlaqələr saxlayaraq, onu öz kabinetinə, 1904-cü ilin əvvəllərində istefaya çıxmış hərbi nazir Rutun yerinə dəvət etdi. Bütün bu şəxsiyyətlər öz proqressiv baxışları ilə fərqlənmirdilər, əksinə, daha çox bənzər idilər. Konstitusiyaya əsasən ABŞ prezidentinin nazirlər kabinetinin başçısı və silahlı qüvvələrin baş komandanı kimi böyük səlahiyyətlərə malik olması imkanı Ruzveltə şərait yaratdı ki, o, latin amerikası ölkələrinin ABŞ diktaturasına tabe edilməsi kimi ABŞ-n hakim dairələrinin imperialist cəhd'lərini və öz şəxsi planlarını həyata keçirsin.

"Ruzvelt doktorinasının" qurbanı Dominikan Respublikası oldu. Avropa imperialistləri tərəfindən talan edilən bu kiçik ölkənin hökuməti ABŞ dövlət departamentinin təzyiqi ilə kömək üçün zəngin qonşusuna müraciət etmək məcburiyyətində qalır. Ruzvelt "qeyri-adi həssaslıq" göstərdi və bunun nəticəsi olaraq 1905-ci ilin fevralında Santo-Dominqoda imzalanan protokol meydana gəldi ki, burada da amerikan hərbi gəmiləri çoxmənalı hədə kimi dayanmışdı. Bu protokola əsasən respublikanın bütün gömrükləri ABŞ-in nəzarətindən keçirdilər. Senatın müqavimətlərinə fikir verməyən Ruzvelt gömrük rüsumlarının toplanması üçün Dominikan Respublikasına dəniz piyada dəstəsi ilə zabit göndərdi; dominikan hökuməti öz ehtiyacları üçün onun yalnız 45% -ni alırdı, qalan 55% isə ABŞ bankı tərəfindən kreditorlara ödənilmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bu yolla Dominikan Respublikası üzərində faktiki protektorat qoyuldu ki, buna da prezident həmin Monroe doktorinası ilə haqq qazandırıldı.

Ruzvelt "münaqişənin həlli üçün" Taft və Bekonu, həmçinin 6 min nəfərdən ibarət olan dəniz piyada desantını Kubaya göndərdi. Təbii ki, öz hərəkətlərinə haqq qazandırmaq məqsədi ilə amerikalılar bildirirdilər ki, adada yaşayan amerika vətəndaşlarının həyatı və əmlakı təhlükə qarşısındadır. Lakin ordunu göndərərkən, prezident göstərmək istəyirdi ki, o məcburiyyət qarşısında qalib və Tafta ehtiyatla hərəkət etmək, ABŞ daxilində ictimai fikirlə hesablaşmaq göstərişini verirdi. "Yadda

saxlayın, - deyə o, Tafta teleqraf göndəirdi, - ... əgər biz nəzarət funksiyasını öz üzərimizə götürənə qədər aydın surətdə göstərə bilməsək ki, sülhün əldə edilməsi və qayda-qanun yarada bilən hökumətin saxlanması üçün lazım olan bütün üsullar tükənilmişdir, onda burada bizim müdaxiləmizlə əlaqədar çox ciddi naraziçiliq qopacaq». Amerikan inhasarlarının marağana cavab verən "böyük dəyənək" siyasetinin fəaliyyəti bundan ibarət idi. Qərb yarımkürəsində Birləşmiş Ştatlar özlərini sahib kimi hiss edirdilər. Lakin prezident Ruzveltin beynəlxalq siyasetdə ABŞ-in aparıcı, əhəmiyyətli – rol əldə etməsi üçün can atması Amerika qitəsininin hüdüdlərindən kənara ya-yılmışdır.

Ruzvelt dünya münaqişələrinə qarışan ilk prezident idi. Onun başçılığı altında amerikan diplomatiyası ilk dəfə olaraq geniş arenaya - guya öz marağı olmayan vasitəçi kimi - çıxdı. Lakin bu vasitəciliyin əsl məqsədi Uzaq Şərq və Avropada Amerika üçün sərfəli olan "güt balansı"nın qurulması idi. Bu siyasetin mərhələləri Portsmut və Alhesirasdan ibarət idi. Hər iki halda Teodor Ruzvelt öz üzərinə sülh keşikçisi rolunu götürdü, lakin onun sülh məramlı fəaliyyəti amerikan imperializminin mövqelərini möhkəmləndirmək məqsədi güdürdü. Bu, xüsusilə rus-yapon müharibəsi zamanı Ruzveltin özünü aparmasında daha aydın gözə çarpdı.

Rus-yapon münaqişəsinin lap əvvəllərində ABŞ-in idari dairələri öz rəğbətlərini Ru-siyaya deyil, Yaponiyaya bildirirdilər. Əgər konqresi və ölkənin ictimai fikrini özünə qarşı qaldırmaq qorxusu olmasaydı, yəqin ki, Ruzvelt, Corc Kennana yazdığı kimi, hətta ingilis-yapon ittifaqına qoşulardı. Sovet tarixçisi N.N.İnozemtsev yazır: "Amerikan imperialistləri... bu toqquşmada Rusyanın məglub olmasını özlərinin marağı hesab edirdilər. Yaponiya hələ çox da təhlükəli rəqib sayılmırı və mötəbər amerikan dairələri Uzaq Şərqdə yapon işğalını gələcəkdə öz maraqları üçün istifadə etmək ümidiндə idilər". Amma hələlik prezident başda olmaqla ABŞ-in siyasi xadimləri hesab edirdilər ki, Yaponiyadan Uzaq Şərqdə Rusiyaya qarşı zərbə qüvvəsi kimi istifadə etmək lazımdır. Hətta amerikan mətbuatında yazırlar ki, Yaponiya müharibəni amerikan maraqları üçün aparır, amerikan maliyyəçiləri isə Yaponiyaya geniş kredit təqdim edirlər.

Yaponların ruslar üzərindəki qələbəsi Ruzveltin rəğbətinə səbəb oldu. Lakin sovet tədqiqatçısı L.İ.Zubokun yazdığını görə "o,(ABŞ) hər halda onun (Rusiya nəzərdə tutulur) tamamilə darmadağın olunmasına və Uzaq Şərqdən qovulmasına yol vermək istəmirdi". Prezident başda

olmaqla amerikan diplomatiyasının çoxlu əmək sərf edib yaratdıqları dayanaqsız “qüvvələr balansı”, bu region üçün Uzaq Şərqdə Rusiya və Yaponianın müharibədə əldən düşmüş vəziyyətdə üz-üzə qarşılurmaları idi. Bu müharibənin son mərhələsində, Yaponianın bütün ehtiyat mənbələri tükəndikdə prezident döyüşən tərəflər arasında sülh bağlamaq üçün vasitəçi kimi çıxış etdi. 1905-ci ilin avqustunda Portsmutda (Nyu-Hempşir ştatı) sülh konfransında Ruzvelt yapon iddiyasına tərəfdar çıxdı və Yaponianın təzminatsız sülh razılaşması onun ümidi boşa çıxardı. Ruzvelt ümid edirdi ki, Portsmut sülhü Uzaq Şərqdə ABŞ üçün əlverişli qüvvələr nisbəti yaradaraq, Çində amerikan kapitalının mövqelərini möhkəmləndirməsi üçün orada “açıq qapı” siyasetini saxlayacaq. Lakin, - amerikan tarixçisi Bilin etirafına görə, - Portsmut konfransından üç il sonra iki dövlət (Rusiya və Yaponiya. – İ.B.), bütün başqa imperialist millətləri çıxarmaq üçün birləşdirilər. Və bu halda Yaponiya ilə razılığa gəlməkdən savayı Ruzveltin başqa çıxış yolu qalmadı. 1908-ci ildə Rut-Takahir razılaşması bağlandı ki, buna əsasən ABŞ və Yaponiya hökumətləri Sakit okean hövzəsində bir-brinin maraqlarını tanımaq, bu zonada mövcud vəziyyəti saxlamaq və “Çində ticarət və sənaye üçün eyni imkanlar prinsipini” müdafiə etmək üzrə öhdəlik qəbul etdirilər. Bu razılaşma ilə Birləşmiş Ştatlar Uzaq Şərqdəki bütün yapon işgallarını, daha doğrusu Koreya və sonra Çindəki işgallarını faktiki olaraq tanıyırıldılar. Əslində bu Sakit okean ətrafındaki “təsir dairəsi”nin Yaponiya və ABŞ arasında bölgündürüləməsi idi. Amerikan imperialistləri bu vəziyyətlə ona görə barışmalı oldular ki, Yaponianın güclənməsinə və onun təcavüzkar iddialarına mane ola bilmirdilər. Ruzvelt tez-tez təkrar edirdi ki, həmin anda uğur gətirə biləcək mövqeni tutmaq və ya kursu yönəltmək lazımdır. Amma indiki halda o, seçmirdi, chunki başqa çıxış yolu yox idi. Rut-Takahir razılaşması bir neçə il keçdikdən sonra öz fəlakətli nəticəsini verən yapon təcavüzüñə göz yummaqdən, təcavüzə qarşı səhlənkarlıqdan başqa bir şey deyildi. Son nəticədə, Ruzveltin bioqraflarının böyük əksəriyyətinin təqdim etdiyi kimi, onun uzaqşərq siyaseti nəinki sülh işləri üçün qeyri-məhsuldar, eyni zamanda ABŞ üçün də uğur gətirməz oldu.

Ağ evlə ayrılməq və 50 yaşında ikən oyundan çıxməq Ruzvelt üçün asan deyildi. 1907-ci ildə 1908-ci ilin seçimləri üçün namizədlər irəli çəkilərkən o, öz namizədliyini irəli sürməkdən imtina etməli oldu. Lakin partiyanın o zamanlar lideri olaraq, Ruzvelt öz sələfini seçmək qərarına gəldi və onun seçimi keçmişdə Flippin qubernatoru

olmuş, Kuba üsyانını yatiran, indiki hərbi nazir Vilyam Hovard Taftın üzərində dayandı. Ruzvelt seçilmiş prezidenti həyat yoldaşı ilə birlikdə inauqurasiyadan əvvəlki gecəni Ağ evdə keçirməyə dəvət etdi. Taft bu dəvəti qəbul etdi. Prezidentin vəzifəyə keçmə ənənəvi mərasimindən sonra Kapitoliyanın portikində iştirakının vacib olmasına baxmayaraq, Taftın nitqini dinləyib və onu təbrik edərək (deyəsən bir qədər sünə coşgunluqla), Ruzvelt, Taftın arvadının böyük məmənuniyyətinə səbəb olaraq, yeni prezident alayını Ağ evə qədər müşayət etməkdən imtina etdi. Eks-prezident həyat yoldaşı ilə birlikdə düz vağzala, oradan isə qatarla Oyster-Beyə yola düşdü. Ruzvelt üçün mülki şəxs həyatı başladı.

Ruzveltin birinci nigahından Alisa adlı bir qızı var idi. Sonra 1886-cı ildə Edit Kermit Karou ilə evlənir və onların 5 uşağı olur-Teodora, Kermit, Edit, Arçibald və Kventin. Mülki həyata başlıdıqdan sonra Ruzvelt oğlu Kermit ilə Braziliya cəngəlliklərinə uzunmüddətli səyahətə çıxır. Səyahətə başlıdıqdan yeddi ay sonra Ruzvelt malyariya xəstəliyinə tutulur xüsusilə də qayıqda baş verən bədbəxt hadisədən sonra ayağı ciddi zədələnir və infeksiyaya yoluxur. Bunun ardınca ABŞ-a qayıdır və elmi esselər və tarixi kitablar yazmağa başlayır. Avropada I Dünya Müharibəsi başlayanda keçmiş prezident hərbi hazırlıqlara daha ciddi önəm verilməsinin vacibliyini bildirdi və çıxışında qeyd elədi ki, ABŞ bu müharibəyə mütləq qoşulmalıdır. O, Prezident Vilsonun neytrallıq çıxışından çox məyus oldu və onu ölkəsinin fəaliyyətsizliyində qınadı. Birləşmiş Ştatlar 1917-ci ildə müharibəyə qoşulanda o könüllülərdən ibarət diviziyanın yaradılmasını təklif etdi, ancaq Hərbi Şöbə buna razılıq vermədi. Buna baxmayaraq, onun oğullarının dördü də könüllü olaraq müharibəyə getdi. Onun ən kiçik oğlu, Kventin Almaniya səmasında vurulanda Ruzvelt çox mütəəssir oldu. Teodor Ruzvelt 6 yanvar 1919-cu ildə Nyu Yorkun Oyster buxtasındakı doğma evində yuxuda olarkən vəfat etmişdir. Bəzən deyirlər ki, ölüm ona görə onu yuxuda apardı ki, o hətta ölümlə belə mübarizə aparardı. Çünkü o xarakterə çox mübariz və istədiyini əldə edən bir şəxs idi.

Raşmor dağında təsvirləri həkk olunmuş 4 ABŞ prezidenti arasında Teodor Ruzveltin də təsviri var. Bunun əsas səbəbi kimi onun Panama kanalının çəkilməsindəki böyük rolunu göstərirler.

Teodor Ruzvelt avtomobildən istifadə etmiş ilk ABŞ prezidentidir.

Onun hakimiyyət dövrü dövlətin iqtisadiyyatdakı rolunun güclənməsi ilə xarakterizə olunmuşdur.

1921-ci ildə ABŞ Ali Məhkəməsinin Baş hakimi seçilmişdir. Bu məhkəmədə vəzifə tutmuş ilk və yeganə ABŞ prezidentidir. Vəfatına 1 ay qalmış həmin vəzifədən istefa vermişdir.

Uilyam Taft

Uilyam Hovard Taft (ing. William Howard Taft; 15 sentyabr 1857, Sinsinnati, Ohayo, ABŞ – 8 mart 1930, Vaşinqton (Kolumbiya Federal Dairəsi), ABŞ) – Amerika Birləşmiş Ştatlarının 27-ci prezidenti (1909-1913).

Vudro Vilson

Tomas Vudro Vilson (ing. Thomas Woodrow Wilson; d. 28 dekabr 1856, Strauton, Virciniya, ABŞ — ö. 3 fevral 1924, Vaşinqton (Kolumbiya Federal Dairəsi), ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 28-ci prezidenti (1913-1921). 1919-cu il Nobel Sülh Mükafatı laureati. ABŞ tarixində elmlər doktoru elmi dərəcəsinə malik olan yeganə prezidentdir.

Adı tarixdə 100 ən çox öyrənilmiş şəxsiyyətlər siyahısına daxil edilib.

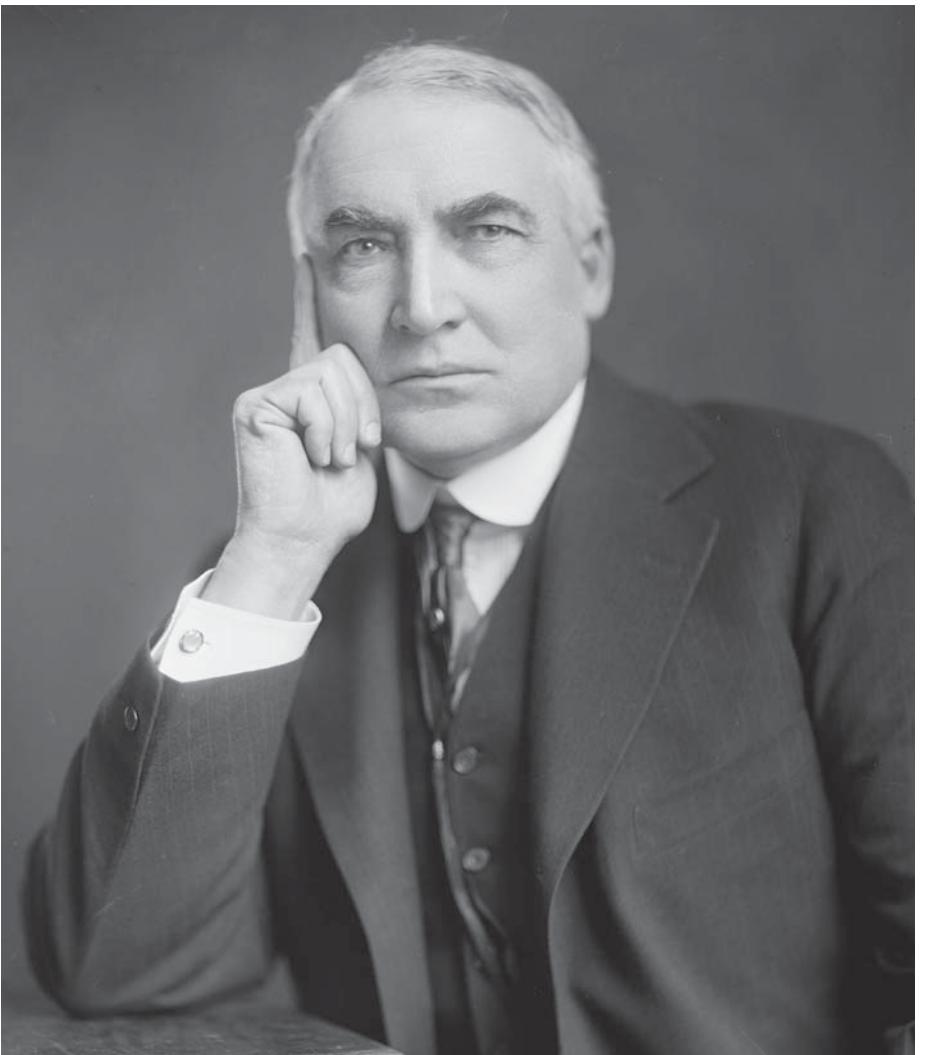
6 aprel 1917-ci ildə Vudro Vilson ABŞ-in Birinci dünya müharibəsinə qatılması barədə qərar verdi. Konqresə müraciətində o, "Bütün müharibələrə son qoymaq məqsədilə müharibəyə başlamağa" çağırırdı.

8 yanvar 1918-ci ildə o Konqresdəki çıxışında müharibədən sonrakı dünyanın yenidən qurulmasını, daimi sülhün təmin edilməsini nəzərdə tutan və "14 bənd" adı ilə məşhur olan tezislərini irəli sürdü. Müharibədən sonra bu tezislərdə irəli sürürlən ideyalardan yalnız 5-i, o cümlədən Millətlər Cəmiyyətinin qurulması fikri həyata keçirildi.

28 may 1919-cu ildə Əlimordan bəy Topçubaşovun başçılıq etdiyi Azərbaycan nümayəndə heyəti Paris sülh konfransında ABŞ prezidenti Vudro Vilsonla görüşərək Xalq Cümhuriyyətinin tanınmasını xahiş edib. Antitürk və ermənipərəst mövqeyi ilə seçilən Vilson bu xahişi rədd edib.

Ermənistanın Türkiyəyə ərazi iddiaları ABŞ prezidenti Vudro Vilsonun hamiliyi ilə güclü surətdə dəstəklənirdi. V. Vilson Ermənistana üzərində ABŞ-in mandatını rəsmiləşdirmək üçün Senata müraciət etmişdi. Lakin 1920-ci il iyunun 1-də ABŞ Senatı 23 səs lehinə, 52 səslə sleyhinə olmaqla prezidentin arzusunu rədd etdi.

Vilsonun düşüncələrinə görə insan haqları "Böyük Ermənistan və ermənilərin xilası"ndan ibarət idi. Sevr müqaviləsinin VI bölməsinin 89-cu maddəsinə görə Ərzurum, Trapezund, Van, Bitlis Ermənistana verilirdi. Onun sərhədlərini Vilson təyin edəcəkdi. Lakin elə bu vaxt müzəffər türk ordusu bir-birinin ardınca doğma vilayətlərini güclü hamisi olan düşmənin tapdağından azad edir və məkrli planın reallaşmaq ehtimalını puça çıxarırdı. V. Vilsonun qərarı ilə yaradılmalı olan süni "Müstəqil Ermənistan" iki həftəyə süqut etdi.

Uorren Hardinq

Uorren Qamaliel Hardinq (ing. Warren Gamaliel Harding; 2 noyabr 1865, Morrou, Ohayo, ABŞ — 2 avqust 1923, San Fransisko, Kaliforniya, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 29-cu prezidenti (1921-1923).

1920-ci ilin noyabr ayında keçirilmiş prezident seçkilərində respublikaçıların nümayandəsi Hardinq prezident seçildi. O, Oqayo ştatından idi. Uorren Hardinq hökuməti ilk növbədə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinə ayrılan bütçə xərclərinin azaldılması təklifi ilə konqresdə çıxış etdi. O, "normal zaman" və "normal qaydalar" şurəni irəli sürərək fərdiyətçilik prinsipini əsas götürdü. Hökumət şəxsi biznesin inkişafına xüsusi fikir verdi. Əməklə kapital arasında əməkdaşlıq yaradılması məqsədi ilə həmkarlar ittifaqları assosiasiyaları yaradıldı. 1921-ci ildə 1920-ci illə müqayisədə federal hökumətin xərcləri iki dəfə aşağı düşərək 3,3 milyard dollar təşkil etdi.

1920-ci ilin yayında ölkədə iqtisadi böhran başlandı, istehsal aşağı endi. Xarici ticarət iki dəfə azaldı, işsizlik artdı, əmək haqqı 25-50% ixtisar edildi. Lakin böhran 1921-ci ilin sonu, 1922-ci ilin əvvəllərində iqtisadi yüksəlişlə əvəz olundu. ABŞ-da iqtisadi böhranın tez qurtarmasının səbəbləri daxili bazarın geniş tutumlu olması, yeni sənaye sahələrinə iri həcmli kapital qoyuluşu, ABŞ mallarının xarici ölkələrə ixracından və onun verdiyi borclardan gələn gəlirlər ilə əlaqədar idi. 1922-ci ildən iqtisadiyyatda inkişaf və ya "çiçəklənmə" ("prosperite") dövrü başlandı. Hardinqin hakimiyyəti illərində rüşvətxorluq halları artdığına görə üç nazir istefaya getməli oldu.

Bu dövrdə ABŞ-in xarici siyasetində təcridçiliyin üstünlük təşkil etməsinə baxmayaraq xarici iqtisadi əlaqələr genişləndirildi. ABŞ 1921-ci ilin avqustunda Almaniya ilə müqavilə bağladı. Latin Amerikasında öz nüfuzunu gücləndirdi. Uzaq Şərqi İngiltərə-ABŞ, Yaponiya-ABŞ arasındaki problemlər Vaşinqton konfransında qismən həll edildi.

Uorren Hardinq 1923-cü ilin iyun ayında ştatlar üzrə səfərə çıxır. Bu səfər çərçivəsində o, ABŞ prezidentləri arasında ilk dəfə Alyaskada olur. İyul ayının sonlarında Alyaskadan qayıdarkən mədəsi ilə bağlı problemlər yaşadığı üçün Vaşinqton ştatında özünün son çıxışını edir və Ohayo ştatına planlaşdırılan səfərini təxirə salaraq Kaliforniyada dincəlmək qərarına gəlir. San-Fransiskoda onun vəziyyəti daha da ağırlaşır və 2 avqust 1923-cü il tarixində saat 19:35-də ürək tutmasından vəfat edir. Həyat yoldaşı Florens onun meyitinin yarılmasına icazə vermədiyi üçün hazırda Hardinqin ölümü ilə bağlı bir sira fərziyyələr mövcuddur. Onlardan bəzilərinə görə xanım Hardinq ərini özü öldürüb və ya öldürünen şəxsi gizlətməyə çalışıb. Başqa bir versiyaya görə isə onu zəhərləyiblər.

Vitse-prezident Kalvin Kulic Uorren Hardinqin yerinə ABŞ-in növbəti prezidenti olur.

Hardinq öldüyü vaxt onun atası hələ sağ idi və o ABŞ prezidentləri arasında Con Kennedy ilə yanaşı atasından əvvəl olan 2 prezidentdən biridir.

Kalvin Kulic

Con Kalvin Kulic (ing. John Calvin Coolidge, Jr.; 4 iyul 1872, Plimut, Vermont, ABŞ - 5 yanvar 1933, Northampton, Massachusetts, ABŞ) – Amerika Birləşmiş Ştatlarının 30-cu prezidenti (1923-1929) və 29-cu vitse-prezidenti (1921-1923).

1921-ci ildə Uorren Hardinqin vitse-prezidenti kimi Ağ Evə daxil olan Kalvin Kulic, 1923-cü ilin avqustun 2-də Alyaskaya səfəri zamanı vəfat edən ABŞ prezidenti Hardinqin ölümündən sonra onun yerini tutdu. 1924-cü il president seçkilərində Kulic qələbə qazandı. Onun daxili siyaseti ölkə iqtisadiyyatının gücləndirilməsinə yönəldilmişdi. İri kapitala qoyulan vergi azaldıldı Kulic "ABŞ-ın işi biznesdir" şurənini irəli sürdü. İstehsal üzərində dövlət nəzarəti ləğv edildi. İri kapitala qoyulan vergi azaldıldı. Məcmu milli məhsul istehsalı 54% artdı. Dünya sənaye məhsulu istehsalında, ABŞ-ın payı 44,8 faiz təşkil etdi. İri biznesin özünü tənzimləmə sistemi təşəkkül tapdı. Çiçəklənmə illərində istehsala yeni texnika, texnologiya və konveyer sistemi tətbiq edildi.

Kulic hökuməti 1924-cü ildə yeni vergi qanunu qəbul etdi. Qanuna görə yüksək gəlirli şəxslərin ödəyəcəyi vergi 50 %-dən 40 %-ə endirildi. Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin azaldılması nəticəsində xüsusi biznes inkişaf etdi. İri biznesin özünü tənzimləmə sistemi təşəkkül tapdı.

Hökumət fermer təsərrüfatını inkişaf etdirmək məqsədi ilə onlara kredit verdi. Fermer təsərrüfatlarının problemlərinin həllinə başlanıldı. "Kənd təsərrüfatının bərabərliyi" şurəni irəli sürüldü. 1924-cü ildə kənd təsərrüfatı istehsalını genişləndirmək ideyası gücləndi. Hökumət fermer kooperasiyasını təşviq edərək onlara kredit verdi.

Həyat səviyyəsi yaxşılaşdı. Avtomobil, soyuducu, telefon, radio və başqaları gündəlik məişətə daxil oldu. İstehlak kreditləri sisteminin tətbiq edilməsi xalqın rəğbətini qazandı. Dövlət borcu azaldıldı. 1924-1929-cu illərdə ölkədə yeni həmkarlar təşkilatları yaradılması ətrafında səylər genişləndi. Sahibkarlar kompaniyası həmkarlar ittifaqları yaratdılar. 20-ci illərin əvvəllərində bu ittifaqların 1,5 milyon yzvü var idi. Müəssisə sahibləri ixtisaslı fəhlələrin əmək haqlarını artırmaq və pensiya tətbiq etmək yolu ilə sosial ziddiyətləri yumşaltdılar. Həmkarlar ittifaqlarının iştirakı ilə kredit verən fəhlə bankları yaradıldı. AƏF liderləri sinfi sülhün yaradılmasında mühüm rol oynadılar. Əlverişli iqtisadi şərait və bərabər imkanlar fəhlə sinfinin fəallığını aşağı saldı. Həmkarlar ittifaqları və fermer hərakatı zəiflədi. Sosial etiraz çıxışları azaldı. Bu isə ölkədə sosial gərginliyi zəiflətdi. Bütün bunlarla bərabər bu dövrdə "Ku-kluks-klan" təşkilatı yəhudilərə, zəncilərə, katoliklərə və mühacirlərə qarşı mübarizəni gücləndirdi. Onların başlıca məqsədi, ənənəvi ağ, kənd, protestant və anqlosakson Amerikasının qurulması idi.

Bu dövrdə ölkəyə mühacir axını son dərəcə artmışdı. Bu problemi həll etmək üçün 1924-cü ildə yeni mühacirət qanunu qəbul edildi. Şərqi

Asiyadan mühacirət axını qadağan edildi, digər ölkələrdən mühacirət edənlərə isə məhdudiyyət qoyuldu.

Kulic hökuməti xarici siyasetdə proteksionizm tətbiq etdi. 1929-cu ildə xarici ticarətin həcmində görə ABŞ İngiltərəni ötüb keçdi. Kulic hökumətinin xarici siyasəti xammal və satış bazarlarına yiyələnməyə doğru yönəldilmişdi. Avropanın ölkələri ilə iki tərəfli münasibətlər inkişaf etdirildi. O, Almaniya ilə əlaqədar "Daues planı"nın qəbul edilməsinə nail oldu, borclar məsələsinə diqqət yetirdi. Böyük Britaniya, Fransa, İtaliya, Belçika və Çexoslovakiya ilə hərbi borcların bir hissəsinin ödənməsinə dair saziş bağlandı. 1923-1929-cu illərdə Latin Amerikası ölkələrinə yardımçılar edərək bu regionda iqtisadi, siyasi və hərbi cəhətdən xeyli möhkəmləndi.

ABŞ-ın müharibəyə girməsinin on illiyi münasibəti ilə Fransanın xarici işlər naziri A. Brianın təşəbbüsü ilə 1928-ci il 27 avqustda Parisdə Milli siyasetdə müharibələrdən imtina edilməsi barədə "Brian-Kelloq paktı" (Kelloq ABŞ-ın dövlət katibinin adıdır) bağlandı.

ABŞ-ın xarici siyasətinin istiqamətlərindən biri Latin Amerikası və Kanada ilə münasibətlərin inkişaf etdirilməsi oldu. Meksika, Kuba, Mərkəzi və Cənubi Amerika ölkələrinə kapital qoyuluşu artırıldı. Latin Amerikası ölkələrinə qoyulan kapital 5,7 milyard dollar təşkil etdi.

20-ci illərdə ABŞ-Yaponiya münasibətlərində xeyli mürəkkəbliklər var idi. 1924-cü ilin aprelin 16-da ABŞ konqresi yapon mühacirlərinin ölkəyə gəlməsini qadağan edən qanun qəbul etdi. Buna baxmayaraq, amerikan xüsusi kapitalı Yaponiyaya istiqrazlar verirdi. Çinə münasibətdə "açıq qapılar" siyasəti yeridildi. ABŞ-ın Filippin və Havay adalarında hərbi-strateji mövqeləri möhkəmləndi.

Kalvin Kulicin hakimiyyət dövrü iqtisadi yüksəlmiş və çiçəklənmə dövrü kimi xarakterizə olunur. Onun dövründə Amerika hinduları tam hüquqlu ABŞ vətəndaşlığı əldə etdilər.

1932-ci il prezident seçkilərində tərəfdəşları Kulicin namizədliyini irəli sürmək istəsələr də, o bunun əleyhinə çıxmış və növbəti müddətə namizədliyi irəli sürürlən Herbert Huveri dəstəkləmişdir.

O, 1933-cü il yanvarın 5-də Northemptondakı (Massaçusets) evində infarktdan keçinmişdir.

Herbert Huver

Herbert Klark Huver (ing. Herbert Clark Hoover; 10 Avqust 1874, Vest Branç, Ayova, ABŞ - 20 oktyabr 1964, Nyu-York, Nyu-York ştatı, ABŞ) – Amerika Birləşmiş Ştatlarının 31-ci prezidenti (1929-1933).

Alman əsilli ailədə dünyaya gəlmışdır. Atasının ilkin soyadı Huber olmuşdur. 1880-ci ildə, 6 yaşında ikən atasını, 10 yaşında isə anasını itirən Herbert Huver əvvəlcə 18 ay əmisi Allen Huverin, 1885-ci ilin noyabrından isə öz oğlu bir il əvvəl vəfat edən dayısı Con Mintornun yanında yaşayır.

1891-ci ildə o vaxt yeni yaradılmış Stenford Universitetinə qəbul olmuş və 1895-ci ildə geoloq-mühəndis ixtisası üzrə buranı bitirmişdir.

Sonralar ixtisası üzrə Avstraliyada və Çində işləmişdir.

1914-cü ildə Birinci dünya müharibəsinin başlaması ilə Londonda 120 000 ABŞ vətəndaşının Avropadan çıxarılmasının təşkili ilə məşğul olur. 1917-ci ildə ABŞ-ın müharibəyə qatılmasından sonra prezident Vudro Vilson tərəfindən ABŞ Ərzaq Xidmətinin rəhbəri təyin olunur.

1928-ci il prezident seçkilərində rəqibi Alfred Smit üzərində kəskin fərqlə qalib gələrək prezident seçildi. Hamı yaxşı menecer kimi tanınan Huverin prezidentliyindən daha böyük iqtisadi inkişaf gözlədiyi halda 1929-cu ilin oktyabrında Nyu-York Birjasında başlayan geriləmə və bunun ardından başlayan "Böyük Depressiya" ABŞ tarixində ən böyük iqtisadi itkilərlə müşahidə olunmuşdur. Bu proses Herbert Huverin imicinə ciddi zərər vurmaqla yanaşı, həm də 1932-ci il seçkilərində Franklin Delano Ruzveltə uduzması ilə nəticələndi.

Huver 1964-ci il oktyabrın 20-si saat 11:35-də, hakimiyyətdən getdikdən 31 il 7 ay sonra vəfat etmişdir. Bu göstərici ilə o, eks-prezident statusunda ən uzun müddət qalmış ABŞ prezidentidir. Onun üçün rəsmi dəfn mərasimi keçirilmiş və özündən 20 il əvvəl vəfat edən xanımı ilə birlikdə Vest-Brançda (Ayova) dəfn edilmişdir.

Franklin Delano Ruzvelt

Franklin Delano Ruzvelt (ing. Franklin Delano Roosevelt; d. 30 yanvar 1882, Hayd Park, Nyu-York, ABŞ - ö. 12 aprel 1945, Uorm-Sprinqs, Corciya, ABŞ) – Amerika Birləşmiş Ştatlarının 32-ci prezidenti (1933-1945). 2 dəfədən artıq seçilmiş yeganə ABŞ prezidentidir. 4 dəfə prezident seçilmiş, 4-cü hakimiyyət müddətinin başlamasından qısa müddət sonra beyninə qan sızmاسından vəfat etmişdir.

1921-ci ilin avqustunda poliomelit xəstəliyinə tutulmuş və bundan sonra ayaqları tam işləmədiyi üçün ömrünün qalan hissəsini əlil arabasında keçirməli olmuşdur. Bu onun 3 il ərzində siyasetdən uzaqlaşması ilə nəticələnsə də, o özündə güc taparaq əvvəlcə Nyu-York ştatının qubernatoru, daha sonra isə prezident seçilmişdir.

Onun tarixi xidmətləri arasında "Böyük Depressiya"nın aradan qaldırılması, SSRİ ilə münasibətlərin yaxşılaşdırılması və İkinci dünya müharibəsi dövründə Avropadakı müttəfiqlərini yaxından dəstəkləməsini qeyd etmək olar.

Tarixdə 100 ən çox öyrənilmiş şəxsiyyətlər siyahısına daxil edilib.

Harri Trumen

Harri S. Trumen (ing. Harry S. Truman; 8 may 1884, Lamar, Missouri, ABŞ - 26 dekabr 1972, Kanzas-Siti, Missouri, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 33-cü prezidenti (1945-1953) və 34-cü vitse-prezidenti (20 yanvar-12 aprel 1945).

İkinci adındakı "S" hərfi yalnız inisialdan ibarətdir və babaları - atasının atası Anderson Şip (Shipp) Trumen və anasının atası Solomon Yanqın adına hörmət əlaməti olaraq valideynləri tərəfindən verilmişdir.

Birinci dünya müharibəsi dövründə artilleriya batareyasına rəhbərlik etmişdir. Həmin müharibədə döyüşlərdə iştirak etmiş yeganə ABŞ prezidentidir (Prezident Duayt Eyzenhauer isə həmin müharibədə yalnız təlimlərə qatılmışdır).

1934-cü ildə Missouri ştatından ABŞ Konqresinə senator seçilmişdir. 1944-cü il seçkilərində Franklin Ruzvelt özünün dördüncü prezidentlik müddətinə onu vitse-prezidentliyə namizəd kimi irəli sürmüşdür. Seçkilərdə qələbə qazanan cütlük 1945-ci il yanvarın 20-də səlahiyyətlərinin icrasına başlamışdır. 12 aprel 1945-ci ildə Franklin Ruzveltin vəfat etməsindən sonra Harri Trumen prezident vəzifəsini tutmuşdur.

Trumenin hakimiyyət dövrü qlobal əhəmiyyətə malik çoxsaylı hadisələrlə zəngin olmuşdur. Bunların arasında İkinci dünya müharibəsinin sona çatması, məhz onun əmri ilə Yaponiyanın Hiroshima və Naqasaki şəhərlərinə atom bombasının atılması, BMT-nin təsis olunması, "Soyuq müharibə"nin başlaması, Marşal planı, Avropanın müharibədən sonra yenidən qurulması, kommunizmin əleyhinə yönəlmüş Trumen Doktrinası, NATO-nun yaradılması və Koreya müharibəsi xüsusi yer tutur.

Koreya müharibəsindəki uğursuzluqlar 1952-ci il seçkilərində Respublikaçılar partiyasının namizədi general Duayt Eyzenhauerin qələbəsi ilə nəticələndi. Trumen seçkilərdə öz namizədliyini irəli sürməmişdi.

1950-ci il noyabrın 1-də Puerto-Riko əsilli Qriselio Torresola və Oskar Kolatso Harri Trumenin evinə soxularaq onu öldürməyə cəhd etsələr də, evə daxil ola bilməmiş və silahlı atışmada Qriselio Torresola öldürülmüşdü. Oskar Kolatso məhkəmənin qərarı ilə elektrik stulunda edam cəzasına məhkum olunmuş, lakin Harri Trumen öz qərarı ilə bu cəzanı ömürlük həbs cəzası ilə əvəz etmişdir.

Harri Trumen 1972-ci il 26 dekabr-da səhər saat 7:50-də Kanzas-Siti'də pnevmaniyadan vəfat etmişdir.

Duayt Eyzenhauer

Duayt Devid Eyzenhauer, "Ayk" ləqəbi ilə tanınır (ing. Dwight David "Ike" Eisenhower; 14 oktyabr 1890, Denison, Texas, ABŞ — 28 mart 1969, Vaşinqton Kolumbiya Federal Dairəsi, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 34-cü prezidenti (1953-1961), ordu generalı (20 dekabr 1944). XIX əsrдə doğulmuş və Birinci dünya müharibəsi veteranı olan son ABŞ prezidenti. NATO Birləşmiş Qüvvələrinin ilk baş komandanı (1950-1952).

Adı tarixdə 100 ən çox öyrənilmiş şəxsiyyətlər siyahısına daxil edilib.

İkinci dünya müharibəsi dövründə 1944-cü il iyunun 6-da tarixdə ən böyük desantçixarma əməliyyatı olan və ingilis-amerikan birləşmiş qoşunlarının Normandiya sahillərinə çıxarılmasını nəzərdə tutan Overlord əməliyyatına rəhbərlik etmişdir.

Onun hakimiyyət dövrü Koreya müharibəsində atəşkəs əldə olunması, SSRİ-yə təzyiqlərin güclənməsi, atom silahına böyük üstünlük verilməsi, kosmik yarışın başlaması, sosial müdafiə programının genişləndirilməsi, Ştatlararası avtomagistral sisteminin yaradılmasının təşkili ilə xarakterizə olunur.

Con Kennedy

Con Ficerald Kennedy (ing. John Fitzgerald Kennedy; 29 may 1917, Bruklayn, Massaçusets – 22 noyabr 1963, Dallas, Texas) — 1961-1963-cü illərdə ABŞ-nin 35-ci prezidenti (Demokratlar partiyasından). ABŞ tarixində ilk katolik prezidenti, XX əsrдə doğulmuş ilk prezident və Teodor Ruzveltdən sonra ölkənin ikinci ən gənc prezidenti olmuşdur.

Kennedi, prezidentlər arasında yeganə Pulitzer mükafatı laureatıdır ("Profiles in Courage" kitabına görə). Onun prezidentliyi dövründə ("Kennedi stil" adlanır) Apollon programının qəbul edilməsi, ölkədəki mülki hüquqlar uğrunda hərəkat və soyuq müharibənin kəskinləşməsi (Karib böhranı və Berlin divarının tikilməsi) baş vermişdir.

Kennedy ilə tanınan Merlin Monronun məşhur "Ad günün mübarək, cənab prezident" mahnısı məhz ona həsr edilmişdir. Kennedinin adını daşıyan bir çox obyektlər var (ada, Con Kennedy adına Beynəlxalq Hava Limani, universitet, kitabxana, stadion, Kentukki və Indiana ştatları arasında körpü, ABŞ hərbi donanmasının aviadaşıyıcı gəmisi və s.). NASA-nın Floridadakı Kanaveral burnunda yerləşən Uçuş Əməliyyatları Mərkəzinin adı dəyişdirilərək "Con F. Kennedy Kosmik Mərkəzi" adlandırılmışdır. 1963-73-cü illərdə Kanaveral burnu da Kennedinin şərəfinə adlandırılmışdı, lakin 1973-cü ildə keçirilən referendumun nəticəsi olaraq əvvəlki adı geri qaytarıldı. Kennedy həm də 1964-cü ildən yarimdollarlıq sikkələrin üzərində təsvir edilir.

1976-cı ildə Gellap İnstitutunun tədqiqatlarına əsasən amerikalıların əksəriyyəti Kennedini ABŞ prezidentləri arasında ən görkəmlisi hesab etmişdir.

1960-cı ildə Kennedinin nitqlərindən ibarət "Sülhün strategiyası" adlı toplu dərc edilmişdir.

Adı tarixdə 100 ən çox öyrənilmiş şəxsiyyətlər siyahısına daxil edilib.

Con İrland mənşəli katolik ailəsində doğulmuşdur, Rouz və Cozef Kennedinin doqquz uşağından ikincisi olmuşdur. Ailələrində siyaset ənənələri var idi. 25 yaşında Conun atası ABŞ-da ən cavan bank müdürü olmuşdur. Con uşaqlıqdan xəstəhal, fiziki cəhətdən zəif adam idi, onun qardaşı Robert deyirdi ki, Con xəstə olarkən çoxlu kitab oxuyardı. Conun Uollinqford bir məktəb yoldaşı xatırlayırdı ki, o məktəbdə "Nyū-York Taymsı" başdan-başa oxuyan yeganə şəxs idi. 1935-ci ildə orta məktəbi bitirmiş, London İqtisadiyyat Məktəbinə, sonra isə Princeton Universitetinə daxil olmuşdur. 1940-cı il iyunun 21-də Con Harvard Universitetini bitirmişdir. 1944-cü il avqustun 12-də Conun böyük qardaşı Cozef İkinci dünya müharibəsində həlak oldu.

C.Kennedi Amerika futbolu oynayarkən belini zədələmişdi. Bu zədə ona həyatı boyu əziyyət vermİŞdir. Bu zədə səbəbindən onu hərbi xidmətdən azad etsələr də, atasının nüfuzu sayəsində o xidmətə qəbul edilmişdi. Sakit okeanda PT-109 torpeda katerində xidmət edərkən

Kennedi leytenant rütbəsi, cəsarətə görə Purpur Ürək və HDQ-nin mükafatlarını qazanmışdı. 1943-cü il avqustun 2-də Kennedinin kapitanı olduğu PT-109 kateri yapon mina gəmisi tərəfindən tarana məruz qaldı. Bu hadisə zamanı göstərdiyi şücaətə görə o HDQ və Dəniz piyadaları Medalı ilə (ing. Navy and Marine Corps Medal) təltif olunmuşdur.

Kennedinin İngiltərənin Münhen razılaşmasındaki rolundan bəhs edən "Münhen sövdələşməsi" adlı diplom işi 1940-ci ilin iyulunda "İngiltərə nə üçün yatmışdır?" adı altında kitab şəklində dərc edilmiş və 80 minlik tirajla çıxmışdı. 1946-ci ilin əvvəlində Kennedi ABŞ Konqresinin Nümayəndələr Palatasına öz namizədliyini təqdim etdi. 1947-53-cü illərdə o, 11-ci Massachusetts Konqres dairəsindən Nümayəndələr Palatasının üzvü, 1953-cü il yanvarın 3-dən 1960-ci il dekabrın 22-dək isə senator olmuşdur. Bu dövrdə o, Duayt Eyzenhauerin siyasetini tənqid etmişdir. 1949 ildə Kennedi Polşada, Sovet İttifaqında, Türkiyədə, Fələstində və Balkanlarda olmuşdur. 1951-ci ildə isə o, İngiltərəyə, Fransaya, İtaliyaya, İspaniyaya, AFR-ə və Yuqoslaviyaya səfər etmişdir. Daha sonra o, Pakistanda, Hindistanda, Malayada və Cənubi Koreyada olmuşdur. 1953-cü il sentyabrın 12-də Kennedi Jaklin Buvye (Kennedi) ilə evlənmişdir. Nigah mərasimi Nyu-Portda (Rod-Aylend şəhəti) keçirilmişdir. 1956-ci ilin əvvəlində Kennedi belindəki xəstəliyinə görə çarpayıda yazılmış "Profiles in Courage" ("Şücaətin xassələri") kitabı dərc edilmişdir. Növbəti ildə aldığı Pulitzer mükafatını Kennedi zənci kollecinə verdi. Həmin ilin iyul ayında Kennedi Senatda Əlcəzair haqqında nitqlə çıxış etdi və bildirdi ki, Fransa Əlcəzairə müstəqillik verməlidir. 1960-ci il yanvarın 2-də Kennedi özünün prezidentliyə namizədliyini irəli sürməsi haqqında qərarını elan etdi. Kennedinin Demokratlar partiyasından rəqibləri Hubert Hemfri, Stüart Sayminqton, Adlay Stivenson və Lindon Conson idi. Bütün prezidentliyə namizədlərdən Kennedi müxtəlif ştatlara daha çox səyahət etmiş və seçki mitinqlərində başqa namizədlərdən daha çox çıxış etmişdir.^[1] 1960-ci il iyulun 13-də Demokratlar Partiyasının Qurultayı prezident seçkilərində partiyanın vahid namizədi kimi Con Kennedini irəli sürdü. Kennedi isə öz seçki qəragahındakı etirazlara baxmayaraq vitse-prezident vəzifəsini Lindon Consona təklif etdi. O, seçkilərdə Consonun cənub ştatlarındakı nüfuzundan yararlanmayı düşündürdü.

1960-ci il noyabrın 8-də baş tutan seçkilərdə səslərin hesablanmasıından sonra Kennedi və vitse-prezidentliyə namizəd Lindon Conson öz rəqibləri ilə təxminən eyni səs aldılar (49,7% – 49,5%), bu 1888-ci

ildən sonra namizədlər arasındakı ən yaxın nəticə idi. Kennedinin Respublikaçılar partiyasından rəqibi Riçard Nikson ondan daha çox ştatda qalib gəlmişdi. Kennedi özü Yeni İngiltərədə və şərqi ştatlarında, habelə Nyu-Yorkda, Nyu-Cersidə, Pensilvaniyada, Miçiqanda, İllinoysda və Texasda qalib gəldi. Lakin seçki kollegiyasında səslərin nisbəti 303:219 Kennedinin xeyrinə oldu.

Kennedi seçki kampaniyasına başlayanda onu dəhşətə gətirən bu oldu ki, Cənubdakı protestant təşkilatların çoxu hələ də guya hər bir katolikin Roma Papasına danışsız tabe olacağı barədə köhnə nağıllara inanırdı. Kennedi bu problem barədə 1960-ci il sentyabrın 12-də Texasda "Hyuston şəhəri Keşşələrinin Böyük Assosiasiyasının" üzvləri qarşısında nitqlə çıxış etdi.^[2] Kennedi demişdir: "Mən prezidentliyə katolik namizədi deyiləm. Mən Demokratik Partiyanın, həm də katolik olan namizədiyəm. Mən ictimai məsələlər haqqında kilsə adından danışmirəm və kilsə də mənim adımdan danışmir." Kennedinin daxili siyaset doktrinası "Yeni sərhədlər" ("New Frontier") adlandırıldı. Kennedi komandasının orta yaşı 45 idi.^[3] Konqresdə üstünlüğün demokratlarda olmasına baxmayaraq, mühüm rolu ona bağlı olan cənub mühafizəkarlarının koalisiyası oynamışdır. Buna görə də Kennedinin təhsil üçün federal köməyin artırılmasına, qocalar üçün tibbi siyortaya və yeni Şəhər İşləri Departamentinin (Department of Urban Affairs) yaradılmasına dair təşəbbüsleri əngəllənmişdir. Kennedinin vergilərin ixtisarı haqqında təklifi də Konqres tərəfindən qəbul edilməmişdir.

Kennedi ABŞ Ali Məhkəməsinə iki hakim təyin etdi (Bayron Reymond Uayt və Artur Cozef Qoldberq). 1962-ci ildə tələbələr zənci Ceyms Mereditə Mississippi Universitetinə girməyə mane olduğu üçün Kennedi Mereditin kursa daxil edilməsi üçün təxminən 400 federal marşal və 3000 əsgər göndərmişdir. 1963-cü il iyunun 11-də Alabama qubernatoru Corc Uolles Alabama Universitetinə daxil olan iki zənci tələbəni dayandıran zaman, Kennedi yenidən müdaxilə etmişdir. Son nəticədə 1965-ci ildə mülki hüquqlar haqqında akt təklif olunmuşdur. Eyni zamanda Kennedinin senator Cozef Makkartinin antikommunist fəaliyyətində müdafiəsi tez-tez tənqid edilmişdir.

Kennedinin buraxdırıldığı ABŞ xəzinə biletləri sonradan onun xələfi Lindon Conson tərəfindən yenidən Federal Ehtiyat Sisteminin banknotları ilə əvəzləndi.

Kennedinin Məxfi Xidmətdə işlədilən ləqəbi Lancer (Ulan-nizəli süvari əsgər) olmuşdur.

Kennedi "Kütləvi qisas" (massive retaliation) doktrinasını rədd edərək, kommunizmin dayandırılması (containment) və "Çevik əks-tədbir" (flexible response) doktrinalarını qəbul etdi. 1961-ci ildə xaricə texnika və təhsil sahəsində kömək edən Sülh Korpusu (Peace Corps) yaradılmışdır. Birləşmiş Ştatların Vyetnamdakı hərbi müdaxiləsini artırması haqqında təklifi rədd etmiş Kennedy Vyetnama hərbi müşavirlər göndərdi. Həmin ildə Sayqona Ağ Ev müşaviri Uolt Rostov və general Maksuell Teylor gəldilər. 1963-cü ilin sentyabrında Kennedy vyetnamlılar barədə dedi: "Bu onların müharibəsidir. Məhz onlar onda qələbə çalmalı və ya məğlub olmalıdır". Növbəti ildə Kennedy bildirdi ki, hökumət Amerika qüvvələrini Cənubi Vyetnamdan 1965-ci ilin sonuna dek çıxarmağı planlaşdırır.

SSRİ Xarici İşlər naziri ilə görüşərkən Kennedy müstəqil və bitərəf Laos barədə fikir söylədi, çünki o zaman həmin ölkədə kommunist rejim hakimiyyətə gəlmişdi. Konqres həmçinin Latin Amerikasına kömək məqsədilə Tərəqqi İttifaqı (Alliance for Progress) haqqında təklifi qəbul etdi. Kuba barəsində Kennedy bildirdi: "Birinci növbədə demək istəyirəm ki, ABŞ silahlı qüvvələri Kubaya müdaxilə etməyəcəklər." Lakin buna baxmayaraq o, hələ Eyzenhauer dövründə MKİ tərəfindən hazırlanmış Koçinos körfəzinə, sonradan müvəffəqiyyətsizliklə nəticələnən, müdaxilə planını ləğv etmədi.

1962-ci il sentyabrın 4-də Kennedy bildirdi ki, Birləşmiş Ştatlar Kubada sovet raketlərinin yerləşdirilməsinə qətiyyən dözməyəcəklər. Oktyabrın 22-də Kennedy demişdir: "...mən onu (Xruşşovu) dünya hökmranlığına yönəlmış bu təhlükəli istiqamətdə fəaliyyəti dayandırmağa və qızığın silahlanmanın dayandırılması üzrə tarixi vəzifədə iştirak etməyə çağırıram. O, indi dünyani fəlakətdən xilas etmək üçün raketlərin Sovet İttifaqının yaxınlığında yerləşdirilməsinə heç bir ehtiyacın olmaması barədə öz sözlərini xatırlaya bilər". Həmin il oktyabrın 27-də ("qara şənbə") Kubada yerləşmiş sovet qoşunları Amerika kəşfiyyat təyyarəsini vurdular, təyyarənin pilotu həlak oldu. Bu vəziyyətdə Kennedy Birləşmiş Ştatlar Silahlı Qüvvələrinin ali komandanı kimi iki gündən sonra sovet bazalarının bombalanması qərarına gəldi. Plan üzrə hərbi əməliyyatın birinci günündə 1080 təyyarə uçuşu nəzərdə tutulmuşdu. Lakin Sovet İttifaqı tezliklə Amerikanın şərtlərini qəbul etdi və Fidel Kastronun mövqeyinə baxmayaraq, Kubadan raketləri çıxartdı. Nəticədə ABŞ Kubanın dəniz blokadasını (karantini) ləğv etdi. Karib böhranı həll olundu.

1963-cü il avqustun 5-də Kennedinin təklifi ilə Moskavda ABŞ, SSRİ və Böyük Britaniyanın iştirakı ilə nüvə silahının suda, havada və quruda sınaqdan çıxarılmasının qadağan edilməsi haqqında müqavilə imzalandı. Bu müqavilə yeraltı nüvə sınaqlarına tətbiq edilmirdi. Həmin müqaviləni amerikalılar çox müsbət qarşıladılar. Lakin, eyni zamanda Kennedy amerikalıları nüvə silahından müdafiə sığınacaqlarının tikintisindən çəgərirdi.

Kennedini silahlı əməliyyatlarla hədələyən Xruşşov Qərbin Berlindən çıxmasını tələb edirdi. 1963-cü il iyunun 26-da bölünmüş Berlində çıxış edərkən Kennedy demişdi: "İki min il bundan əvvəl deyirdilər: "Civis Romanus sum" (mən Roma vətəndaşıyam). İndi azad dünyada iftخارla deyirlər: "Ich bin ein Berliner" (mən berlinliyəm)... Elə bir gün gələcək ki, bu şəhər, bu ölkə və bütün Avropa qitəsini birləşdirəcək..." Bu barədə Kennedy həmçinin bildirmişdir: "İndi bütün dünyada azad insanlar Berlin vətəndaşlarıdır və buna görə, azad insan kimi, iftخارla deyirəm: "Ich bin ein Berliner".

1962-ci ildə Kennedy hökuməti Qərbi Avropa ilə Kennedy raundu deyilən ticarət-siyasi danışçılarını aparmağa başladı, ancaq onlar 1964-cü ilin baharında başa çatdı.

Kennedy hökuməti Afrikaya xüsusi diqqət yetirmişdir, hələ prezidentliyindən əvvəl o, Qərbi və Mərkəzi Afrikaya xüsusi nümayəndəlik göndərdi. Bu işə Kennedinin nisbətən cavan və fəal adamları qatılırdı. Menen Uilyams dövlət katibinin Afrika işləri üzrə köməkçisi təyin edilmişdi, onun müavini həmin sahədə təcrübəli Vayn Frederiks olmuşdur.

Konqo, Efiopiya, Liberiya, Liviya, Mərakeş, Seneqal və Tunis Amerikadan hərbi yardım alırdı. Habelə Tropik Afrikaya, xüsusən Nigeriyaya Amerikanın köməyi çatdırılırdı.

Kennedinin təklifi ilə prezent təyyarəsində "United States of America" sözləri və Amerika bayrağının təsviri meydana gəldi.[6]

Kennedinin prezidentliyi dövründə Məxfi Xidmət təkcə Texasda Conu öldürməyə 34 cəhdi araşdırılmışdır. Həmin şatda mühafizəkar və ultrasağ qüvvələrin mövqeləri xeyli güclü idi, hətta 1960-cı ildə əslən texaslı olan Lindon Conson və onun arvadı, sonra isə ABŞ-in BMT-dəki səfiri Adlay Stivenson burada açıq şəkildə təhqirlərə məruz qalmışdır. Dallas küçələrində Kennedinin şəkli və "xainliyə görə axtarılır" yazısı ilə plakatlar görünürdü. Lakin 1964-cü ildə prezent seçkilərinə hazırlaşarkən Kennedy Texasa yola düşmüştü, çünki bu ştatın səsləri

seçkilərdə mühüm rol oynayır. Kennedy demişdi: "İlahi, Texasa səfərdən çəkinə bilsəydim... Bir səbəb uydurmaq olarmı?"

1963-cü il noyabrın 22-də ("qara cümə") prezident təyyarəsi Dallasdakı Lavfield aeroportuna endi. Prezidentin mühafizəsi motorlaşdırılmış Dallas polis idarəsi dəstəsi, təhlükəsizlik xidməti avtomobili və Məxfi Xidmət agentlərindən ibarət idi.[7] Kortejin öündə təhlükəsizlik xidməti avtomobili, sonra altı polis motosikli, fərqləndirici işarələri olmayan baş maşın və 1961-ci il modelli prezident "Linkolnu" gedirdi. İsti havaya görə təhlükəsizlik agenti Louson "Linkolnun" orqanik şüşədən olan üstünü çıxarmağı qət etdi. Prezident avtomobilini soldan və sağdan cəmi dörd motosikletçi müşayiət edirdi, maşında isə iki Məxfi Xidmət agenti var idi. "Linkolnun" arxasında səkkiz nəfər agentlə "Kadillac" gəlirdi. Buna baxmayaraq saat 12:30-da Kennediyə snayper tüfəngindən iki dəfə atış açıldı, birinci mərmi onun boynuna, ikincisi isə başına dəydi. Prezident mühafizəsinin zabiti Clinton Hill Kennedini qorumaq üçün yük yerinə çıxdı. "Linkoln" Parklend Hospitalə yönəldi və həkimlər 25 dəqiqə ərzində Kennedini xilas etməyə çalışdılar, lakin saat 1-də rəsmi olaraq onun ölüm xəbəri elan edildi. Bütün hadisəni Abraham Zapruder kameraya çəkmişdir. Həmin gün saat 13:46-da Senat işini dayandırdı, bir dəqiqə sonra Nyu-York birjası bağlandı. Saat 13:49-da SİTA sui-qəsd haqqında xəbər verdi. Saat 15:41-də tabut Vaşinqtona uçan prezident təyyarəsinə yükləndi. Vaşinqtonda tabut gücləndirilmiş mühafizə altında Endrüs hava bazasına çatdırıldı.

Kennedinin vəfatından sonra ABŞ Ali Məhkəməsinin sədri Erl Uorrenin rəhbərliyi altında yaradılmış komissiya (Uorren komissiyası) belə nəticəyə gəldi ki, prezidentin qatili Li Harvi Osvald tək hərəkət etmişdir. Lakin növbəti araşdırma Nümayəndələr Palatası qərara aldı ki, Kennedinin meyitinin yarılması standartlara uyğun şəkildə aparılmamışdır. Noyabrın 25-də[8] Kennedy Arlington milli qəbiristanlığında torpağa tapşırıldı. Qəbirin üzərində Jaklin Kennedinin təklifi ilə daimi od yandırılmışdır.

1953-cü ildə Kennedy Jaklin Li Buvye ilə ailə həyatı qurur. Bu evlilikdən 4 uşaq doğulur ki, bunlardan ikisi doğulduğdan dərhal sonra vəfat edirlər.

Müəllifi olduğu kitablar

Profiles in courage ("Şücaətin xassələri"). — NY-Evanston: Harper & Raw, 1957.

1957-ci ildə bu kitaba görə jurnalistika sahəsində ən yüksək mükafat hesab olunan Pulitser mükafatına layiq görülür.

Why England slept ("İngiltərə niyə yatmışdı"). — NY, 1961.

Kennedinin diplom işi.

A nation of immigrants ("İmmigrantlar milləti"). — NY-Evanston: Harper & Raw, 1964.

Var-dövlətinə görə ABŞ-in ən varlı prezidenti hesab olunur.

2017-ci ildə Federal Tətqiqat Bürosunun Kennedinin qətli ilə bağlı məxfi sənədlərinin məxfilik müddəti başa çatacaq.

Dünyada ən çox satılan video oyun olaraq rekord vuran Call of Duty:Black Ops oyunun süjetinə əsasən Kennedini oyunun baş qəhrəmanı olan Aleks Meyson öldürür.

Con Kennedinin prezidentliyi zamanı Fidel Castroya qarşı 42 uğursuz suiqəsd həyata keçirilmişdir.

Lindon Conson

Lindon Beyns Conson (ing. Lyndon Baines Johnson; 27 avqust 1908, Stonuoll, Texas, ABŞ — 22 yanvar 1973, Stonuoll, Texas, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 36-ci prezidenti (1965-1969) və 37-ci vitse-prezidenti (1961-1963).

Lindon Beyns Conson 27 avqust 1908-ci ildə fermer ailəsində anadan olmuşdur. O, 1930-cu ildə Müəllimlər kollecini bitirmiş, bir müddət dərs demişdir. 1939-1948-ci illərdə ABŞ Demokratlar Partiyasından Nümayəndələr palatasının üzvü, 1949-1961-ci illərdə Texas ştatından senator, 1953-1960-ci illərdə Senatda demokratların lideri olmuşdur.

1960-ci ildə partiyadaxili ilkin seçkilərdə ABŞ prezidentliyinə namizədiyini irəli sürmüştə, lakin Con Kennediyə məğlub olmuşdur. Kennedy onun cənublu olmasını nəzərə alaraq, seçkilərdə cənub ştatlarının dəstəyini almaq məqsədilə Consona vitse-prezident postunu təklif edir və bu cütlük seçkilərdə qələbə qazanır. 1961-ci il yanvarın 20-də səlahiyyətlərinin icrasına başlayan Lindon Conson 1963-cü il 22 noyabr tarixində Con Kennedinin öldürülməsindən dərhal sonra and içərək prezident vəzifəsini tutmuşdur.

Onun hakimiyyət dövrü cənub ştatlarında hökm sürən irqi ayrışękiliyin aradan qaldırılması, ümumi tibbi siğortanın (Medicare, Medicaid) tətbiqi, "Yoxsulluğa qarşı mübarizə" programının qəbulu və ABŞ-in Vyetnamdakı hərbi iştirakının artması və mühərribənin qızışması ilə xarakterizə olunur.

Conson 22 yanvar 1973-cü ildə keçirdiyi sayca üçüncü infarktdan vəfat etmişdir.

Riçard Nikson

Riçard Milhaus Nikson (ing. Richard Milhous Nixon; 9 yanvar 1913, Yorba-Linda, Kaliforniya, ABŞ — 22 aprel 1994, Nyu-York, Nyu-York ştatı, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 37-ci prezidenti (1969-1974) və 36-ci vitse-prezidenti (1953-1961).

1953-1961-ci illərdə prezident Duayt Eyzenhauerin kabinetində vitse-prezident vəzifəsini tutan Nikson, 1960-ci il seçkilərində prezidentliyə namizədliyini irəli sürmüş, lakin Con Kennediyyə məğlub olmuşdur. 1962-ci ildə Kaliforniya ştatının qubernatoru vəzifəsinə namizədliyini versə də, burada da məğlub olmuş və bundan sonra siyasetdən getdiyini açıqlamışdır. Lakin 1968-ci ildə Respublikaçılar partiyası onu prezidentliyə namizəd kimi irəli sürmüş və Nikson bu seckidə qalib gələrək ABŞ-in 37-ci prezidenti olmuşdur. 1972-ci il seçkilərində də qələbə qazanan Nikson, həm vitse-prezident, həm də prezident vəzifəsini iki dəfə tutmuş yeganə şəxsdir.

Onun hakimiyət dövrü Çinlə əlaqələrin yaxşılaşdırılması, SSRİ ilə Strateji silahların məhdudlaşdırılması barədə müqavilənin imzalanması, Ay programının uğurla başa çatması və Vietnam müharibəsinə son qoyulması ilə xarakterizə olunur.

Riçard Nikson istefa vermiş yeganə ABŞ prezidentidir. O, bu addımı Uotergeyt qalmaqlı ilə bağlı ona qarşı impiçment prosedurunun başlanması ilə əlaqədar atmışdır.

Cerald Ford

Cerald Rudolf Ford (ing. Gerald Rudolph Ford, doğum adı Lesli Linç Kinq, ing. Leslie Lynch King; 14 iyul 1913, Omaha, Nebraska, ABŞ — 26 dekabr 2006, Ranço Mireyc, Kaliforniya, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 38-ci prezidenti (1974-1977) və 40-ci vitse-prezidenti (6 dekabr 1973-9 avqust 1974).

Cerald Ford 1913-cü il iyulun 14-də Nebraska şəhərində anadan olub[2].

1974-1977-ci illərdə ABŞ-in 38-ci prezidenti olub.

C.Ford təxminən 25 il Miçiqandan Nümayəndələr Palatasında deputat seçilib.

1973-cü ildə Spiro Aqnyunun istefasından sonra prezident Riçard Nikson tərəfindən vitse-prezident təyin edilib.

Cəmi bir il sonra isə Uoterqeyt qalmaqlına görə prezident R.Niksonun istefasından sonra ABŞ prezidenti səlahiyyətlərini icra etməyə başlayır. Bununla da o, xalq tərəfindən seçilməyən ilk prezident və vitse-prezident kimi ABŞ tarixinə düşüb.

C.Ford 29 il eks-prezident statusunda qalsa da xələfi Quverin rekordunu qıra bilmədi. Lakin 2006-cı ilin sonunda ABŞ-in ən uzunömürlü prezidenti kimi Ronald Reyqana məxsus olan rekorda sahib oldu.

C.Ford 2006-cı il dekabrin 26-da Kaliforniya ştatının Ranço Mireyc şəhərində vəfat edib.

Savaşdan sonra 1949-cu ildə Miçiqan ştatının Təmsilcilər məclisinə seçildi. Müxalifət partiyasının liderliyinə qədər yüksəldi. 1973-cü ildə Riçard Niksonun təyinatı ilə prezident köməkçisi oldu. 1974 də watergate scandal ndan sonra Riçard Nikson istəfa etdikdən sonra, prezident oldu. Prezident olduqdan sonra Riçard Niksona əff verərək həbs olunmasının qarşısını aldı. Bu hadisə amerika xalqı tərəfindən xoş qarşılanmadı. Prezidentliyi dövründə inflasiya % 7-ə qədər yüksəldi. Bu müddətdə ABŞ öz əsgərlərini Vyetnamdan geri çəkdi. 1976 da Cerald Ford Respublikaçılar partiyasında yenidən namizəd oldu ama Cimmi Karter seçimlərdə onu üstələdi.

Cimmi Karter

Ceyms Erl "Cimmi" Karter (ing. James Earl "Jimmy" Carter, Jr.; d. 1 oktyabr 1924, Pleyns, Corciya, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 39-cu prezidenti (1977-1981). "Dünyadakı münaqişələrin sülh yolu ilə həlli üzrə səylərinə və insan haqları uğrunda mübarizəyə görə" 2002-ci il Nobel Sülh mükafatı laureatıdır.

1976-cı ilin noyabrında keçirilən prezent seçkilərində demokratlar partiyasından olan, əslində, siyasi cəhətdən tamamilə hazırlıqsız, texnokrat Ceyms Karter prezident seçildi. Əslində onun prezident seçilməsi təsadüfi bir hal idi. C.Karterin bu vəzifəyə seçilməsində ABŞ-in Cənub-Şərqi və Cənub ştatlarının inhisarçı dairələrinin böyük rolü olmuşdur.

Karter prezident seçildikdən sonra həyata keçirdiyi bir sıra tədbirlərlə ABŞ tarixində müəyyən iz buraxmış oldu. 1973-1974-cü illər enerji böhranı ABŞ rəhbərliyini düşünməyə vadar etdi. Bu böhrana səbəb 1973-cü ildə İsrail-Ərəb müharibəsində ABŞ və digər böyük dövlətlərin İsraili müdafiə etməsi idi. Belə ki, bu müharibə ərəb dövlətlərini məcbur edirdi ki, neftin qiymətini qaldırsınlar və bu yolla böyük dövlətlərə təzyiq göstərsinlər. Ona görə də Karter əlavə enerji mənbələri yaratmaq məsələsini ABŞ dövlətinin qarşısında mühüm məsələ olduğunu göstərdi. O, ölkənin iqtisadi vəziyyətini yaxşılaşdırmaq xətti yeritməyə başladı. Şəxsi gəlirdən və korporasiyaların gəlirindən alınan vergiləri azaltdı. İş yerlərin açılması üçün vəsait ayrıldı, elektrik enerjisini qənaət prinsipi irəli süründü. C.Karter 1977-ci ilin aprelində neft və neft məhsullarının ehtiyatlarının artırılması, kömür çıxarılmasının, atom enerjisinin inkişafı, günəş enerjisindən istifadə etmək programı hazırladı. İnflyasiya ilə mübarizə genişləndi. 1978-ci ilin oktyabrında və 1980-ci ilin martında C.Karter antinflyasiya programını təklif etdi. O, inflayasiyanın qarşısını almaq üçün ilk növbədə dolların sabitliyini təmin etməyi düşündü. Ölkə daxilində benzin və digər neft məhsullarının qiymətləri artırıldı.

Ronald Reyqan

Ronald Uilson Reyqan (ing. Ronald Wilson Reagan; 6 fevral 1911, Tampiko, İllinoys, ABŞ – 5 iyun 2004, Los-Anceles, Kaliforniya, ABŞ) – Amerika Birləşmiş Ştatlarının 40-ci prezidenti (1981-1989). Ronald Reyqan idman şərhçisi, kinoaktyor, Kaliforniya ştatının qubernatoru olduqdan sonra Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti seçilmişdir. Kino karyerası ərzində 54 filmdə çəkilmişdir.

Adı tarixdə 100 ən çox öyrənilmiş şəxsiyyətlər siyahısına daxil edilib.

1980-ci ilin noyabrında keçirilən prezident seçkiləri demokratlar partiyasına uğur gətirmədi. Təşəbbüs respublikaçıların əlinə keçdi. Ölkədə sağa doğru dönüş baş verdi. Sağ respublikaçılar dairəsinə mənsub olan, məşhur aktyor, gözəl natiq, hələ 1964-cü ildə Qolduoteri müdafiə etdiyi zaman çıxışları ilə yadda qalan, ABŞ tarixində ən populyar prezident kimi tanınan Ronald Reyqan bu vəzifəyə seçildi. Reyqanın fəaliyyətində özünə məxsus cəhətlərdən biri onun bütün məsələlərə dövrə uyğun şəkildə yanaşmağı bacarması idi. Reyqanın dövründə ABŞ-da universal dövlət yaradılmış oldu. Bütün bunlara görə o tarixə böyük kommuniator kimi daxil oldu. Xalq onu «böyük ünsiyyət ustası» adlandırdı.

1980-ci il seçkilərində qələbə çalmış Reyqan Ağ Evə iqtisadi problemlərdən narahat və İranla bir il sürən girov böhranına görə özünü alçalmış hiss edən Amerikaya inam və qürurunu qaytarmaq istəyi ilə gəlmişdi. 1981-ci ildə inauqurasiya çıxışında prezident Reyqan federal hökumətin rolunun dəyişməsi də daxil olmaqla, ölkəni yeni istiqamətdə idarə edəcəyini bəyan etdi.

Yeni prezident tez bir zamanda vergiləri ixtisar etməyə və hökumət xərclərini azaltmağa başladı. 1982-ci ildə böyük tənəzzüldən sonra iqtisadi artım müşahidə olundu. Sonalar həmin iqtisadi siyaset "reyqanomika" adı altında məşhurlaşmışdır. Prezident Ronald Reyqan hökuməti iri kapitalın mənafeyinə xidmət edərək inflasiyanı cilovlamaq və iqtisadiyyatı yenidən qurmaq, ABŞ-in dünya bazarında rəqabət mövqeyini gücləndirmək siyasəti yeritməyə başladı. Program milli gəlirin iri kapitalın və əhalinin varlı təbəqələrinin xeyrinə sonrakı yenidən bölgüsünə və burada fəhlə sinfinin payının azalmasına gətirib çıxardı. Sosial xərclər azaldıldı. Eyni zamanda hərbi təxsisatlar getdikcə artırıldı. ABŞ üçün istehsalın və kapitalın, o cümlədən bank işinin, yüksək dərəcədə təmərküzləşməsi maliyyə oliqarxiyasının təzyiq göstərməsi ilə səciyyələndirdi. 200 iri korporasiya ölkənin sənaye istehsalının təxminən yarısına nəzarət edir. 80-ci illərdə Cənub və Cənub-Qərb ştatlarının sənaye cəhətdən coşğun inkişafı ilə əlaqədar olaraq inhisarçı kapitalın Texas və Kaliforniya qruplarının xüsusi çəkisi artdı. Eyni zamanda onların və maliyyə burjuaziyasının köhnə qrupları arasında iqtisadiyyatın və siyasetə nəzarət uğrunda mübarizə kəskinləşmişdi.

1981-ci il martın 30-da psixi xəstə Con Hinkli Ronald Reyqana qarşı sui-qəsdə cəhd etdi. Onun atdığı altı güllədən biri Reyqanın ağciyərində ilişsə də həkimlər onu xilas edə bildilər. Hadisə nəticəsində biri ağır olmaqla daha üç nəfər yaralanmışdır.

1984-cü ildə Ronald Reyqan yenidən prezident seçildi. Amma amerikalılar iqtisadi tərəqqidən bəlkə də daha artıq onun dəst-xəttini bəyənəndirlər. Onlar Reyqanın Amerikanın qüdrətini və xaricdə ona inamı bərpa etmək səylərini alqışlayırdılar. Ronald Reyqanın prezidentliyinin birinci dövrünü daha çox daxili siyasət məsələlərinin həllilə bağlayırlarsa, onun ikinci dövr prezidentliyi xarici siyasət meydانında fəaliyyətilə əlaqələndirilir. Reyqanın silahlara nəzarət sahəsində fəaliyyətləri, xüsusilə də 1987-ci ildə Sovet İttifaqı ilə Avropada qısa və orta mənzilli raketlərin ləğvi haqda müqavilə imzalaması əhəmiyyətli hadisə idi.

Ronald Reyqan Sovet İttifaqının rəhbəri Mixail Qorbaçovla dörd zirvə görüşü keçirmişdir. Bu görüşlər Amerika Birləşmiş Ştatları və bir zamanlar prezidentin "Şər imperiyası" adlandırdığı ölkə arasında soyuq müharibənin tədricən sona çatması işinə böyük xidmət göstərdi. 12 iyun 1987-ci ildə Berlin şəhərinin 750 illiyində iştirak edən Reyqan Brandenburg qapılarının önündəki çıxışında Sovet rəhbəri Mixail Qorbaçovu Berlin divarını sökməyə çağırıldı:

"Baş katib Qorbaçov, əgər siz sülh istəyirsinizsə, əgər siz Sovet İttifaqının və Şərqi Avropanın çıçəklənməsini istəyirsinizsə, əgər siz liberallaşma istəyirsinizsə, bura, bu qapiya gəlin! Cənab Qorbaçov, bu qapını açın! Cənab Qorbaçov, bu divarı sökü!"

Reyqanın dövründə silahlanma daha yüksək mərhələsinə qalxdı. Belə ki, onun dövründə hərbi büdcə ölkənin federal büdcəsinin 23%-indən 27%-nə qalxdı. Hərbi sənaye komplekslərinin (bu komplekslərə hərbçilərin yüksək dairəsi, dövlətin müəyyən quluqçuları, Silah istehsal edən korporasiyalar və hərbiləşdirilmiş elm daxildir) fəaliyyəti gücləndi. Onlardan on ikisi ABŞ-in Müdafiə nazirliyi olan Pentaqonun sıfarişlərini həyata keçirirdi. ABŞ-da ən çox inkişaf edən və böhranlı vəziyyət keçirməyən sahə hərbi sahə idi. Çünkü bu sahə hökumətin nəzarəti altında idi. Hərbi xərclər 1979-1980-ci illərdəki 134 milyard dollardan 1988-ci ildə 291 milyard dollara qalxdı. Reyqanın xarici siyasəti Cimmi Karterin siyasətinin, demək olar ki, davamı idi. Reyqan da C.Karter kimi NATO-nun hərbi xərclərinin 3% artırılması və Qərbi Avropada orta mənzilli raketlərin yerləşdirilməsi işini bəyəndi və davam etdirdi. 1983-cü ildə ABŞ Qərbi Avropanın beş ölkəsində 600-ə yaxın orta mənzilli raketlərini yerləşdirməyə

başladı. O da Əfqanistan məsələsi ilə əlaqədar SSRİ ilə münasibətləri gərgin şəkildə saxladı. ABŞ Latin Amerikası ölkələrinə qarşı yenidən Büyük dəyənək siyasetinə qayıtdı. Reyqan hökuməti Latin Amerikası ölkələrinə münasibətdə panamerikan həmrəyliyi prinsipini irəli sürdü. Karib hövzəsində öz mövqelərini möhkəmləndirdi, Nikaraquaya qarşı elan edilməmiş müharibə apardı, Salvadorun mühafizəkar dairələrinə hər cür kömək göstərdi. 1982-ci ildə Malvin (Folkland) adaları üstündə İngiltərənin Argentina ilə müharibəsində İngiltərəni müdafiə etdi. İsrail-Ərəb münaqışılərində İsrailin dayağına çevrildi. 1982-ci ildə Yaxın Şərqi əzab çəkmiş xalqları üçün «Amerika sülh təşəbbüsleri»nin irəli sürdü. 1983-cü ildə cəmisi 100 min əhalisi olan Qrenadaya qoşun çıxartdı. Reyqan hökuməti xarici siyasətində Asiya və Sakit okean regionuna xüsusi diqqət yetirirdi. 1986-ci ilin sonunda ABŞ bu regiona 35,7 milyard dollar sərmayə ayırdı. 1985-ci ilə qədər o, SSRİ-ni «Şər imperiyası» elan edərək onu iqtisadi cəhətdən zəiflətməyi ABŞ-ın əsas məqsədi olduğunu bildirirdi. 1985-ci ildə SSRİ-də hakimiyətə Mixail Sergeyiviç Qorbaçov gəldikdən sonra ABŞ-la SSRİ arasındaki münasibətlərdə mülayimləşmə baş verdi. Reyqan sosializmi «zibilliyyə» atmaq planını həyata keçirməyə başladı. Qorbaçovla Reyqan 1985-ci ildə Cenevrədə, 1986-ci ilin oktyabrında isə İslandiyənin paytaxtı Reykyavikdə görüşdülər. 1987-ci ilin dekabrın 7-8-də M.S.Qorbaçov Vaşinqtonda oldu. Vaşinqtonda «Qısa mənzilli raketlərin məhv edilməsi haqqında» iki dövlət arasında saziş bağlandı. Bu tarixdə nüvə silahlarının ləğv edilməsini nəzərdə tutan ilk saziş idi. Reyqan bu sazişi bağlayarkən etdiyi çıxışlarında göstərdi ki, biz SSRİ ilə saziş bağlayarkən rusların çox sevdiyi bir atalar sözünü işlətmək istəyirəm: «İnan, lakin yoxla». 1988-ci ilin mayında Reyqan Moskvaya gəldi. Danışıqlar mehribanlıq şəraitində keçdi. Reyqan Moskvadan qayıdarkən bildirdi ki, onun sosializm cəmiyyəti haqqında təsəvvürlərində yanlışlıqlar var və sosializmdən də çox şey öyrənmək olar.[1]

Reyqanın 1983-cü ilin oktyabrında Qrenadadakı dövlət çevrilişindən sonra ABŞ-in müdaxiləsi haqda qərar verməsi çoxları tərəfindən onun administrasiyasının uğuru kimi qiymətləndirildi. Lakin bu müdaxilə Reyqanın xarici siyasətində ən böyük uğursuzluq hesab edilən Livandakı ABŞ hərbi dəniz qüvvələri bazasına hücumdan iki gün sonraya təsadüf etmişdi. Amerika hərbi qüvvələrinin Livandan çıxarılması ilə nəticələnmiş terror aktı zamanı 241 Amerika əsgəri həlak olmuşdu.

Birləşmiş Ştatlar Konqresindəki mühafizəkarlar 1980-ci illərdə Reyqanın Nikaraquada kontras hərbi birləşmələrinə dəstəyini alqışla-

mışdilar. Lakin 1986-cı ildə Amerikalı girovları azad etmək üçün İrana gizli silah satışından əldə edilən gəlirlərin Mərkəzi Amerikada kontras döyüşülərinə ötürülməsi ilə əlaqədar İran-Kontras qalmaqlı zamanı Reyqan administrasiyası kəskin tənqidlərlə qarşılaşdı. Qalmaqaldan sonra Ronald Reyqanın populyarlığı azaldı. Bununla belə, 1989-cu ildə Ağ Evi tərk edən zaman Reyqanın reytinqinin yenidən arttığı müşahidə olundu. O, İkinci dünya müharibəsindən sonra müddətini başa vuran prezidentlər arasında amerikalıların ən böyük rəğbətini qazana bilmış president olmuşdur.

26 yanvar 1940 da aktrisa U.Ceyn ilə evləndi. 9 il davam edən evlilik boşanmayla nəticələndi. İkinci evliliyi 4 mart 1952 də yenə bir aktrisa Nansi Devis ilə oldu. İki evliliyindən biri ögey olmaqla 5 uşağı oldu.

1994-cü ildə Ronald Reyqan Amerika xalqına yazdığı məktubda Alzheymer xəstəliyindən əziyyət çəkdiyini bildirdi. Sabiq prezident ofisi tərk etdikdən sonra ictimaiyyət qarşısında tez-tez çıxışlar etməsə də, bəzən prezidentlik dövrünə nəzər salaraq vətənə xidmət etdiyinə görə qürur duyduğunu deyirdi.

"Elə anlar var ki, onlar heç vaxt yaddan çıxmır, Livanda fanatik terrorçular tərəfindən qətlə yetirilmiş əsgərlərimizin ölümü kimi. Belə hadisələri yaşaya bilməyi öyrənməlisən. Amma sizə onu demək istəyirəm ki, hər səhər yuxudan oyananda mənə bu ölkəyə xidmət etmək kimi bir imkan verdiyinə görə tanrıya şürə deyirəm."

Ronald Reyqan 2004-cü il iyunun 5-də 93 yaşında vəfat etmişdir.

Corc Herbert Uoker Buş

Corc Herbert Uoker Buş (ing. George Herbert Walker Bush; 12 iyun 1924, Milton[d], Massaçusets[8] – 30 noyabr 2018, Hyuston, Texas) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 41-ci prezidenti (1989-1993) və 43-cü vitse-prezidenti (1981-1989). Respublikaçılar partiyasının nümayəndəsidir. ABŞ-ın 43-cü prezidenti Corc Uoker Buşun atasıdır.

1924 ilində Milton, Massaçusetsdə dünyaya gəldi. Konnektikut əyaləti senatorlarından bankir Preskot Sheldon Buş (1895-1972) ilə Doroti(uoker) Buş (1901-1992) cütlüğünün oğludur. Doğumundan qısa müddət sonra Buş ailəsi Qrinviç, Konnektikuta köcdü. Buş Qrinviçdə böyüdü; orada ve Andover'də (Massaçusets) özəl məktəblərində oxudu. Andover'dəki Filips Akademiyasını bitirdikdən sonra Dəniz Qüvvələri Ehtiyat Birlikləri'nde ehtiyat zabit oldu. II. Dünya müharibəsi ərzində (1942-44) Sakit okeandakı təyyarə gəmilərində bombardıman pilotu oldu. Üstün Uçuş Nişanını qazandı.

1945 də Barbara Pirs ilə evləndi. Cütlüğün altı övladı oldu. Qrinviçdən qayıtdıqdan sonra Yel universitetinə qəbul oldu və 1948 də buradan məzun oldu. Atasının işində işləmək istəmədi. Lakin atasının əlaqələri ilə Texasda Zapata Petroleum Corporation (1953) və Zapata Off-Shore Company (1954) kimi şirkətlərin qurucu ortağı oldu.

1959 dan etibarən Hyustonda Respublikaçılar partiyasında vəzifələndi. 1964 də senato seçimlərində uğursuz oldu. 1966 da Təmsilçilər məclisinə seçildi. Daha sonra bu postu tərk edərək 1970-də senaro seçimlərinə qoşuldu və yenə uğursuz oldu. 1973 də Buş water scandal 1 zamanı Respublikaçı Partiyasının Beynəlxalq Komitəsinin prezidenti oldu. 1980-ci ildə namizədliyini ortaya qoymaq üçün kampaniya başlatsa da sonra Ronald Reyqana dəstək olmaq üçün öz namizədliyindən el çəkdi. Ronald Reyqan prezent olduğunu zaman isə prezent köməkçisi oldu. 1984 də ikinci bir döñəm üçün yenidən seçildi. Ronald Reyqan bağırısaq əməliyyatı olduğu üçün ABŞ tarixində qısamüddətli prezidentlik vəzifəsinə yiyələnən ilk prezident katibi oldu.

1988-ci ildə prezident seçimlərində yunan əsilli rəqibi Maykl Dukakis qarşısında 54 faiz səs toplayaraq 41-ci ABŞ prezidenti oldu.

Buş, Reyqanın izlədiyi siyasi yollarda ciddi bir dəyişikliyə baş vurmadı. SSRİ lideri Qorbaçovla bir neçə dəfə görüşərək qarşılıqlı silahsızlaşma haqqında danışqlar apardı. 1992-ci ildə Demokratlar partiyasının namizədi olan Bill Klinton məğlub oldu. Və siyasetdən birdəfəlik uzaqlaşdı.

1993-cü ildə 2-ci Yelizaveta tərəfindən cəngavərlik titulu verildi. 1993-ün aprelində Küveytə getdi.

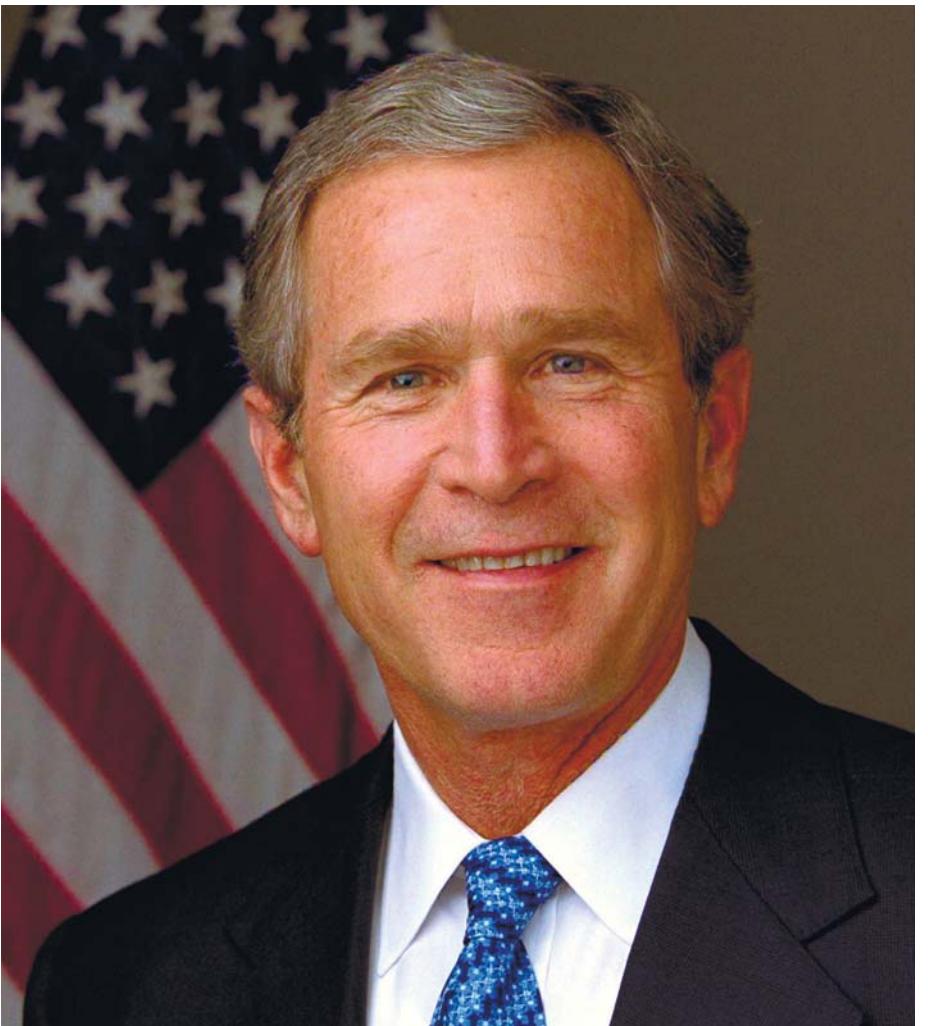
Bill Clinton

Bill Clinton (ing. William Jefferson "Bill" Clinton; d. 19 avqust 1946, Houp, Arkansas, ABŞ) - Amerika Birləşmiş Ştatlarının 42-ci prezidenti (1993-2001). O, Franklin Delano Ruzveltdən sonra Demokrat partiyasından iki dəfə ard-arda seçilmiş ilk prezidentdir. Onun prezidentliyi dövründə ABŞ öz tarixinin ən sülhsevər ve parlaq iqtisadi dövrlərindən birini yaşamışdır. Bununla yanaşı, onun hakimiyyəti dövründə ABŞ Yuqoslaviyaya qarşı (1999) genişmiqyashlı hərbi kampaniya təşkil etmişdir.

1998-ci ildə mətbuatda Bill Klintonun öz katibəsi Monika Lewinski ilə 1996-ci ildə olan intim əlaqələri barədə məlumatlar yayıldı. Bu xəbərlər prezidentin qeyd olunan məsələ ilə bağlı yalan danişdiyi iddialarına səbəb oldu və ona qarşı impiçment prosedurunun başlanması ilə nəticələndi. Lakin sonda ABŞ Senatı impiçment tələbini rədd edən qərar qəbul etdi. Bununla da Bill Klinton ABŞ tarixində məsuliyyətə cəlb olunan 3-cü ABŞ Prezidenti oldu. Belə ki, 1868-ci ildə Endrū Conson impiçmentə məruz qalsa da vəzifəsini saxlaya bilmış, 1974-cü ildə isə Riçard Nikson impiçment prosedurunu gözləmədən istəfa vermişdi.

Klinton, 19 avqust 1946-ci ildə Arkansasın Hop şəhərində dünyaya gəlib. Doğumundan 3 ay sonra atası nəqliyyat qəzasında ölüb. 4 yaşında olarkən anası Billin ögey atası Roker Klinton ilə evlənir. Uillam Ceferson öz istəyi ilə ögey atasının soyadını qəbul edir. 1968-ci ildə Corctaun Universitetindən məzun olduqdan sonra Oksford universitetində təhsilini davam etdirib. 1973-cü ildə Yale universitetinin hüquq diplomaşunu aldıqdan sonra siyasetə atılıb. İlk dəfə seçimlərə Arkansasda girdi və uğursuz oldu. Bir il sonra Hillari Rodham ilə evləndi və Çelsi adlı qızları oldu. 1992-ci ildə prezidentlik müddəti bitmək üzrə olan Corc. H. U. Buşu məğlub edərək ABŞın 42-ci prezidenti oldu.

2004 sentyabrında bypass əməliyyatı keçirdi. 2005-ci ildə ağciyər əməliyyatına girdi. 2010 da sinə ağrılarından şikayətlənərək gettiyi Kolumbiya Hospitalda qəlbinə 2 ədəd stend yerləşdirildi. Daha sonra isə həkimlərinin məsləhətlərinə qulaq asaraq vegetariyan olaraq qidalanmağa başladı.

Corc Uoker Buş

Corc Uoker Buş (ing. George Walker Bush; d. 6 iyul 1946, Nyu Heyven, Konnektikut, ABŞ) — Amerika Birləşmiş Ştatlarının 43-cü prezidenti (20 yanvar 2001-20 yanvar 2009). Respublikaçılar partiyasının nümayəndəsidir.

1824-cü il prezident seçkilərində Con Kuinsi Adams qalib gəldi. O, ABŞ-in ikinci prezidenti Con Adamsın oğlu idi. Bu təcrübə birdə yalnız 176 il sonra 2000-ci il prezident seçkilərində təkrarlanıb. Belə ki, bu seçkilərdə qalib gələn Corc Buş (oğul) ABŞ-in 41-ci prezidenti Corc Buşun oğludur. Onun hakimiyyət dövrü 11 sentyabr hadisələri və bundan sonra başlayan terrorla mübarizə fəaliyyətləri, Əfqanistan və İraq mühəribələri ilə xarakterizə olunur. Adı tarixdə 100 ən çox öyrənilmiş şəxsiyyətlər siyahısına 86-cı şəxs olaraq daxil edilib.

Corc Buş (oğul) 1946-ci il iyulun 6-da anadan olub. onun rəsmi bioqrafiyasında konkret harda anadan olduğu öz əksini tapmayıb. Texasda olduqca məşhur olan Buşu texaslilar "100% özünükü" hesab edirlər. Lakin jurnalistlərin "Cənab Buş harda anadan olub?" sualına administrasiya əməkdaşı Maykl Couns "Təəssüf ki, Konnektikutda, amma 2-3 yaşlarında valideynləri ilə birlikdə Texasa köçüb və tamamilə texaslı ruhunda böyüyüb." cavabını verib. Orta təhsilini Midlend və Hyustonda alaraq, Yel Universitetinə daxil olur və oranı bakalavriat səviyyəsində bitirir. Harvard Universiteti nəzdində Biznes məktəbində oxuyaraq magistr dərəcəsi alıb. Təhsilini bitirdikdən sonra hərbi xidmətə getmiş və Texas Milli Qvardiyasının HHQ-də F-102 təyyarəsində pilot kimi qulluq etmişdir.

Xanımı Lora Buş keçmişdə kitabxanaçı və müəllimə işləyib. Buşların Barbara və Cenni adlı əkiz qızları var.

Əmək fəaliyyətinə 1975-ci ildə, Midlenddəki neft-qaz sənaye şəbəkəsində başlamış və 1986-ci ilə qədər bu sahədə çalışmışdır. 1988-ci il prezident seçkilərində atasının seçkiönü kompaniyasında fəal iştirak edir. Növbəti il bir neçə şəriki ilə birgə "Teksas Reyncers" basketbol komandasını alır. Beş il müddətində klub rəhbəliyində aparıcı yer tutur.

1994-cü il noyabrın 8-də keçirilən ştat qubernatoru vəzifəsində iştirak edir və 53.5% səs toplayaraq qubernator seçilir. 1998-ci ildə təkrar seçkilərdə 68.6% səs toplayaraq ikinci dəfə ştat qubernatoru seçilir və Texas tarixində iki ardıcıl dördillik müddətə qubernator seçilən ilk şəxs olur.

2000-ci ildə keçirilən seçkilərdə respublikaçılar partiyasının namizədi olur. Gərgin keçən seçimlərdə Buş demokratlar partiyasının namizədi, Klintonun prezidentliyi dövründə vitse-prezident vəzifəsini tutmuş Albert Qora kiçik üstünlüklə qalib gələrək prezident seçilir.

11 sentyabr 2001-ci il hadisələri nəticəsində 3 min insan həlak olur. ABŞ xüsusi xidmət orqanlarının verdiyi məlumatlara görə terror aktının təşkilatçısı səudiyyəli milyoner Üsamə Bin Laden Əfqanistanda gizlənir və ABŞ administrasiyası taliban hərəkatından onun təhvil verilməsini tələb edir. Onların rədd cavabına Buş belə reaksiya verir: "Biz onları yuvalarından dərtib çıxarıcaq... və ədalət məhkəməsi qarşısında mühakimə edəcəyik." ABŞ administrasiyasının diplomatik səyləri və hərbi əməliyyatlar aparmaq üçün geniş koalisiya yaradılır. 2001-ci il milad bayramı ərəfəsində NATO koalisiyası və "Şimal alyansi" adlı mücahidlər qrupunun birgə əməliyyatlarından sonra Əfqanistan üzərində tam nəzarət yaradılacaq milli vəhdət hökuməti qurulur, talibanın isə əsas hərbi birləşmələri məhv edilir.

Ümumilikdə Buşun prezidentliyi birqiyəməli dəyərləndirilmir. Bu özünü aparılan sorğularda da göstərir. 11 sentyabr hadisələrindən sonra reytinqi 90%-ə çatısa, 2007-ci ilin sonunda bu göstərici 24% olmuşdur. Buşun prezidentliyi obyektiv qiymətini yəqin ki, yaxın gələcəkdə alacaq.

2001-ci ildə

20 Yanvar: Corc Uoker Buş, Demokratlar Partiyasının namizədi Albert Qora qarşı şübhəli olduğu iddia edilən seçkinin ardından 43. ABŞ prezidenti oldu.

29 Mart: İstixana qazlarının atmosfer buraxılmasını məhdudlaşdırın Kioto Protokolunu imzalamağı rədd etdi. Protokol, 1998-ci ildə dövrün başçısı Bill Clinton tərəfindən imzalanmışdı.

10 May: 11 illik və 1.350 trilyon dollarlıq vergi endirimini planını qəbul etdi.

11 Sentyabr: rəsmi mövqelər tərəfindən Əl-Qaidə tərəfindən qəçirilan 4 sərnişin təyyarəsi, New Yorkdakı Dünya Ticarət Mərkəzi, Vaşinqtondakı Müdafiə Nazirliyi binası və Pensilvaniyaya düşdü: 3 minə yaxın insan öldü.

20 Sentyabr: Buş, Əl-Qaidə lideri Üsamə Bin Ladenin qaytarılması üçün Əfqanistana ultimatum verdi.

7 Oktyabr: Əfqanistana müdaxilə başladı. Paytaxt Kabil 13 Noyabrda işgal edildi.

26 oktyabr: Terrorla mübarizədə artan izləmə və təzyiq səlahiyyəti verən "Patriot Act" qüvvəyə girdi.

2002-ci ildə

11 Yanvar: Kubadakı Amerikan hərbi bazası Quantanamoda həbsxana açıldı.

29 Yanvar: Buş, İran, İraq və Şimali Koreyanı dünya barışını təhdid edən "Şər oxuna" yerləşdirdi.

1 İyun: Buş, ABŞ təhlükəsizliyini təhdid edən dövlətlərə qarşı "önləyici döyüş" doktrinasını açıqladı.

11 oktyabr: Konqres İraqın vurulmasını təsdiqlədi.

2003-ci ildə

22 Yanvar: Dövrün müdafiə naziri Donald Rumsfeld, İraqa müdaxiləyə qarşı çıxan Fransa və Almaniyani "Köhnə Avropa" olaraq xarakterizə etdi.

28 Yanvar: Buş rəhbərliyi, Afrikadakı AIDS qurbanlarına dərman alınması üçün 15 milyard dollarlıq yardım etdi.

20 Mart: İraqın işğalı. Paytaxt Bağdad 9 Apreldə düşdü. (İraq müharibəsi)

1 May: Bush, "əsas qarşidurmaların sona çatdığını" açıqladı.

3 Oktyabr: Koalisiyanın istintaq komissiyası, İraqda müharibənin səbəbi olaraq göstərilən kütləvi qırğın silahlarının olmadığını açıqladı.

13 dekabr: İraq Dövlət Başçısı Səddam Hüseyin tutuldu.

2004-ci ildə

14 Yanvar: Buş, Aya gedilməsini nəzərdə tutan kosmos programını başlatdı.

28 Aprel: İraqdakı Əbu Qureyb həbsxanada Amerika əsgərlərinin iraqlılara işgəncə etdiyini göstərən fotosəkillər bütün dünyada reaksiyalara səbəb oldu.

29 İyun: Liviya ilə diplomatik əlaqələr yenidən başladı.

2 Noyabr: Buş, Demokratların namizədi Con Kerri qarşısında ikinci müddətə yenidən prezident seçildi. Respublikaçılardan Konqresdəki əksəriyyəti qorudu.

2005-ci ildə

29 Avqust: Katrina Kasırgası Nyu Orleanı vurdu. Buş rəhbərliyi, əksəriyyəti zənci olan fəlakətzədəlilərin aqibətinə qeydsiz qalmaqla günahlandırıldı.

2006-ci ildə

8 Noyabr: Növbədənkənar seçimlər keçirildi. Demokratlar Partiyası, Konqresin iki qanadını da qazandı. Buş, Ramsfeldi vəzifədən uzaqlaşdırıldı, yerinə Robert Gatesi təyin etdi.

30 dekabr: Səddam Hüseyin edam edildi. Buş, bunu "İraqda əhəmiyyətli bir dövr" olaraq qiymətləndirdi.

2007-ci ildə

10 Yanvar: Buş, əvvəlcə paytaxt Bağdadın təhlükəsizliyini təmin etmək üçün nəzərdə tutulan "gücləndirmə planı" çərçivəsində İraqa 20 min əsgər göndəriləcəyini açıqladı.

7 May: Buş, Şimali Koreyaya enerji köməyi edilməsinə icazə verdi.

2008-ci ildə

15 Sentyabr: Lehman Brothers bankının çöküşü, dünyadakı maliyyə böhranı zəlzələsini başlatdı.

4 Noyabr: Barak Obama, prezident seçkilərində qələbə qazandı.

15 Noyabr: Buş Vaşinqtonda maliyyə böhranın eşiyindəki dünyanın ən güclü iqtisadiyyatlarını bir araya gətirən G-20 zirvəsi təşkil etdi.

14 dekabr: İraqlı bir jurnalist Bağdadi ziyyarət edən Buşa ayaqqabı atdı.

2009-ci ildə

20 Yanvar: Buş, prezidentliyi ABŞ-in ilk zənci prezidenti Barak Obamaya təhvil verdi.

Barak Obama

Barak Hüseyin Obama (ing. Barack Hussein Obama) – Amerika Birləşmiş Ştatlarının 44-cü Prezidenti (20 yanvar 2009-20 yanvar 2017). Prezident seçilənə qədər ABŞ Senatının İllinoys ştatının kiçik senatoru olub. 2009-cu ildə isə Nobel Sülh mükafatına layiq görürlüb.

4 avqust 1961-ci ildə Havay adalarında anadan olan Barack Hüseyin Obamanın qaradərili atasının Barak Hüseyin Obama (ata), ağdərili anasının adı isə Stenli Enn Danhemdir. Keniyadan olan atası ilə Kanzasdan olan anası Havay Universitetində tanış olmuşlar. Bəzi məlumatlara görə atası müsəlman idi. Barak Obamanın müəllimləri, yaxınları da bunu təsdiq edirlər.

Barak Obama 1983-cü ildə Kolumbiya Universitetini bitirmiş və 1985-ci ildə Çikaqoya köçərək orada cinayətkarlıq və işsizliyin bürüdüyü məhəllələrdə yaşayış şəraitinin yaxşılaşdırılması uğrunda mübarizə aparan kilsə qrupunda işləməyə başlamışdır. 1991-ci ildə Obama Harvard Hüquq Məktəbini bitirir. O, həm də Harvard Hüquq İcmalı jurnalının redaktoru olmuş ilk qaradərili amerikalıdır.

1992-ci ildə Barak Obama İllinoys VOTE (tərc. "səsvermə") layihəsinin direktoru olur. Növbəti il isə o, "Davis, Miner, Barnhill & Galland" firmasında vəkil olaraq səsvermə hüquqları və məşgulluq işləri üzrə ixtisaslaşır. Hazırda da o, bu firmanın məsləhətçisi olaraq qalmaqdadır. 1993-cü ildə Obama həmçinin Çikaqo Hüquq Universitetinin mühəzirəçi olur və indiyə kimi bu vəzifəni paralel olaraq icra etməkdədir. 1995-ci ildə onun "Atamdan xatirələr" adlı xatirə kitabı nəşr olunmuşdur.

1996-ci ildə Obamanın Senat karyerası start götürür. Həmin il Obama 13-cü dairədən İllinoys Ştat Senatına üzv seçilir. Bu dairədə əsasən yoxsul Cənubi Afrika zənciləri məskunlaşmışlar, lakin bir neçə zəngin məhəllə də vardır.

1997-2004-cü illərdə İllinoys Senatında xidmət etməzdən əvvəl mülki hüquqlar müvəkkili kimi təcrübədən keçir. 1992-2004-cü illərdə Çikaqo hüquq Elmləri İnstitutunda konstitusiya hüququ fənnindən dərs demişdir.

Obama 2004-cü ildə özü də daxil olmaqla üç namizədin qoşulduğu seçenekləri 53% səslə udaraq Demokratlar Partiyasından ABŞ Senatına seçilir və 2005-ci il yanvarın 4-dən senator fəaliyyətinə başlayır.

2008-ci il prezident seçenekləri zamanı Birləşmiş Ştatlar Prezidentliyinə namizəd göstərilən ilk afroamerikalı olmuşdur.

2008-ci ilin noyabrın 4-də respublikaçı rəqibi Con Makkeynə qalib gələrək ABŞ-in 44-cü prezidenti seçilmişdir.

2009-cu il üçün Nobel Sülh Mükafatı ona verilib. Obama "beynəlxalq diplomatiyanın və xalqlar arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsinə sərf etdiyi böyük əməyə görə" bu mükafata layiq görülmüşdür.

20 yanvar 2017-ci il tarixində ABŞ prezidenti postunu Donald Trampa təhvil vermişdir.

Mişel Obama ilə evlidir, iki qızı vardır.

Donald Tramp

Donald Con Tramp (ing. Donald John Trump; d. 14 iyun 1946, Kuins, Nyu-York ştatı, ABŞ) — ABŞ-in 45-ci prezidenti (20 yanvar 2017-ci ildən). ABŞ biznesmeni və siyasi xadimi, ABŞ Respublikaçılardan Partiyasının üzvü, mediamaqnat, yaziçi, "Trump Organization" tikinti konqlomeratının prezidenti, azarth oyun və hotel biznesində ixtisaslaşan Trump Entertainment Resorts şirkətinin yaradıcısı.

Tramp "Namizəd" realiti-şousunun icraçı prodüseri və aparıcısidir. Ekstravaqant həyat tərzi və açıq ünsiyyəti ilə məşhurdur.

16 iyun 2015-ci ildə Donald Tramp 2016-ci ildə ABŞ-da Prezident postu uğrunda seçkilərə qoşulacağını bildirdi[3]. 2016-ci ilin may ayında digər namizədləri ABŞ Respublikaçılardan Partiyasının praymerizində qalib gələrək Tramp partianın faktiki namizədi oldu.[4].

Donald Tramp 14 iyun 1946-ci ildə Kuins şəhərində anadan olub (Nyu-York ştatı).

Atası - Fred Krist Tramp (11.10.1905, Vudheyvn, Nyu-York, ABŞ — 25.06.1999).

Anası — Meri Enn Maklaud (10.05.1912, Tonq, Stornovey, Luis adası, Şotlandiya — 7.08.2000); 1930-cu ildə 18 yaşında Nyu-Yorka bayram şənliklərinə gedir və orada bir inşaatçıya rast gələrək orada qalır. Toyları 1936-ci ildə olub.

Donaldın ata tərəfindən baba və nənəsi alman immigranstları olublar: Frederik Tramp (ilk adlanması Fridrix Trump, 14.03.1869, Kalşadtadt, Reynland-Pfals — 30.03.1918) ABŞ-a 1885-ci ildə miqrasiya edib, 1892-ci ildə vətəndaşlıq alıb; onun həyat yoldaşı — Elizabet Krayst (10.10.1880 — 6.06.1966)[5]. 1902-ci ildə Kalşadtadtada, reynland-Pfalsada evləniliblər.

Ana xətti ilə D.Tramp şotlanddır.

Tarmpın iki qardaşı və iki bacısı var — Fred (kiçik), vəfat edib, Robert, Mariann və Elizabeth. Böyük bacısı Marianna Tramp Barri — federal apelyasiya məhkəməsinin hakimi, bacısı oğlu Devid Dezmond ABŞ-da məşhur neyropsixoloq və yazıçısıdır.

D.Trump ümumilikdə 3 dəfə evlilik həyatı yaşayıb. Bu evliliklərdən ümumilikdə 5 olmaqla 3 oğlan 2 qız övladı var. Trump ilk olaraq çexiyalı model Ivana Zelníčkova ilə evlənmişdir. 1992-ci ildə boşanmalarına rəğmən yaxın əlaqələri uzun müddət davam etmişdir. 1997-ci ildə aktrisa Marla Mapleslə evlənmişdir. 2 il davam edən evlilikdən sonra 1999-cu ildə evliyi sonlandırmışdır. Bu evlilikdən Tiffany adında bir qızları olub. 3-cü evliliyini slovyan model Melaniya Trumpla olmuşdur.

Tramp Kuinsdə Forest-Hilsdə Kyu-Forest məktəbində oxuyub və 13 yaşında çətinliklərlə üzləşib. Valideynləri onun enerjisini və özünə inamını lazımı yola yönəltmək ümidi ilə şəxsi «Nyu-York hərbi akademiyası» məktəb-internatına göndəriblər[6]. Orada Tramp məktəbin mükafatlarını alır, 1962 və 1963-cü illərdə futbol komandalarında, 1962—1964-cü illərdə beysbol komandalarında oynayır (1964-cü ildə komandanın kapitanı olur). Məşhur beysbol məşqçisi Ted Dobias 1964-cü ildə onu prestijli "Məşqçi" mükafatı ilə mükafatlandırır.

1964-cü ildə S4 kursant kapitanı rütbəsində olan Donald və kursant birinci serjanti Cef Donaldson ilə birlikdə Barışiq Gündən Beşinci Avenyda kursantların sıra yürüşünü təşkil etdilər.

Özünün "Sövdələşmə məharəti" kitabında Tramp özünün tələbə karyerası haqqında yazır:

"1964-cü ildə Nyu-York hərbi akademiyasını bitirdikdən sonra mən kino məktəbinə daxil omaq barədə düşünürdüm ... amma sonda fikirləşdim ki, daşınmaz əmlak sahəsi gəlirli işdir. Fordem Universitetində oxumağa başladım... amma iki ildən sonra başa düşdüm ki, kollecdə təhsil mənim üçün, elə oxumamaga bərabərdir. Ona görə də Pensilvaniya Universiteti tərkibindəki Uorton Biznes Məktəbinə ərziə verdim və qəbul olundum ... Mən oranı bitirəndə çox sevindim. Tez evə qayıdaraq atamın yanında işə başladım."

O 1968-ci ildə Uorton Biznes Məktəbini iqtisadiyyat ixtisasını maliyyə işləri üzrə ixtisaslaşan bakalavar dərəcəsi ilə bitirdi. Bu zaman onun atasının şirkəti daşınmaz əmlak bazارında liderlik edirdi.

Tramp karyerasını atasının yanında və ilk dövrdə atasının məsləhəti ilə Bruklinddə, Kuinsdə və Staten-Aylenddə orta sinif üçün nəzərdə tutulan evlərin icarəsi sahəsində başlayır. O hələ kollecdə təhsil alarkən Ohayo ştatında, Sinsinati şəhərində 1.200 mənzillilik binanın modernləşməsindən başlayır: o prosesə başlayanda mənzillərin 66 faizi icarədə idi, Donald isə onu 100 faizə çatdıraraq binanı sata bilir. Bunun sayəsində Trump Organization şirkəti binanı "Swift-Villic" şirkətinə 12 milyon dollara satır və 6 milyon dollar təmiz gəlir götürür.

1971-ci ildə Tramp Manhettenə gəlir. O burada böyük imkanlar gördü. Manhettehdə memar layihələndiriliməsinə görə böyük gəlir gətirə bilən tikinti layihələri həyata keçirmək mümkün idi. İlk növbədə Vest-Saydib mərkəzi hissəsində köhnə Pensilvaniya sahələrində inşaat icazəsi alır. Sonradan iflas olan Kommodor hotelini modernləşdirməklə onu yeni "Qrand- Hayatt" hotelinə çevirmək üçün 40 faizlik vergi güzəştinə nail olur.[7].

Tramp öz torpağında tikilən Ceykoba Cevitsa konfrans mərkəzinin baş çatmasında iştirak edir. Bu məslədə trampa Nyu-York administrasiyası üz-üzə gəir : Tramp bu layihəni 110 milyon dollara qiymətləndirir, administrasiya isə onu 750 milyondan 1 milyard dollara qədər qiymətləndirir. Bu məslədə Donaldın təklifi qəbul edilmir.[8].

Donald Tramp prezinet Ronald Reyqanla Ağ Evdə rəsmi qəbul zamanı, 1987.

Eyni vəziyyət şəhər administrasiyasının Nyu-York mərkəzi parkında Uolmen-Rink katokunun yenidən qurulumasında da baş verdi. Layihənin icrasına 1980-ci ildə başlandı və iki il yarıma nəzərdə tutulmuşdu. Ancaq işə 12 milyon dollar sərf edilsə də hətta 1986-ci ilə də iş başa çatmadı. Tramp obyekti pulsuz qəbul edərək onu öz hesabına başa çatdırmağı təklif etdi. Ona imtina etdilər və bu barədə yerli mətbuat yazmağa başladılar. Sonda Tramp bu razılığı aldı və nəzərdə tutulan 3 milyon dollardan 750 min dollarmı qənaət etdi və altı aya işi başa çatdırdı.[9].

Donald Tramp 2016-ci il 8 noyabr prezident seçkilərində rəqibi - demokrat Hillari Klintonu üstələyərək ABŞ prezidenti seçilib. 20 yanvar 2017-ci il tarixində isə andiçmə mərasimi keçirilib və səlahiyyətlərinin icrasına başlayıb.

Donald Trump lüks malikanələrdə yaşamağı sevir. Onun indiyə kimi aldığı ən bahalı evin qiyməti 20 milyon dollara yaxındır. Bundan başqa onun bir neçə lüks malikanələri və avtomobiləri var.

AZƏRBAYCAN-ABŞ

Azərbaycan – ABŞ münasibətləri

Azərbaycan–ABŞ münasibətləri — ABŞ və Azərbaycanın ələ alınmalıdır. Çünkü ABŞ-in Azərbaycana münasibəti; Soyuq Müharibə sonrası Rusiya ilə olan əlaqələrindən, 1979-cu il İran İslam İnqilabından bu günə İran ilə arasında davam edən gərginlikdən, Çinin yüksəlməktə olan gücünün bölgəyə edəcəyi ehtimal təsirin ABŞ-in iqtisadi maraqları əlaqəsindən və 11 sentyabr sonrasında ABŞ-in Mərkəzi Asiya və Qafqaza yanaşımındaki dəyişmədən müstəqil olaraq qiymətləndirilə bilməz.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə Bakıda Krasnovodskaya küçəsi 8 ünvanında ABŞ-in nümayəndəliyi yerləşmiş, nümayəndəliyə vitse-konsul Randolph rəhbərlik etmişdir[1]. SSRİ-nin süqutu və soyuq müharibənin bitməsi ilə birlikdə keçmiş Sovet respublikaları, səbəbindən Azərbaycan müstəqilliyini qazandığında, Rusiya hələ özünü toparlayamamış vəziyyətdə idi. ABŞ isə bu şərtlər altında Rusyanın beynəlxalq sistemə integrasiya edilməsini uyğun görmüş, yeni müstəqil olan respublikalarla birbaşa əməkdaşlıq yerinə Rusiya ərazisindən əlaqə yaratmağı seçmiş, bu respublikaları nisbi olaraq Rusyanın nüfuz sahəsi kimi qiymətləndirmişdir. Ancaq Rusiya qısa müddətdə toparlanmış və 1993-cü ildə Yaxın Ətraf Doktrinini ortaya qoyaraq köhnə SSRİ coğrafiyasında tək söz sahibi olduğunu elan etmiş, ABŞ-in tək qütblü sistemindən narahatlıq duyduğunu beləcə ifadə etmişdir. Bu inkişafdan sonra ABŞ, köhnə respublikalarla olan əlaqələrini yoğunlaşdırılmış, Qafqazda yenidən soyuq müharibə küləkləri əsməyə başlamışdır. Azərbaycanda Qərb yanlısı xarici siyasetləriylə bilinən Elçibeyin Rus təzyiqlərinin da təsiriyə yerini təhvil verdiyi Əliyev, bir müddət Rusiyani sakitləşdirmək üçün iqtisadi və siyasi bəzi güzəştlər vermiş, ancaq bu tavizlərin Rusiya üçün heç bir zaman kafi olmadığını anlayaraq Qərb yanlısı siyasetlərə yönəlməyə başlamışdır. Bu dövr, tam da ABŞ-in Qafqaz üzərindəki marağının arttığı dövrdür. Qarabağ probleminin bütün istiliyi ilə sürdüyü bu dövrdə ABŞ-in BMT-nin nümayəndəsi Madaleine Olbrayt, 5-6 sentyabr, 1994-cü ildə Bakıya bir səfərdə olmuş, ABŞ-in, Rusyanın Qafqazda xüsusi rolunu qəbul etmədiyini və Rus əsgəri birləşmələrinin Qarabağa yalnız digərləri ilə birlikdə, həm də ATƏT-in nəzarəti altında yerləşəbiləcəyini dilə gətirmiştir. 20 sentyabr, 1994-cü ildə imzalanmış "Ösrin müqaviləsi" ilə ABŞ, Xəzər petrolları üzərinə Azərbaycan ilə ilk müqaviləsini təsdiq etmişdir. ABŞ, köhnə respublikaların müstəqilliklərini qazanmaları və Rusyanın gücündəki azalmaya ortaya çıxan güc boşluğunun Rusiya tərəfindən doldurulmasına maneə törətməyə çalışmaq istəmişdir. Ağ Evin 1997-ci ildə hazırladığı "Xəzər hövzəsinin enerji inkişafı" adlı bəyanatda ABŞ-in buradakı siyasetinin dörd ana istiqaməti müəyyənləşdirilmişdir. Buna görə, ABŞ Azərbaycan-Ermənistan münaqişəsinin həllinə çalışacaq; dünya enerji ehtiyatlarının artırılması, genişləndirilməsi çərçivəsində Xəzər hövzəsi enerji qaynaqlarını istifadə; Xəzər hövzəsi ölkələrinin müstəqilliyi və suverenliyi üçün Rusiyadan keçən neft boru xətlərinə asılılıq aradan qaldırılacaq və alternativ ixrac yolları təpiləcək; İran təcrid ediləcək və bu ölkənin Xəzər enerjisi mövzusunda heç bir rol üstlənməməsi təmin ediləcəkdir. Azərbaycan-Ermənistan arasındaki

Qarabağ probleminə ABŞ-in həll tapmaq istəməsi də, sabitliyi təmin etməsi halında bölgədə təmin edəcəyi güc və nəzarət edəcəyi enerji qaynaqları səbəbiylədir. ABŞ, Rusyanın regional fəaliyyətinin qırılması üçün Qarabağ probleminin həll edilməsinin şərt olduğunu bilir. Rusiya isə bölgədəki sabitsizliyin ABŞ-in də dəstəklədiyi Bakı-Ceyhan neft boru kəməri layihəsinin həyata keçməsini maneə törədərək öz layihələrinə dəstək verəcəyini ummuşdur. ABŞ, Qarabağ probleminin həll edilməsi üçün vasitəcilik etmişdir.

Aprel 2001-ci ildə ABŞ-da həyata keçirilən sülh danışqlarına Azərbaycan və Ermənistən prezidentləri qatılmış, görüşlər zamanı ABŞ, Qərbin Rusiya ərazisinin xaricindən keçən ikinci bir quru yolu (ilki Xəzər ilə Gürcüstan üzərindən təmin olunur) əlaqəsini təmin edəcək "torpaq dəyişməsi" planı üzərində dayanmışdır. Lakin ABŞ Qarabağ probleminə həll tapmada gözlənildiyi qədər aktiv ola bilməmişdir. Bundan başqa, ABŞ Konqresinin qəbul etdiyi 907 sayılı qərar, Azərbaycanla olan əlaqələri üçün maneə xüsusiyyətindədir. Bununla yanaşı, ABŞ, Rusyanın Qafqazdakı yenidən qurulma və BDT'yi NATO qarşısında bir əsgəri ittifaqa çevirmə əməllərini 1997-ci ildə qurulan GUAM ilə iflasa uğratmışdır. Daha sonra Özbəkistanın da iştirakı GUUAM'a çevrilən təşkilat, Azərbaycan, Gürcüstan və Ukrayna tərəfindən qurulmuşdur. Təşkilati quran respublikaların son məqsədi Rusyanın genişlənmə siyasetini dayandırmaq, Qərb ilə bütünləşərək NATO-ya üzv olmaqdır.

ABŞ, 1997-ci ildə hazırladığı bəyanat Xəzər bölgəsində ABŞ-in təsirini artırmağı, Rusiya, İran və Çin arasında meydana gələcəyi təxmin edilən ittifaka qarşı əsas vasitə olaraq görüyünü ortaya qoymuşdur. ABŞ, İranı Qafqazdakı qüvvələr tarazlığında xaric etməyə çalışmaqdır, buna qarşılıq İran, Rusiyaya yaxınlaşmaqdır və ibarət olan Moskva-İrəvan-Tehran ittifaqı, Azərbaycanı Qərbə yaxınlaşmağa məcbur edir. Tehran rəhbərliyinin Moskva ilə inkişaf edən əlaqələrini Vaşinqton rəhbərliyi Ankara ilə əməkdaşlıqla tarazlaşdırmağa çalışmışdır. Çin, qısa bir müddət sonra ABŞ-a rəqib olacaqı nəzərdə tutulan iqtisadi potensialı ABŞ-a Qafqazda gələcəkdə rəqib olmağa namızəd. 2010-ci ildə Çinin dünya neft istehsalının 5-7%ini tələb etmişdir. Büyüyən iqtisadiyyatının artan enerji ehtiyacını qarşılamaq üçün xüsusilə təbii qaza yönəlməkdədir. Bunu qarşılamaq üçün xüsusilə Xəzər hövzəsi ətrafindakı ölkələrlə danışqlara başlamışdır. Hindistan və Pakistan da nüvə gücləriylə Qafqazda nüfuz sahibi olmağa namızəd ölkələrdir. Bjezinskini də ifadə etdiyi kimi, Avrasiya dönyanın siyasi olaraq ən iddialı və dinamik dövlətlərinin olduğu yerdir. ABŞ-dan sonra dönyanın

ən böyük 6 iqtisadiyyatı güclü olan ölkə Avrasiyada yerləşir. Belə bir ətrafdə olan Qafqazda ABŞ-in gücünü gücləndirmək və gələcək hegemonluq gücünü zəmanət altına almaq adına səy göstərməməsi düşünülə bilməz.

11 Sentyabr sonrası ABŞ, qlobal hegemoniyası üzərindəki təhdid alınmasını qanunilik zəmini olaraq təqdim edərək Qafqaz üzərindəki təsirini daha da artırmağa, daha əvvəl iqtisadi və siyasi olaraq uzaqdan idarə etməyə çalışdığı bölgəyə şəxsən əsgərləriylə yerləşməyə başlamışdır. ABŞ-in Azərbaycan üzərindəki 1998-ci ildən sonra nisbətən azalan marağının, bu məzmunda təkrar artmaqdə olduğu deyilə bilər. Soyuq Mühəribənin bitimindən bu yana Qafqazda tam olaraq doldurulmayan güc boşluğunu tək başına doldurmaq üçün hərəkətə keçmək üzrə, ABŞ 11 Sentyabırı fırsatı bilmişdir. 11 Sentyabr əvvəlində Rusiya və Çin, aralarındaki əlaqəni gücləndirərək bütün Avrasiyanı bürüyən yeni bir təhlükəsizlik qurşağı meydana gətirmə və ABŞ-in bölgədə gira biləcəyi boşluqları doldurmağa istiqamətli bir meydana gəlmə içində idi. 11 Sentyabrdan sonra ABŞ, potensial qüvvələrin bir-biri ilə qonşu olmalarına maneə törədərək onları öz regionlarına həbs etmək istəmişdir. Əfqanistana edilən əməliyyatla birlikdə Rusyanın gücü qırılmış və ABŞ, Orta Asiya respublikalarına heç olmadığı qədər yaxın olma şansını əldə etmişdir. ABŞ xüsusilə Türkmenistan və Özbəkistana əsgər yığaraq, bölgəyə hərbi olaraq da yerləşmə şansına sahib olmuşdur. Beləcə Xəzər mənbələrinə daha yaxından nəzarət edə bilir. Bakı-Ceyhan boru xəttinin açılmasıyla bu nəzarət daha da güclənmişdir. Xəzər qaynaqları Yaxın Şərqi qaynaqlarına ekvivalent olmasa da, bu gün Qərbin əlindəki ən əhəmiyyətli neft sahəsi mövqesindəki Şimal dənizinin yerini almağa namizəddir. Göründüyü kimi, Soyuq Mühəribə bitimində köhnə SSRİ ölkələriylə başlangıçda Rusiya vasitəsilə əlaqə yaratmayı üstün edən ABŞ, əvvəl bölgədə nüfuz yarışına girərək Azərbaycanla xüsusilə 1994dən sonra birə-bir əlaqələr qurmuş, Xəzər petrollarının ön söz sahibi olmaq üçün konkret addımlar atmışdır. 11 Sentyabr sonrasında bölgəni çox daha yaxından təqib etmək üçün özünə qanunilik zəmini hazırlayaraq, Rusiya qarşısında Azərbaycan üzərindəki nüfuzunu artırma şansını əldə etmişdir. ABŞ Azərbaycanın müstəqilliyini 25 dekabr 1991-ci ildə tanımış, iki ölkə arasında diplomatik münasibətlər 28 fevral 1992-ci ildə qurulmuşdur. 1992-ci ilin martında ABŞ-in Azərbaycanda səfirliliyi, 1992-ci ilin noyabr ayında isə Azərbaycanın ABŞ-da səfirliliyi açılmışdır. Hal-hazırda, Azərbaycan Respublikasının ABŞ-dakı səfiri E.Süleymanovdur.

Harvard Universiteti

Harvard Universitetinin müzeyi

Harvard Universiteti (ing. Harvard University) — ABŞ-in və dönya-nın ən məşhur universitetlərindən biri. Əsası 1636-ci ilin 8 sentyabrında qoyulmuşdur. Universitetin əsas kapitalı 34,9 milyard ABŞ dollarıdır.

TARİXİ

Harvard Universiteti ABŞ-in ən qədim ali təhsil ocağıdır. Ali məktəbin kampusu Massaçusets ştatının Kembrib şəhərində yerləşir və 154 hektarlıq ərazini əhatə edir. Devizi - Həqiqət (Veritas), simvolu tünd qırmızı rəngdir.

Universitet müstəmləkəçilərin Amerika qıtəsinə gəlişindən 16 il sonra - 8 sentyabr 1636-ci ildə yaradılıb. Universitetin tarixi Massaçusets vilayəti Ali Məhkəməsinin qərarı ilə kollecin yaradılmasından başlayır.

Kollec ingilis missioneri və xeyriyyəcisi Con Harvardın şərəfinə onun adı ilə adlandırılıb. Övladları olmayan Harvard 1638-ci ildə ölü-mündən sonra öz mülkünün yarısını (779 funt) və kitabxanasının 400 kitabını yeni yaranmış təhsil müəssisəsinə vəsiyyət edib. 1639-cu ildə kollec minnətdarlıq hissi ilə Harvardın adı ilə adlandırılıb. Sonradan bu kitabxana qıtənin ikinci kütłəvi kitabxanasına çevrilib (birinci yezuitlər ordeni monastırının kitabxanası idi).

1643-cü ilə aid bir mənbədə Harvard Universitetinin məqsədi belə açıqlanıb: "Bilik axtarışı və onların gələcək nəslə ötürülməsi naminə! Bu yoldan qorxub çəkinənlər isə qoy cahilcəsinə kilsənin möcüzələrinə ümid bağlaşınlar".

XIX əsrin ilk rübündə kollecin universitetə çevriləməsi prosesi baş verir. Bu zamana qədər orada incil, müxtəlif dillər və riyaziyyat öyrənilirdi. Kollecin universitet statusu alması burada tibb (1810) və hüquq (1817) elmlərinin tədris edilməsi ilə bağlıdır.

Harvardın ilk buraxılışı 9 nəfər olub. Onlar bir müəllimdən fəlsəfə elmlərinin çoxluq təşkil etdiyi ingilis universitetlərinin programına uyğun olaraq dərs almışdır.

Hazırda universitetin bir neçə muzeyi var. Onlardan botanika (şuşə bitkiləri kolleksiyası ilə), müqayisəli zoologiya, geologiya və mineralogiya, arxeologiya və etnologiya (burada mayya və asteklərin həyatları haqqında geniş məlumat əldə etmək mümkündür) muzeylərini qeyd etmək olar. Universitetin nəinki botanika bağlı, hətta şəxsi meşə massivi də mövcuddur və bioloqlar burada öz tədqiqatlarını aparır.

Pibodi Arxeologiya-Etnoqrafiya Muzeyi və Harvard Təbii Tarix Muzeyi universitetin filiallarıdır.

Harvard Universitetinin kitabxanası dünyanın ən böyük özəl kitabxanasıdır. Burada mərkəzi kitab toplusundan əlavə, nadir kitablar və əlyazmalar, tibb, çin-yapon kitabları və s. kitabxanalar yerləşir.

Fakültələr

Universitetdə 9 fakültə fəaliyyət göstərir:

İncəsənət və elmlər fakültəsi (Faculty of Arts and Sciences). Bura mühəndis və tətbiqi elmlər bölmələri daxildir:

Harvard Kolleci (Harvard College) - bakalavr pilləsində təhsil alan tələbələr üçün (1636).

İncəsənət və elmlər aspiranturası (Graduate School of Arts and Sciences) - aspirantlar üçün (1872).

Təhsilin davam etdirilməsi bölməsi (Harvard Division of Continuing Education) - 2 məktəbdən ibarətdir: Harvard yay məktəbi (Harvard Summer School) (1871) və Harvard ixtisasartırma məktəbi (Harvard Extension School) (1909).

Tibb Məktəbi (Medical School) (1782) - tibb fakültəsi (Faculty of Medicine) və stomatologiya (Harvard School of Dental Medicine) (1867) bölmələrindən ibarətdir.

Harvard İlahiyyat İnstитutu (Harvard Divinity School) (1816).

Harvard Hüquq Elmləri İnstитutu (Harvard Law School) (1817).

Harvard Biznes İnstитетu (Harvard Business School) (1908).

Dizayn Aspiranturası (Graduate School of Design) (1914).

Pedaqoji Elmlər Aspiranturası (Harvard Graduate School of Education) (1920).

Səhiyyə İnstитетu (Harvard School of Public Health) (1922).

Con F. Kennedy adına Dövlət idarəetmə İnstитетu (Jonn F. Kennedy School of Government) (1936).

Universitetdə tibb, hüquq və idarəetmə ən məşhur fakültələrdir. Hazırda Harvard Universitetində bakalavr pilləsində təhsil alan tələbələrlə müqayisədə (6715) magistrant və aspirantlar çoxluq təşkil edir (12 424 nəfər).

Burada 2300 müəllim fəaliyyət göstərir. Onların arasında 43 Nobel mükafatçısı var. Ümumiyyətlə, dünyaya ən çox Nobel mükafatı laureati bəxş edən universitet Harvarddır. Harvardda 1 il təhsil almaq orta hesabla 42000 ABŞ dollarına başa gəlir. Tələbələrin üçdə iki hissəsi təqaüd alır, bu xarici tələbələrə də aiddir.

Prezidentləri və tələbələr

2007-ci ildə ilk dəfə olaraq Harvardın prezidenti Dryu Faust adlı tarixçi qadın seçilib. O, qadınların intellektual cəhətdən kişilərdən geri qalması, bunun üçün də yüksək akademik kürsülərdə az yer tutmaları haqqında kütłəvi çıxışından sonra vəzifəsindən azad edilən Lourens Sammersin yerinə təyin edilib.

1909-1933 illərdə universitet rəhbərlik etmiş prezident Lourens Louell tərəfindən "House Plan" adlı Harvard ənənəsi yaradılıb. "House" sözü həm "ev, kolleci", həm də "dini qardaşlıq" kimi başa düşülür. Harvardın istənilən kolleci 4 il ərzində, sözün əsl mənasında, burada təhsil alanların doğma evinə çevrilir.

Ümumiyyətlə, Amerika kampusları başqa ölkələrin ali məktəblərinən fərqlidir. Burada yerli (şəhər) və şəhərkənarı kampuslar mövcudur, tələbələrin çoxu şəhərkənarı kampuslarda cəmləşib. Tipik amerika-

lı tələbə üçün universitet təkcə auditoriya, laboratoriya, kitabxana deyil. Burada o, idmanla məşğul olur, əylənir, mədəni səviyyəsini artırır, ictimai həyatda fəal iştirak edir (tələbə təşkilatları, "prezident" seçimləri və s.).

Bununla yanaşı, kampus böyük bir əmək bazarıdır. Tələbələr boş vaxtlarında kafe və restoranlarda, mağazalarda, yanacaqdoldurma məntəqələrində və başqa kiçik biznes müəssisələrində işləyərək pul qazanırlar. Hətta ən varlı amerikalı ailələr belə övladlarının yalnız təhsil haqqını ödəyir. Valideynlər hesab edirlər ki, bu, ictimai adaptasiya üçün ən yaxşı məktəbdür.

Harvard Universitetinə qəbul qaydaları çox sərtdir, sənədlərini təqdim edənlərin yalnız 20%-ə qədəri Harvard tələbəsi adına yiyələnmək şansı qazanır. Qəbul imtahanları 2 mərhələdə aparılır: test və müsahibə.

Prezident Ceyms Brayant Konantın (1933-1953) universitetə rəhbərlik etdiyi dövrdən başlayaraq burada əlavə ümumi təhsil programı qəbul olunub: hər bir məzun əsas ixtisas fənlərindən başqa, fakültativ fənlərdən da imtahan verməlidir. Məsələn, gələcək fizik "XX əsr poeziyasında metafora", "Okeaniyanın mədəniyyəti", "Dini müharibələrin tarixi" və s. kimi fənlərdən yüksək nəticələr əldə etməlidir. Hesab olunur ki, Harvardın məzunu, eyni zamanda bir neçə karyera qurmaq və hər yerdə özünü yüksək ixtisaslı mütəxəssis kimi təqdim etmək imkanına malikdir.

Məşhur məzunları

Harvard Universitetini çox sayda dünya şöhrətli şəxslər bitirib: ABŞ-in 7 prezidenti (Con Adams, Con Kinsi Adams, Teodor və Franklin Delano Ruzvelt, Rutherford Heys, Con Fitsjerald Kennedy və kiçik Corc Buş); Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının rəhbəri xanım Qro Harlem Brutland, Avropa Komissiyasının keçmiş sədri və İtaliyanın keçmiş baş naziri Romano Prodi; Meksikanın hazırkı prezidenti Vinsent Foks və eks-prezidenti Karlos Salinas. Bu universitetin məzunlarından biri də Microsoft şirkətinin yaradıcısı Bill Qeytsdir. O, Harvardın diplomunu universiteti 2 il oxuyub yarımcıq qoyduqdan düz 32 il sonra - 7 iyun 2007-ci ildə alıb. Bill Qeyts Harvard Universitetinə 1973-cü ildə daxil olub və 1975-ci ildə öz uşaqlıq dostu Pol Allenlə Microsoft şirkətini yaratmaq üçün təhsilini yarımcıq dayandırmalı olub.

Titulları

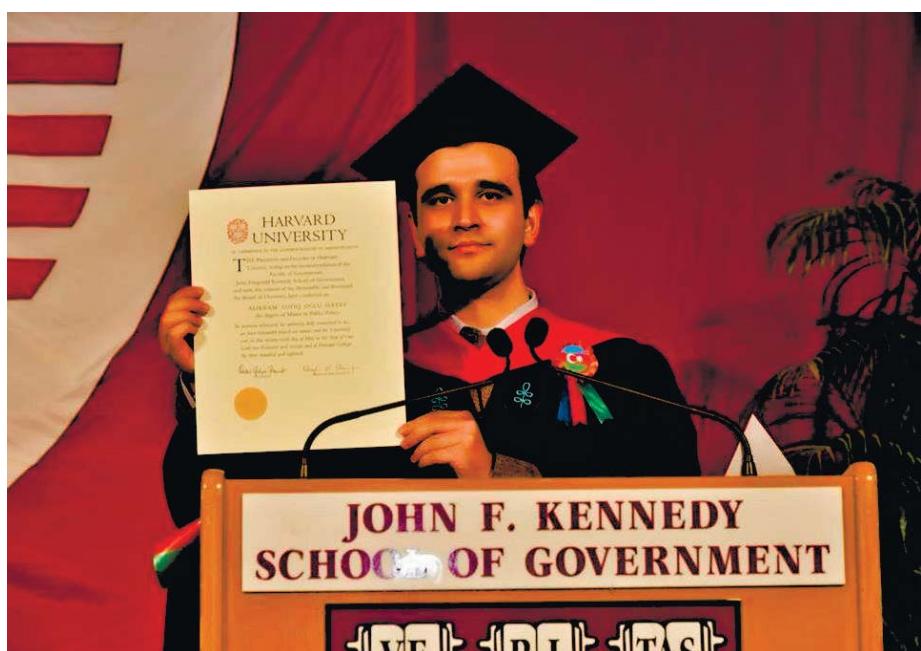
"U. S. News and World Report" jurnalının hər il apardığı araşdırımlara əsasən, 2008-ci ildə 12 illik fasılədən sonra ABŞ-in ən qədim, prestijli və zəngin Harvard Universiteti özünün "Amerikanın ən yaxşı ali məktəbi" titulunu geri qaytarıb. Harvard əsas rəqibi olan, 8 il dalbalal birinci pillədə qalmağı bacaran Princeton Universitetini qabaqlayıb.

Qeyd etmək lazımdır ki, "ABŞ-in ən yaxşı universiteti" titulu nu qazanmaq dünyanın ən yaxşı universiteti olmaq deməkdir. Dünya universitetlərinin reytinqlərində ABŞ ali məktəbləri həmişə ən yüksək mövqeləri tutub.

Harvard Universiteti Sarmaşık Liqasına - Amerikanın elit universitetləri qrupuna daxildir.

Azərbaycanlı tələbə "ASAN" Xidmətlə bağlı ABŞ-da dissertasiya müdafiə etdi

Azərbaycanlı tələbə Əlikram İsayev dünyanın məşhur ali məktəblərin biri olan Harvard Universitetində "ASAN" Xidmət haqqında dissertasiya müdafiə edib.

Karabakhmedia.az xəbər verir ki, Əlikram İsayev magistr dissertasiyasında "ASAN" xidmətin innovativ ictimai xidmət modeli kimi təfərrüati ilə təqdim edib. "ASAN" Xidmətin fəaliyyəti ilə yaxından tanış olan amerikalı alımlar bu xidməti yeni model kimi dəsrlilərə də əlavə etməyi təklif ediblər.

Dissertasiyanın təqdimatı zamanı "ASAN" Xidmətin cəmiyyətə faydalılığı və şəffaflığı amerikalı alımların marağına səbəb olub, hətta məşhur Universitetin dərslik programına salınmasını da düşünürər.

"ASAN" xidmətin dissertasiya olaraq Harvard Universitetində təqdimatında sonra həm həmin Universitetdə, həm də Massachusetts ştatının digər Universitetlərinin professorları innovativ xidmət modeli kimi "ASAN" modelindən öz mühazirələrində geniş istifadə ediblər.

Qeyd edək ki, Əlikram İsayev bu il Harvard universitetini müvəffəqiyyətlə bitirən ən gənc azərbaycanlı məzundur.

Əlikram Tofiq oğlu İsayev 1990-ci ilin mayın 7-də İmişli şəhərində dünyaya gəlib.

2007-2011 Bakı Dövlət Universiteti "Beynəlxalq münasibətlər və beynəlxalq hüquq" fakültəsini fərqlənmə ilə bitirib. 2009-cu ilin iyun-avqust ayında Harvard Universitetində yay dərsləri programında iştirak edib. 2013 yanvar ayından Azərbaycan Respublikasının İnsan Hüquqları üzrə Müvəkkili (Ombudsman) Aparatında "Azərbaycan Respublikasında insan hüquq və azadlıqlarının müdafiəsinin səmərəliyini artırmaq sahəsində Milli Fəaliyyət Programı"nın icrasının təhlili işinə cəlb edilib.

Əlikram "2007-2015-ci illər Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Programı" xətti ilə Harvard universiteti C. Kennedy məktəbi, ictimai-Siyasət fakultəsinin magistr dərcəsində daxil olub.

Azərbaycan – ABŞ münasibətləri

ABŞ–Azərbaycan iqtisadi əlaqələri

Azərbaycan dünyanın iqtisadi cəhətdən fövqəldövləti olan ABŞ-la six iqtisadi əlaqələri var. Amerika Prezidentinin təhlükəsizlik məsələləri üzrə sabiq müşaviri, məşhur politoloq Zbiqnev Bjezinski özünün "Böyük şahmat lövhəsi. Amerika ağıalığı və onun geostrateji imperativləri" kitabında yazar ki, XX yüzilliyin sonunda Birləşmiş Ştatlar planetin hərbi-strateji, iqtisadi, texnoloji, informasiya və mədəni həyatında birinci və mütləq dünya hakiminə çevrilmişdir. Onun gücü özünün nəhəng iqtisadi və texnoloji resurslarını hərbi məqsədlər üçün operativ səfərbər etməkdə, amerikan həyat tərzinin və mədəniyyətinin cəlbediciliyindədir.

Z.Bjezinski ABŞ-in müasir dövrəki hegemon rolunu və dünya ağıalığını Roma, Çin və Monqol imperiyası ilə müqayisə edir və belə bir nəticəyə gəlir ki, keçmişdə mövcud olan bu imperiyalardan ABŞ-in əsas fərqi mədəni üstünlüyündədir. Onun fikrinə görə, çinlilərin, monqolların, avropalıların yaratdığı imperiyalar güclü olsa da, səfərbəredici, cəlbedici deyildi və lazımı məqamlarda çeviklik, operativlik nümayiş etdirə bilmirdilər. Azərbaycan müstəqilliyinin ilk illərində o vaxtkı iqtidar ABŞ-in geostrateji əhəmiyyətini və dünya dövlətlərinin mənafə müstəvisində yerini düzgün qiymətləndirə bilmədi və xarici siyaset idarəsi 1992-1993-cü illərdə ABŞ-in Qafqaz regionunda və Azərbaycanın müstəqil dövlətçilik taleyində oynayacağının rolunu tamamilə nəzərdən qəçirmiş və bu sahədə heç bir əməli iş görməmişdir.

Eyni zamanda, o dövrə Azərbaycan rəhbərliyi Rusiya-ABŞ-Avropa, ABŞ-yeni müstəqillik qazanmış dövlətlər - Rusiya münasibətlərinin mahiyyətini, əsas istiqamət və vəzifələrini hər bir dövlətin ayrılıqda strateji və beynəlxalq təhlükəsizliyə təsiretmə imkanlarının əhəmiyyətini və qiymətini dərk edə bilməmişdir. Düşünməmişdir ki, strateji və iqtisadi mənafə baxımından, Azərbaycanın əhəmiyyətini ABŞ-da axıra qədər dərk etməyincə, bu dövləti müdafiə etməyin mənfi və müsbət nəticələrini tam aydınlaşdırmaýınca, regionda və beynəlxalq aləmdə bu ölkə ilə əlaqələrin yarada biləcəyi problemləri, verə biləcəyi faydalı dəfələrlə götür-qoy etməyincə, onu ABŞ-in və beynəlxalq təşkilatların himayəsi altına almayıacaqlar. Rusiya ilə münasibətləri və erməni diasporunun Amerika üçün kəsb etdiyi əhəmiyyəti düzgün qiymətləndirə bilməyən o zamankı hakimiyyət dairələrində geniş yayılmış guya "Rusyanın Qafqazdakı təsir dairəsini zəiflətmək istəyi bizim dövlətin fəaliyyətindən asılı olmayaraq, ABŞ-ı respublikamız ətrafında gedən proseslərə fəal müdaxilə etməyə sövq edəcək" - fikri tamamilə yanlış idi. Bu fövqəldövləti Azərbaycana, onun düşər olduğu problemlərə, regionda baş verən siyasi və münaqişəli məsələlərə fəal cəlb etməyin, Qafqazda xüsusi təsiri olan Rusiyaya qarşı qoymağın nə qədər gərgin və düşünülmüş iş tələb etdiyini sonraki dövr bir daha sübut etdi. Öz addımını yüz dəfə ölçüb-biçib atan, güclü erməni diasporuna malik bu ölkəni müvafiq qərara gəlməyə sövq etmək üçün Heydər Əliyev diplomatiyasına, Azərbaycanın hərtərəfli düşünülmüş, uzaqgörən siyasetinə ciddi ehtiyac duyulduğu bir daha qabarlı şəkildə sübut olundu. 1994-cü il Azərbaycan-ABŞ münasibətlərinin yüksələn xətlə inkişaf etdi, hər iki tərəfin bir-biri ilə bağlı maraq və mövqeləri müəyyənləşdirildi.

Dünyanın sözügedən fövqəldövləti ilə Azərbaycan arasındaki münasibətləri şərtləndirən əsas amillər, bir yandan, ABŞ-in ölkəmizin beynəlxalq təhlükəsizliyinə və müstəqilliyinə təminat vermək, onun ayaq üstə dayanmasına ilkin iqtisadi və siyasi dəstək göstərmək, sivil dövlətlərarası münasibətlər sisteminə integrasiya olunmasına yardım etmək imkanı ilə əlaqəlidirsə, digər yandan, Azərbaycanın ABŞ-in milli mənafeləri baxımından əlverişli geosiyasi ərazidə yerləşməsi, zəngin təbii ehtiyatlara, xüsusən, neft yataqlarına malik olması və beynəlxalq prinsiplərə uyğun, sivil və müstəqil siyaset yeritməsi ilə bağlıdır.

Azərbaycan-ABŞ iqtisadi əlaqələrinin tarixi XIX əsrə gedib çıxır. Hələ XIX əsrin 70-80-ci illərində Bakı neft sənayesinin yaranması və formallaşması dövründə ABŞ-in iri şirkətləri Azərbaycan neftinə maraq göstəriblər. Bu illərdə Rusiya bazارında neft məhsullarının satışı məşhur Amerika iş adamı Rokfellerin "Standart oyl" kompaniyasının tam nəzarəti altında idi. Tədricən Nobelin təzyiqi ilə Rusiya bazarından sıxışdırılıb çıxarılan Rokfeller bir qədər sonra öz nümayəndəsini Bakıya göndərərək, o zaman burada möhkəm mövqe qazanmış İngiltərə və digər Avropa dövlətlərinin şirkətləri ilə danışqlar aparmış və müəyyən işlər görmüşdür. Lakin Avropa dövlətləri ilə ABŞ arasında mövcud olan ziddiyət və həmin vaxt üçün Amerikanın nisbətən zəifliyi onun Bakıda daimi möhkəmlənməsinə imkan verməmişdir. Sonrakı illərdə də İngiltərənin Azərbaycandakı güclü mövqeyi və ingilis-amerikan ziddiyətləri ABŞ-in Azərbaycana fəal müdaxiləsinə və onunla normal iqtisadi münasibətlər yaratmasına mane olmuşdur.

Çar Rusiyası dağıldıqdan və Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandıqdan sonra iki dövlət arasında siyasi və diplomatik əlaqələrin qurulmasına ilk təşəbbüs 1919-cu il mayın 28-də Parisdə olmuşdur. Azərbaycan parlamentinin sədri Ə.M.Topçubaşovun rəhbərliyi ilə nümayəndə heyəti Parisdə ABŞ prezidenti V.Vilsonla görüşmüştür. Görüşdə müstəqil Azərbaycan dövlətinin tanınması, onun Millətlər Liqasına qəbul edilməsi, ABŞ-la diplomatik münasibətlərin yaradılması və s. haqqında Azərbaycan hökumətinin rəsmi memorandumu ABŞ prezidentinə təqdim edilmişdir.

1919-cu ilin noyabrında ABŞ-in Qafqaz missiyasının, rəhbərinin vasitəciliyi ilə Tiflisdə Azərbaycan və Ermənistan nümayəndələri bütün münaqişəli məsələləri dinc yolla, danışqlar vasitəsilə həll etmək haqqında saziş imzalamışlar. Lakin prezident Vilsonun bütövlükdə ermənipərəst siyaset yeritməsi, tərəflər arasında kəskin ziddiyətlərin mövcud olması və s. bu sazişin ermənilər tərəfindən pozulmasına gətirib çıxartdı. 1920-ci ilin yanvarında Avropanın müttəfiq dövlətlərinin Ali Şurası Azərbaycanın

müstəqilliyini tanıdı. Azərbaycanla iqtisadi və siyasi əlaqələr yaratmaq sahəsində Birləşmiş Ştatlar heç də Avropa dövlətlərindən geri qalmırıldı. Bunun əyani nümunəsi Bakıda ABŞ konsullüğünün yaradılması və bir çox iqtisadi müqavilələrin bağlanması hesab edilə bilər. Sonrakı dövrdə iki ölkə arasındaki əlaqələr Azərbaycanda sovet rejiminin yaranması ilə kəsilmiş və SSRİ dağılına qədər heç bir rəsmi münasibət olmamışdır.

1991-ci il oktyabrın 18-də Azərbaycanda müstəqillik haqqında Konstitusiya aktı qəbul ediləndən sonra onun müstəqilliyini ilk tanıyan dünya dövlətlərindən biri də ABŞ oldu. Həmin il dekabrın 25-də Vaşinqton öz müstəqilliyini elan etmiş Azərbaycan dövlətini rəsmi tanıdığını bəyan etdi və tezliklə iki dövlət arasında diplomatik münasibətlər yaratmaq üçün müəyyən addımlar atdı. 1992-ci il fevralın 12-də ABŞ-in dövlət katibi Ceyms Beyker iki ölkə arasında rəsmi münasibətlər yaratmaq məqsədilə Bakıya səfərə gəldi. O, rəsmi Bakıdan Azərbaycanda həyata keçirilən daxili və xarici siyaset, iqtisadi islahatlar, Dağlıq Qarabağ problemi və Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi haqqında geniş məlumat almış, ABŞ-in bu dövlətlə gələcək, əlaqələrinin mühüm aspektlərini müzakirə etmişdir. Səfərdən bir az sonra, 1992-ci il martın 17-də ABŞ Bakıda özünün səfirliyini açmış, 18-də isə iki dövlət arasında rəsmi diplomatik münasibətlər yaradılmışdır. Bunun ardınca, 1992-ci ilin aprelində Vaşinqton hökuməti Senatın ATƏM üzrə komissiyasının sədri senator Dennis de Konsini başda olmaqla ABŞ Konqresinin nümayəndə heyətini Bakıya göndərdi. Həmin ilin noyabrında Azərbaycan Vaşinqtonda öz səfirliyini açdı.

Ulu Öndər Heydər Əliyevin ABŞ-a səfərləri ABŞ-in imkanlı maliyyə-kredit qurumlarının Azərbaycana meyil göstərən neft şirkət və birliklərinə qoşulmasına da ciddi təkan verdi. Bir qayda olaraq, bu ölkənin maliyyə-kredit idarələri ABŞ-in tam siyasi və beynəlxalq himayəsi altında olmayan, Amerikada dəstəklənməyən və onun strateji tərəfdası hesab olunmayan ölkələrə sərməyə qoymağa xüsusi səy göstərmirlər. Lakin səfərin nəticəsi olaraq, bu yönümdə vəziyyətdə ciddi dəyişiklik baş verdi və nəinki ABŞ-in güclü maliyyə-kredit strukturlarının Azərbaycanda fəaliyyət göstərmək istəyən neft kompaniyalarına qoşulması meyili müşahidə olundu, habelə, bu sahədə işlərin gücləndirilməsi qərarlaşdırıldı.

"Azadlığı müdafiə aktı"na "907-ci düzəliş" in aradan qaldırılması ətrafında tam yekdil fikir formallaşdı. Heydər Əliyevin ABŞ-a tarixi səfərləri nəinki bu iki ölkənin strateji əməkdaşlığının möhkəmləndirilməsində keyfiyyətcə yeni bir mərhələ, habelə, bu əməkdaşlığın fundamental əsaslarının bir daha sinaqdan çıxmışında vacib əhəmiyyət daşıyan hadisə

oldu. Məhz bu səfər sayəsində Amerika ictimaiyyəti ABŞ-in Azərbaycanla strateji tərəfdalıqla meyil etməsini şərtləndirən əsas amilləri tam aydınlığı ilə dərk etmək imkanı qazandı. Bu amillər aşağıdakılardan ibarətdir:

İlk növbədə, Azərbaycan dövlətinin ABŞ-in xarici siyaset prinsiplərinə və beynəlxalq hüquq normalarına uyğun daxili və xarici siyaset yeritməsi. Səfər zamanı keçirilən bütün görüşlərdə ABŞ-in prezidentindən tutmuş maliyyə və iş adamlarına qədər bütün dairələrdə Azərbaycan Prezidentinin 1993-cü ildən başlayaraq yeritdiyi daxili siyaset, həyata keçirilən demokratik dövlət quruculuğu prosesləri, hüquqi və iqtisadi islahatlar, ictimai-siyasi həyatın demokratikləşdirilməsi, bazar iqtisadiyyatı və dünya birliyinə integrasiya istiqamətində atılan mühüm addımlar və bunun Azərbaycanın mövcud vəziyyətində əks olunması çox yüksək qiymətləndirildi və dəstəkləndi.

Ikincisi, Azərbaycanın bölgədə tutduğu coğrafi mövqe və beynəlxalq aləmdə kəsb etdiyi geostrateji əhəmiyyəti, MDB dövlətləri, Rusiya, Türkiyə və İranla bağlı yeritdiyi özünəməxsus siyaset, MDB çərçivəsində Ukrayna, Gürcüstan, Moldova, Orta Asiya dövlətlərinə xüsusi münasibəti və onları öz arxasında aparması, bölgə dövlətlərinin bütün təzyiq və təxribatlarına, müstəqilliyə və Qərbə meylliliyə qarşı çevrilmiş hərəkətlərinə mətanətlə sinə gərməsi, ayrı-ayrı dövlətlərin imperiya siyaseti qarşısında sıpər çəkməsi, tam müstəqil siyaset yeritməsi və bu yolda inamla addımlaması Amerikada tam dəstək aldı və respublikamızın bu dövlətin strateji tərəfdasına çevrilməsi işini sürətləndirdi.

Bələliklə, Prezident Heydər Əliyevin yürütdüyü daxili və xarici siyasetin, həm Azərbaycan, həm də Qərb və ABŞ-in maraq və prinsiplərinə tam cavab verməsi, Azərbaycanın Qafqaz regionunda və Xəzərətrafi bölgədə malik olduğu geostrateji mövqe və iqtisadi əhəmiyyət də əlavə olunmaqla, ABŞ-in strateji tərəfdaları sırasına daxil edilməsini şərtləndirən əsas amillər hesab olunmalıdır.

2001-ci ildən - yeni əsrin başlangıcından Azərbaycan-ABŞ münasibətləri strateji partnörlük istiqamətində yüksələn xətlə inkişaf etmişdir. Ümumiyyətlə, 1998-2012-ci illərdə iki ölkə arasındaki əlaqələr bütün sahələr üzrə - siyasi, iqtisadi, regional əməkdaşlıq, beynəlxalq təhlükəsizlik və hərbi məsələlər üzrə genişləndirilmiş və daha da inkişaf etdirilmişdir.

İki ölkə arasındaki iqtisadi əlaqələr, ABŞ-in Xəzər bölgəsi və Cənubi Qafqazda Azərbaycanın həyata keçirdiyi transmilli layihələrdə iştirakı intensiv xarakter daşımışdır. Bu istiqamətdə Amerikanın bir tərəfdən öz şirkətləri vasitəsilə Xəzər dənizinin karbohidrogen ehtiyatlarının mənimsənilməsi və istehsalı, digər tərəfdən bu ehtiyatların dünya bazarına sərbəst çıxışını təmin etmək məqsədilə Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas neft

və Bakı-Tbilisi-Örzurum qaz boru kəmərlərinin çəkilməsindəki xüsusi rolunu qeyd etmək lazımdır. Bundan başqa, ABŞ Şərqi-Qərb nəqliyyat-kommunikasiya dəhlizinin (TRASEKA layihəsi) reallaşmasında, Azərbaycanda struktur islahatlarının və iqtisadi liberallaşmanın həyata keçirilməsində də Avropa Birliyi ilə ciyin-ciyinə çalışmışdır.

İki ölkə arasındaki ikitərəfli və çoxtərəfli iqtisadi əməkdaşlıq, transmilli layihələrin reallaşmasındaki birgə fəaliyyətin müxtəlif aspektlərini müzakirə etmək məqsədilə çoxsaylı rəsmi görüşlər keçirilmişdir. Bunlardan 1999-cu il avqustun 18-də ABŞ-in energetika naziri V.Riçardsonun Azərbaycana səfəri və dövlət rəsmilərlə keçirdiyi görüşləri, 2002-ci il yanvarın 29-da dövlət katibinin Avrasiya məsələləri üzrə köməkçisi E.Consun Bakıya səfəri və Prezident Heydər Əliyevlə apardığı danışıqları, 2002-ci il sentyabrın 17-də ABŞ-in yeni energetika naziri S.Abrahamin Bakı-Tbilisi-Ceyhan əsas ixrac boru kəmərinin açılış mərasimində iştirakı və Prezident Heydər Əliyevlə keçirdiyi görüşü, 2003-cü il fevralın 23-də ABŞ prezidenti Corc Buşun dəvəti ilə bu ölkəyə səfər etmiş Azərbaycan Prezidenti Ulu Öndər Heydər Əliyev iki ölkə arasında iqtisadi əlaqələri inkişaf etdirdi. Ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev bu siyaseti uğurla davam etdirir. Bundan başqa, 2004-2009-cu illərdə xarici ticarət dövriyyəsi 2,8 dəfə, o cümlədən, ixrac 3,9 dəfə, idxl 1,7 dəfə, qeyri-neft ixracı isə 2,4 dəfə artmışdır. 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 36,33 mlrd. ABŞ dolları, o cümlədən idxlərin həcmi 9,76 mlrd. ABŞ dolları, ixracın həcmi isə 26,57 mlrd. ABŞ dolları təşkil etmişdir. Bu dövr ərzində Azərbaycan Respublikası 149 ölkə ilə ticarət sahəsində qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlıq etmiş və xarici ticarət saldosu müsbət 16,81 mlrd. ABŞ dolları olmuşdur. 2010-cu ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə, 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasının xarici ticarət dövriyyəsi faktiki qiymətlərlə 29,92 faiz, o cümlədən idxl 47,81 faiz, ixrac isə 24,39 faiz artmışdır. 2011-ci ildə ixrac əməliyyatlarında dövlət sektorunun payı 25 250,74 mln. ABŞ dolları (95,03%), özəl sektorun payı 1 127,23 mln. ABŞ dolları (4,24%), fiziki şəxslərin payı 192,92 mln. ABŞ dolları (0,73%) təşkil etmişdir. İdxal əməliyyatlarında isə qeyd olunan dövr ərzində dövlət sektorunun payı 3 404,25 mln. ABŞ dolları (34,89%), özəl sektorun payı 5 901,17 mln. ABŞ dolları (60,49%), fiziki şəxslərin payı 450,55 mln. ABŞ dolları (4,62%) olmuşdur.

Azərbaycan

Amerika

Azərbaycan

Amerika

Çapa imzalanmışdır: 10.08.2023.

Formatı: 60x84 1/8.

Həcmi: 29,25. Sifariş: 285. Sayı: 100

Kitab “ADİLOĞLU” nəşriyyatında
nəşrə hazırlanmış və ofset üsulu ilə çap edilmişdir.

Ünvan: Bakı şəh., Tbilisi pr.,3007-ci məhəllə, 44 C
Tel.: (050) 593 27 77, (055) 339 75 77
E-mail: adiloglu2000@gmail.com